

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE ȘI POLITICE**

Cu titlu de manuscris
C.Z.U: 342.72/.73 (478) (043.3)

PAVLENCU MARIANA

**PROTECȚIA JURIDICĂ A PERSOANELOR CU
DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII:
CAZUL REPUBLICII MOLDOVA**

SPECIALITATEA: 552.01. – DREPT PUBLIC (CONSTITUȚIONAL)

Teză de doctor în drept

Conducător științific

**CÂRNAȚ Teodor
doctor habilitat în drept,
profesor universitar**

Autor

CHIȘINĂU, 2016

© Pavlencu Mariana, 2016

CUPRINS

ADNOTARE (în română, rusă și engleză).....	5
LISTA ABREVIERILOR.....	8
INTRODUCERE.....	9
1. ANALIZA SITUAȚIEI ÎN DOMENIUL PROTECȚIEI JURIDICE A PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII CU IDENTIFICAREA PROBLEMELOR DE CERCETARE.....	18
1.1. Abordarea teoretico-științifică a subiectului protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării în lucrările cercetătorilor contemporani.....	18
1.2. Determinarea și analiza cadrului normativ internațional și național de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.....	30
1.3. Problema de cercetare, obiectivele și direcțiile de soluționare.....	47
1.4. Concluzii la capitolul 1.....	50
2. REPERE CONCEPTUALE PRIVIND PROTECȚIA JURIDICĂ A PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII.....	52
2.1. Raționamente asupra conceptului de dizabilitate versus persoane cu nevoi specifice.....	52
2.2. Esența conceptului de discriminare versus discriminarea pe criteriu de dizabilitate.....	65
2.3. Garantarea unor drepturi fundamentale ale persoanelor cu dizabilități – condiție indispensabilă a constituționalismului contemporan.....	70
2.3.1. Accesul persoanelor cu dizabilități la bunuri și servicii publice.....	71
2.3.2. Accesul persoanelor cu dizabilități la educație și învățământ.....	79
2.3.3. Accesul persoanelor cu dizabilități la muncă.....	81
2.4. Concluzii la capitolul 2.....	83
3. SISTEMUL INTERNAȚIONAL ȘI EUROPEAN DE SUPRAVEGHERE ȘI PROTECȚIE A DREPTURILOR ȘI LIBERTĂȚILOR PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII.....	86
3.1. Rolul organelor și instituțiilor specializate ale ONU în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.....	88
3.2. Rolul mecanismelor internaționale convenționale în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.....	101
3.3. Mecanisme europene de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.....	109
3.4. Concluzii la capitolul 3.....	119

4. MECANISME NAȚIONALE DE SUPRAVEGHERE ȘI PROTECȚIE A DREPTURILOR ȘI LIBERTĂȚILOR PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII.....	122
4.1. Rolul instituțiilor extrajudiciare în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.....	122
4.2. Competența instituțiilor judiciare și de jurisdicție constituțională în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.....	130
4.3. Instituții specializate în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.....	134
4.4. Concluzii la capitolul 4	144
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	148
BIBLIOGRAFIE.....	155
ANEXE	193
Anexa 1. Numărul estimat al persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova, 2010-2014.....	193
Anexa 2. Distribuția persoanelor cu dizabilitate primară după maladii și mediu de reședință în anul 2014.....	193
Anexa 3. Rata dizabilității totale pe sexe, persoane la 10 mii locuitori, 2010-2014.....	194
Anexa 4. Structura dizabilității primare după grade și forme de boală în anul 2014.....	194
Anexa 5. Evoluția numărului de beneficiari pe unele tipuri de servicii sociale specializate, 2013-2014.....	194
Anexa 6. Criteriile de discriminare identificate prin deciziile Consiliului.....	195
Anexa 7. Răspunsul Comisiei drepturilor omului și relații interetnice a Parlamentului RM....	196
Anexa 8. Răspunsul Ministerului Justiției al Republicii Moldova.....	197
Anexa 9. Răspunsul Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova.....	198
Anexa 10. Certificat al Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al RM.....	200
Anexa 11. Recomandarea Asociației „Motivație” din Moldova.....	201
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	202
CURRICULUM VITAE.....	203

ADNOTARE

Pavlencu Mariana, „Protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării: cazul Republicii Moldova”. Teză de doctor în drept, specialitatea 552.01-drept public (constituțional). Chișinău, 2016

Structura tezei. Lucrarea este structurată în introducere, 4 capitole urmate de concluzii generale și recomandări, bibliografie din 406 izvoare și adnotări în limbile română, rusă și engleză, 11 anexe, 147 pagini text de bază. Rezultatele obținute sînt publicate în 8 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: Dizabilitate, persoană cu dizabilități, persoane cu necesități specifice, discriminarea pe criteriu de dizabilitate, drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități, instrumente și mecanisme de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități.

Domeniul de studiu. Prezenta lucrare ține de domeniul dreptului public (constituțional).

Scopul și obiectivele lucrării. Scopul cercetării îl constituie identificarea, sistematizarea și analiza celor mai importante instrumente, mecanisme internaționale, europene și naționale de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării în vederea asigurării integrării eficiente a acestei categorii în societate.

Noutatea și originalitatea științifică este determinată de faptul că este de remarcat că deși există un număr semnificativ de cercetări și publicații la tema non-discriminării la general, tematica cu privire la protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, cu regret, nu a fost supusă pînă la etapa actuală unor investigații științifice multidimensionale de amploare. Prin urmare, insuficiența unor lucrări de specialitate în domeniu, precum și nivelul de investigare, determină originalitate acestui studiu, care vine să elimine aspectul lacunar în domeniul cercetat.

Problema științifică soluționată constă în elaborarea recomandărilor pentru modificarea actelor normative din Republica Moldova, care au menirea de a asigura protecția juridică eficientă a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, fapt care va contribui nemijlocit la ajustarea cadrului normativ național la cel internațional și va fi posibil determinarea metodelor de asigurare și promovare a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și de combatere a faptelor de discriminare pe criteriu de dizabilitate.

Semnificația teoretică a lucrării rezidă în determinarea și definirea conceptelor de „dizabilitate”, „persoană cu dizabilități”, „discriminare pe criteriu de dizabilitate” în contextul transformărilor cadrului normativ internațional și național și, nu în ultimul rînd, sistematizarea și analiza celor mai importnate instrumente și mecanisme de protecție și promovare a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și de combatere a discriminării.

Valoarea aplicativă a lucrării este condiționată de valoarea ei științifică, practică, legislativă, didactică și poate determina apariția de noi studii privind protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități. Rezultatele prezentei cercetării pot constitui un suport teoretic important în predarea unor discipline precum „Drepturile omului”, „Drept constituțional”, „Asistență socială” etc. Însă cel mai important lucru îl prezintă, considerăm noi, faptul că recomandările formulate în prezenta lucrare pot fi luate în considerație la modificarea cadrului normativ existent sau la elaborarea noilor acte normative în contextul racordării legislației naționale la standardele internaționale în vigoare.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele studiului au fost reflectate în articole științifice, dezbătute cu succes în cadrul conferințelor științifice naționale și internaționale, fiind folosite cu succes și la predarea cursului „Protecția juridică a drepturilor omului” din cadrul Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al RM.

АННОТАЦИЯ

Павленку Мариана, «Юридическая защита лиц с ограниченными возможностями против дискриминации: случай Республики Молдова». Диссертация на соискание степени кандидата юридических наук, специальность 552.01- Публичное право (конституционное). Кишинев, 2016

Структура диссертации. Работа состоит из введения, 4 глав, за которыми следуют общие выводы и рекомендации, библиографический список из 406 источников и аннотации на румынском, русском и английском языке, 11 приложений, 147 страниц основного текста. Полученные результаты опубликованы в 8 научных работах.

Ключевые слова: Инвалидность, лицо с ограниченными возможностями, лица с особыми потребностями, дискриминация по признаку инвалидности, права и свободы лиц с ограниченными возможностями, инструменты и механизмы правовой защиты лиц с ограниченными возможностями.

Область научного исследования. Настоящая работа относится к области публичного права (конституционного).

Цель и задачи работы. Цель исследования заключается в выявлении, организовывать и анализировать самые важные инструменты, механизмы международной, европейской и национальной правовой защиты инвалидов от дискриминации в целях обеспечения эффективной интеграции этой группы в обществе.

Научная новизна и оригинальность определено, что следует отметить, что, хотя существует значительное количество исследований и публикаций по теме недискриминации в целом, тем, касающихся защиты инвалидов от дискриминации, к сожалению, не в зависимости от текущей стадии расследования научно-многомерная шкала. Таким образом, выход из строя литературы в области и исследование определяет оригинальность данного исследования, которое приходит, чтобы удалить лакунарный появление в области исследований.

Решенная научная задача она состоит в разработке рекомендаций по внесению поправок в законодательные акты Республики Молдова, которые предназначены для обеспечения эффективной правовой защиты инвалидов от дискриминации, которая будет непосредственно способствовать корректировке национальной нормативно-правовой базы на международном можно будет определить методы страхования и поощрение прав и свобод лиц с ограниченными возможностями здоровья и борьбы с актами дискриминации по признаку инвалидности.

Теоретическое значение работы состоит в выявлении и определении понятий «инвалидность», «лица с ограниченными возможностями», «дискриминация по признаку инвалидности» в контексте изменений международных и национальных нормативных рамок и, не в последнюю очередь, в систематизации и анализе самых важных инструментов и механизмов защиты и продвижения прав и свобод лиц с ограниченными возможностями и борьбы с дискриминацией.

Прикладное значение работы обусловлено ее научным, практическим, законодательным, дидактическим значением и может обусловить появление новых исследований, связанных с защитой прав и свобод лиц с ограниченными возможностями. Результаты данного исследования могут явиться важной теоретической базой в преподавании некоторых дисциплин, как например, «Права человека», «Конституционное право», «Социальная помощь» и пр. Однако, по нашему мнению, самым важным является то, что рекомендации, сформулированные в настоящей работе, могут быть приняты во внимание при внесении изменений в существующие нормативные рамки или при разработке новых нормативных актов в контексте приведения национального законодательства в соответствие с действующими международными стандартами.

Внедрение научных результатов. Результаты исследования нашли отражение в научных статьях, успешно представленных в рамках национальных и международных научных конференций, а также успешно использовались в преподавании курса «Правовая защита прав человека» в Академии им. Штефана чел Маре при МВД РМ.

ANNOTATION

Mariana Pavlencu, Legal Protection of Persons with Disabilities against Discrimination: Case of the Republic of Moldova. PhD Thesis in Law, specialty 552.01-Public law (constitutional). Chişinău, 2016

Thesis structure. The work consists of an introduction, 4 chapters followed, general conclusions and recommendations, a bibliography of 406 sources and annotations in romanian, russian and english, 11 annexes, 147 pages of basic text. The obtained results have been published in eight scientific works.

Key words: Disability, person with disabilities, persons with special needs, discrimination on the grounds of disability, rights and freedoms of persons with disabilities, instruments and mechanisms of legal protection of persons with disabilities.

Field of study. This work refers to the field of public law (constitutional).

The aim and objectives of work. The purpose of research is to identify, organize and analyze the most important tools, mechanisms of international, European and national legal protection for disabled people against discrimination in order to ensure effective integration of this group in society.

The scientific novelty and originality it is determined that it is noteworthy that although there are a significant number of research and publications on the topic of non-discrimination in general, topics relating to the protection of persons with disabilities against discrimination, unfortunately, was not subject to the current stage of investigation scientific multidimensional scale. Therefore, failure of the literature in the field and the investigation determines originality of this study, which comes to remove lacunar appearance in the field of research.

The solved scientific problem it is to develop recommendations for amendments to legislative acts of the Republic of Moldova, which are designed to ensure effective legal protection of persons with disabilities against discrimination, which will contribute directly to the adjustment of the national regulatory framework at international will be possible to determine methods of insurance and promoting the rights and freedoms of persons with disabilities and combat acts of discrimination on grounds of disability.

Theoretical value consists in determination and definition of such concepts as „disability”, „person with disabilities”, „discrimination on the grounds of disability” in the context of transformations of the international and national regulatory framework and systematization and analysis of the most important instruments and mechanisms of protection and promotion of rights and freedoms of persons with disabilities and discrimination prevention.

The applied value of work is conditioned by its scientific, practical, legislative, didactic value and may determine the conduct of new studies concerning the protection of rights and freedoms of persons with disabilities. The results of this research may constitute an important theoretical support in teaching some courses such as „Human Rights”, „Constitutional Law”, „Social Assistance” etc. However, the most important in our opinion is that the recommendations formulated in this work can be taken into consideration when amending the existing regulatory framework or when elaborating new regulations in the context of alignment of national legislation with the effective international standards.

Implementation of scientific results. The study results have been reflected in scientific articles successfully presented at national and international scientific conferences and successfully used for teaching cours: „Legal Protection of Human Rights” at the Ştefan cel Mare Academy under the Ministry of Interior Affairs of the Republic of Moldova.

LISTA ABREVIERILOR

ANOFM	– Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă
art.	– articol
alin.	– aliniat
C RM	– Constituția Republicii Moldova
CP	– Codul penal al RM
CPP	– Codul de procedură penală al RM
CPC	– Codul de procedură civilă al RM
CM al RM	– Codul muncii al Republicii Moldova
CDPD	– Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități
CEaDO	– Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului
CEDO	– Curtea Europeană a Drepturilor Omului
CNDDCM	– Consiliul Național pentru Determinarea Dizabilității și Capacității de Muncă
CPPEDAE	– Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalități
CREPOR	– Centrul Republican Experimental Protezare, Ortopedie și Reabilitare
CpDOM	– Centrul pentru drepturile omului din Moldova
CEJ	– Curtea Europeană de Justiție
CIJ	– Curtea Internațională de Justiție
c.	– contra
DUDO	– Declarația Universală a Drepturilor Omului
HG	– Hotărâre de Guvern
lit.	– literă
MMPSF al RM	– Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova
MAI	– Ministerul Afacerilor Interne
mun.	– municipiu
ONU	– Organizația Națiunilor Unite
OMS	– Organizația Mondială a Sănătății
OIM	– Organizația Internațională a Muncii
par.	– paragraf
p.	– pagină
pct.	– punct
Prof.	– Profesor
RM	– Republica Moldova
sect.	– sector
ș.a.	– și altele
UE	– Uniunea Europeană

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate. Abordarea prezentului subiect a fost condiționată de importanța crescândă a drepturilor și libertăților fundamentale în edificarea regimurilor constituționale autentice și de necesitatea garantării acestor drepturi tuturor persoanelor fără nici o deosebire. Asigurarea drepturilor și libertăților fundamentale persoanelor cu dizabilități rămîne o problemă extrem de stringentă atît pentru comunitatea internațională cît și pentru Republica Moldova.

Pe baza estimărilor populației din 2010– 6.9 miliarde, din care 5,04 miliarde de 15 ani și peste și 1,86 miliarde sub 15 ani–și cu estimările referitoare la prevalența dizabilității din 2004 (Sondajul Sănătății Globale și studiul Povara Globală a Bolii) s-a constatat că existau în jur de 785 (15.6%) pînă la 975 (19,4%) de milioane de persoane de 15 ani și peste care trăiau cu dizabilități. Dintre aceștia, aproximativ 110 (2,2%) pînă la 190 (3,8%) de milioane se confruntau cu dificultăți grave de funcționare. Dacă se includ și copiii, s-a estimat că peste un miliard de oameni (sau aproximativ 15% din populația lumii) trăiesc cu dizabilități. [239, p. 30]. La nivel european persoanele cu dizabilități sînt în număr de circa 80 milioane sau și mai mult de 15% din întreaga populație. Unul din patru europeni are un membru de familie cu dizabilitate [395].

Dizabilitatea este o provocare tot mai mare și pentru Republica Moldova, din cauza procesului de îmbătrînire a populației, a riscului de accidente, precum și a numărului în creștere al cazurilor de afecțiuni cronice (diabet, boli cardiovasculare, tumori ș.a.). Numărul estimat al persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova este de 184,8 mii persoane, inclusiv 13,4 mii copii cu vîrsta de 0-17 ani. În ultimii 5 ani numărul acestora a crescut cu 2,7% în general, iar în cazul copiilor a scăzut cu 11,3%. Persoanele cu dizabilități reprezintă 5,2% din populația totală a țării, iar copiii cu dizabilități constituie aproape 2% din numărul total al copiilor din Republica Moldova. În medie, la 10 mii de locuitori revin 520 persoane cu dizabilități și 193 copii cu dizabilități revin la 10 mii copii cu vîrsta de 0-17 ani. Aproape fiecare a șaptea persoană cu dizabilitate se încadrează în categoria celor cu dizabilitate severă [13].

În pofida schimbărilor pozitive la nivel internațional privind consacrarea și promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, schimbări care s-au reflectat pozitiv și la nivel național, persoanele cu dizabilități constituie o minoritate și continuă să se confrunte cu atitudini negative și cu probleme de adaptare, care nu le permit să participe de pe poziții de egalitate la viața socială. Iar în procesul realizării drepturilor fundamentale se confruntă cu încălcări ale acestora [306, p. 3] care se manifestă în diverse forme de discriminare. Conform unui studiu realizat de Asociația „Motivație” în 2014 [85, p. 9] încălcarea demnității și atitudinea discriminatorie este una din problemele de bază cu care se confruntă persoanele cu dizabilități, iar potrivit raportului de activitate pentru anul 2014 al Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și

asigurarea egalității [48, p. 3], persoanele cu dizabilități se află pe locul trei în ierarhia celor mai discriminate criterii. Conform unui alt studiu [90, p. 8] realizat în 2014 de către Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării în parteneriat cu Institutul de Politici Publice din Chișinău, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării din România și Institutul pentru Politici Publice din București, pe un eșantion de 1070 de persoane cu vârsta cuprinsă între 18 și 65 ani, la întrebarea „dacă există discriminare în RM?” – 82,8% din respondenți au răspuns afirmativ. Iar în ce privește întinderea fenomenului discriminării persoanelor cu dizabilități, acestea sunt cel mai frecvent discriminate la angajarea în câmpul munci (63%), la locul de muncă (51%), în instituțiile de educație (31%), în relații cu autoritățile (30%), în viața politică (22%) și cel mai puțin în familie (19%) [217, p. 18].

Având în vedere circumstanțele expuse mai sus, dar și necesitatea de a răspunde pozitiv la schimbările operate pe plan internațional în materie de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități, mai cu seamă prin adoptarea în 2006 a *Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități*, considerăm că investigarea subiectului protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării capătă o importanță deosebită, pe care o vom dezvolta în cadrul acestei lucrări.

Scopul și obiectivele tezei. Scopul cercetării îl constituie analiza celor mai importante instrumente și mecanisme internaționale, europene și naționale de combatere eficientă a fenomenului discriminării pe criteriu de dizabilitate, oricare ar fi forma de manifestare, pentru a asigura nu doar respectarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități pentru a asigura integrarea eficientă acestora în societate.

Realizarea scopului propus este posibilă doar prin îndeplinirea următoarelor obiective:

- analiza evoluției condiției persoanelor cu dizabilități în contextul edificării cadrului normativ de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale;
- analiza etapelor de formare și încărcătura conceptuală a noțiunilor de *dizabilitate*, *persoană cu dizabilități*;
- elucidarea conceptului de *discriminare pe criteriu de dizabilitate*, din punctul de vedere al formelor de manifestare, întinderii fenomenului, condițiilor și cauzelor care îl generează;
- dezvoltarea conținutului categoriei *drepturi ale persoanelor cu dizabilități* în raport cu categoria *drepturile și libertățile fundamentale ale omului*;
- identificarea, sistematizarea și analiza celor mai importante instrumente internaționale, europene și naționale de garantare a drepturilor persoanelor cu dizabilități și de combatere a fenomenului discriminării pe acest criteriu;
- elucidarea și explicarea procedurilor de sesizare și angajarea protecției mecanismelor internaționale și naționale în cazurile de discriminare a persoanelor cu dizabilități ținând cont de

nivelul de acțiune, specificul intervenției și protecția acordată de aceste mecanisme persoanelor cu dizabilități, mai cu seamă în cazul concurenței de proceduri;

- formularea recomandărilor științifice pentru îmbunătățirea legislației naționale și a practicii judiciare pe segmentul problematicei investigate.

La finalul cercetării, raportate la **obiectivele** propuse, au fost obținute următoarele rezultate:

- s-au identificat, sistematizat și analizat etapele de fundamentare și încărcătura conceptuală a noțiunilor de *dizabilitate*, *persoană cu dizabilități* în contextul evoluției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului;

- s-a analizat și s-a elucidat conceptul *discriminare* prin prisma criteriului dizabilității din punctul de vedere al formelor de manifestare, întinderii fenomenului și condițiilor și cauzelor care îl generează;

- s-a reflectat specificul garantării și asigurării celor mai importante drepturi și libertăți fundamentale pentru persoanele cu dizabilități, specificul acomodării acestor drepturi la deficiențele pe care le implică dizabilitatea de care suferă persoana în fiecare caz concret;

- au fost identificate, sistematizate și analizate cele mai importante instrumente internaționale, europene și naționale de protecție și promovare a persoanelor cu dizabilități prin prisma rolului, competenței, nivelului garanției acordate la protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, precum și modul în care poate fi angajat nivelul de protecție oferit de acestea mai ales în caz de concurență a două sau mai multe instrumente sau mecanisme naționale sau internaționale;

- s-au formulat recomandări de raționalizare atât a cadrului normativ existent cât și a practicii judiciare în lupta cu fenomenul discriminării pe criteriu de dizabilitate, recomandări care vor permite oferirea unui grad de protecție juridică superior persoanelor cu dizabilități și eliminarea eficientă a discriminării pe criteriu de dizabilitate.

Noutatea științifică a rezultatelor obținute este determinată de faptul că este de remarcat că deși există un număr semnificativ de cercetări și publicații la tema non-discriminării la general, tematica cu privire la protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, cu regret, nu a fost supusă pînă la etapa actuală unor investigații științifice multidimensionale de amploare. Prin urmare, insuficiența unor lucrări de specialitate în domeniu, precum și nivelul de investigare, determină oportunitatea acestui studiu, care vine să elimine aspectul lacunar în domeniul cercetat.

Prezenta lucrare oferă o analiză de ansamblu a celor mai importante instrumente și mecanisme de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, dar mai important este faptul că poate servi drept suport practic persoanelor cu dizabilități în lupta cu tratamentele discriminatorii la care sunt supuse cu regularitate.

Cercetarea problemei științifice ne-a permis să formulăm următoarele elemente de noutate:

- redefinirea conceptelor de *dizabilitate*, *persoane cu dizabilități*, în spiritul modelului social de abordare a acestor categorii pornind de la înțelesurile termenului de dizabilitate formulate în *Clasificatorul Internațional al Funcționării, Dizabilității și Sănătății*, dar mai ales de la cele formulate în *Convența privind drepturile persoanelor cu dizabilități*;
- formularea înțelegerii exacte și întinderea conceptului *discriminare pe criteriu de dizabilitate* cu elucidarea formelor de manifestare și specificul acestora în cazul persoanelor cu dizabilități;
- argumentarea necesității asigurării drepturilor și libertăților fundamentale universale persoanelor cu dizabilități în aceleași condiții cu a celorlalți membri ai comunității civile și necesitatea de a elimina conceptul de „*drepturi ale persoanelor cu dizabilități*” atât din doctrina juridică și cadrul normativ, cât și din discursurile susținătorilor acestei categorii ca fiind discriminatoriu;
- reflectarea lacunelor admise atât la abordarea doctrinară a acestui subiect, cât și la nivel normativ cu scopul de a oferi o viziune unică asupra domeniului de cercetare dar și de raționalizare a legislației în vigoare;
- identificarea și analiza principalelor tendințe și direcții de dezvoltare a domeniului cercetat atât la nivel internațional, cât și la nivel național cu anticiparea schimbărilor ce vor fi operate și politicilor necesare de promovat.

Problema științifică soluționată constă în elaborarea recomandărilor pentru modificarea actelor normative din Republica Moldova, care au menirea de a asigura protecția juridică eficientă a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, fapt care va contribui nemijlocit la ajustarea cadrului normativ național la cel internațional și va fi posibil determinarea metodelor de asigurare și promovare a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și de combatere a faptelor de discriminare pe criteriu de dizabilitate.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării se explică prin descrierea, analiza și sintetizarea materialului doctrinar, normativ și instituțional privind discriminarea pe criteriu de dizabilitate și a mijloacelor de luptă cu acest fenomen; elucidarea conceptuală a noțiunilor de dizabilitate, persoană cu dizabilități, discriminare pe criteriu de dizabilitate, drepturi ale persoanelor cu dizabilități; sistematizarea și analiza instrumentelor și mecanismelor de prevenire, constatare și eliminare a formelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități indiferent de nivelul de acțiune; elucidarea cauzelor și condițiilor care generează fenomenul discriminării pe criteriu de dizabilitate și propunerea de strategii de depășire a situației create.

Valoarea aplicativă a lucrării cuprinde următoarele aspecte:

În plan **doctrinar-teoretic** – ca suport teoretic pentru o abordare științifică ulterioară mai aprofundată a problemei investigate.

În plan **normativ-legislativ** – cu siguranță că recomandările formulate în prezenta lucrare își vor găsi consacrare la nivel legislativ prin adoptare de acte normative sau prin operarea de modificări și completări ale normelor existente așa cum acestea sînt sugerate nu doar de noi prin analiza amplă efectuată, dar mai cu seamă sînt condiționate de necesitatea de a răspunde pozitiv acelor inițiative internaționale fără respectarea cărora nu este posibil parcursul democratic al RM.

Sub aspect **practic** – după cum s-a menționat mai sus, această lucrare a fost concepută chiar de la început ca un material cu posibilitate de exploatare în practică adresat persoanelor cu dizabilități și celor care sunt preocupați de soarta ultimilor, pentru a le asigura un grad sporit de protecție împotriva faptelor de discriminare și a le asigura o integrare eficientă în societate.

Elaborările, realizările, concluziile și studiile realizate în cadrul prezentei lucrări sunt orientate spre a crea un mediu benefic pentru incluziunea totală a persoanelor cu dizabilități, dar și pentru a combate cu succes formele de discriminare pe criteriu de dizabilitate indiferent de persoana sau de nivelul de la care emană.

În plan **juridico-didactic** – considerăm că prezenta lucrare constituie o contribuție esențială la completarea literaturii de specialitate, fiind în același timp și o sursă de referință pentru teoreticieni, practicieni, specialiști atît din domeniul dreptului, sociologie, cît și din alte domenii adiacente. Totdată, prezenta cercetare poate servi ca suport metodic în elaborarea altor lucrări din același domeniu sau din domenii tangente.

Aprobarea rezultatelor. Teza a fost elaborată în cadrul Catedrei „Științe polițienești și socio-umane” a Academiei „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne al RM, discutată în cadrul catedrei la data de 26 noiembrie 2015. Rezultatele cercetării au fost examinate și aprobate la 10 martie 2016 în cadrul seminarului științific de profil din cadrul Institutului de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei.

Cele mai importante concepte ale prezentului studiu au fost expuse în 8 articole publicate în reviste științifice naționale și de peste hotare (cu un volum de 5,05 c.a.), inclusiv în prezentările la conferințele științifico-practice internaționale, în special: Conferința științifică internațională „*Interacțiunea dreptului intern cu dreptul internațional: provocări și soluții*” care a avut loc la Chișinău 14.11.2014 (cu articolul „*Descrierea procedurii de contestare a faptelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități la CEDO*”); Conferința națională cu participare internațională *Devianță și criminalitate. Evoluție, Tendințe și Perspective* desfășurată la Bacău

din România 19-20.11.2015 (cu articolul „*Rolul poliției în protejarea drepturilor persoanelor cu dizabilități*”).

Sumarul compartimentelor tezei. Teza de doctor este structurată în funcție de problema științifică investigată, de scopul și obiectivele de cercetare prestabilite, fiind alcătuită din adnotare în trei limbi, lista abrevierilor, introducere, 4 capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 406 titluri, 11 anexe, 147 pagini text de bază, declarație privind asumarea răspunderii și curriculum vitae.

Capitolul 1 „*Analiza situației în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării cu identificarea problemelor de cercetare*” oferă o reflecție a condiției persoanelor cu dizabilități în evoluție prin prisma edificării cadrului normativ de protecție a acestei categorii împotriva discriminării dar și a celor mai importante cercetări științifice pe acest subiect.

În cadrul acestui capitol s-a oferit analiza celor mai importante studii din domeniu cu privire la subiectul de cercetare, stabilindu-se caracterul deficitar al abordărilor existente. Autorul consideră că această situație se datorează caracterului interdisciplinar al tematicii abordate, dar și naturii puțin atractive a temei de cercetare.

Acest capitol conține și o analiză de detaliu a celor mai importante instrumente internaționale, europene și naționale care consacră și garantează drepturile persoanelor cu dizabilități, asigură egalitatea și combaterea discriminării pe criteriu de dizabilitate, stabilindu-se că în mare parte la nivel internațional procesul de edificare a cadrului normativ de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării s-a definitivat mai cu seamă odată cu adoptarea și intrarea în vigoare a *Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități* în 2006, urmînd ca toate aceste realizări progresive să fie transpuse la nivel național prin operarea de modificări ale normelor deja existente sau prin adoptarea de norme noi conforme celor internaționale și ale mecanismelor adecvate de realizare a acestora.

Capitolul 2 „*Repere conceptuale privind protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării*” debutează prin explicarea conceptelor de discriminare, dizabilitate și discriminarea pe criteriu de dizabilitate, stabilindu-se că din punct de vedere conceptual discriminarea persoanelor cu dizabilități reprezintă orice tratament nefavorabil care are ca motiv dizabilitatea de care suferă persoana și ca scop sau consecință prejudicierea în drepturi și libertăți a acesteia. În abordarea conceptului de dizabilitate am pus accentul pe aspectele negative ale interacțiunii dintre individ (care are o problemă de sănătate) și factorii contextuali în care se regăsește (factorii de mediu și cei personali). Pe parcursul acestui capitol s-a stabilit prin metoda analizei logice că pentru încadrarea unei persoane la acest criteriu nu are importanță dacă prezența dizabilității a fost certificată oficial de autoritatea competentă (*Consiliul național pentru*

determinarea dizabilității și capacității de muncă), aprecierea faptului discriminării pe criteriu de dizabilitate se va face în fiecare caz concret de autoritățile abilitate să investigheze astfel de abateri. Totuși nu orice problemă de sănătate devine în mod automat și o dizabilitate, așa cum starea de sănătate reprezintă expresia integrității anatomice, psihice și funcționale, tot astfel dizabilitatea reprezintă expresia interacțiunii acesteia cu factori contextuali.

În a doua parte a acestui capitol se face analiza drepturilor persoanelor cu dizabilități stabilindu-se că acestea beneficiază de aceleași drepturi și libertăți ca și restul persoanelor doar cu condiția adaptării lor la necesitățile specifice condiționate de dizabilitatea de care suferă. Prin urmare, este greșit și discriminatoriu de a considera că persoanelor cu dizabilități le corespund alte drepturi și libertăți fundamentale diferite de cele proprii tuturor membrilor familiei umane. Drepturile și libertățile prevăzute în textele instrumentelor de specialitate pentru această categorie nu sunt decât niște formule care fac posibil ca persoanele cu dizabilități să poată beneficia de drepturile și libertățile fundamentale ale omului în aceleași condiții ca oricare altă persoană.

Acest capitol se încheie cu analiza succintă a celor mai importante metode de prevenire, constatare și eliminare a formelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități în funcție de subiectul de la care emană stabilindu-se că aceste metode coexistă generându-se reciproc.

Capitolul 3 intitulat „*Sistemul internațional și european de supraveghere și protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării*” și oferă o abordare de ansamblu a celor mai importante instrumente și mecanisme cu atribuții în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării atât la nivel internațional, cât și la nivel european, stabilindu-se că la acest nivel drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități sunt protejate prin două categorii de norme: de normele cuprinse în instrumentele universale de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale (*Declarația Universală a Drepturilor Omului; Pactul internațional cu privire la drepturile economice sociale și culturale; Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice; CEaDO etc.*) și de norme speciale din a doua categorie fac parte normele speciale de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități, cuprinse atât în instrumente universale cât, și în instrumente de specialitate (*Declarația privind drepturile persoanelor cu retard mintal (1971), Declarația drepturilor persoanelor cu handicap (1975), Declarația privind drepturile persoanelor cu deficiențe de auz și de vedere (1979), Programul Mondial de Acțiune privind Persoanele cu Handicap (1982), Regulile standard privind egalizarea de șanse pentru persoanele cu handicap (1993) și Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități din 2006.*).

Transpunerea în viață a prevederilor instrumentelor internaționale ce consacră și promovează drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități și combat discriminarea la acest

nivel se asigură de un sistem de mecanisme proprii create de care includ: **organele ONU** (Adunarea Generală, Consiliul de Securitate, Consiliul Economic și Social, Consiliul de Tutelă, Curtea Internațională de Justiție și Secretariatul); **instituții specializate** (Organizația Internațională a Muncii, Organizația Internațională pentru Educație, Știință și Cultură, Organizația Mondială a Sănătății); **Mecanisme create în baza instrumentelor internaționale** (Comitetul împotriva torturii, Comitetul cu privire la eliminarea discriminării față de femei, Comitetul drepturilor omului, Comitetul drepturilor economice, sociale și culturale, Comitetul pentru eliminarea discriminărilor rasiale și cel mai important, Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități).

La nivel european, protecția și promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități în mare parte este asigurată prin prestația a două organisme: *Uniunea Europeană* și *Consiliul Europei*, atât prin intermediul mecanismelor proprii, cât și prin mecanismele create de instrumentele de protecție și garantare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului sau destinate protecției și promovării persoanelor cu dizabilități.

Capitolul 4 intitulat „*Mecanisme naționale de supraveghere și protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării*” și oferă o abordare de detaliu a mecanismelor naționale cu atribuții în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități pe care pentru o mai bună înțelegere le-am sistematizat în: mecanisme extrajudiciare, mecanisme judiciare și de jurisdicție constituțională, mecanisme specializate.

În opinia noastră, din prima categorie fac parte Parlamentul RM, organele puterii publice centrale și locale, Poliția și Procuratura; din cea de a doua categorie fac parte instanțele de judecată de toate nivelele și Curtea Constituțională; din cea de a treia categorie fac parte instituția Avocatului Poporului (Ombudsmanul) și Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității.

Aportul instituțiilor extrajudiciare la protecția juridică a drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării se exprimă prin adoptarea și modificarea cadrului normativ pentru a-l ajusta la tendințele internaționale, elaborarea și promovarea politicilor la nivel național și, bineînțeles, prin crearea de condiții și asigurarea aplicării prevederilor normative în vigoare.

Instituțiile judiciare și de jurisdicție constituțională asigură protecția juridică a persoanelor cu dizabilități prin examinarea și adoptarea de soluții legale în cauzele atribuite lor conform principiului competenței.

Chiar dacă, conform *art. 54 al Legii RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități*, **Consiliul național pentru drepturile persoanelor cu dizabilități** este principala autoritate responsabilă de monitorizarea implementării și promovării politicii naționale privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități la nivel național, avînd în vedere faptul că pentru

moment această autoritate este nefuncțională, atribuțiile acestei autorități a fost preluat, în mare parte, de trei autorități distincte: *Avocatul Poporului (Ombudsmanul)*, *Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității* și *ONG-urile specializate în protecția și promovarea persoanelor cu dizabilități*.

Aportul *Avocatului Poporului (Ombudsmanul)* și *Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității* în acest domeniu este substanțial, deoarece, pe lângă faptul că dețin competențe de a examina sesizări pe cazuri de discriminare a persoanelor cu dizabilități, dispun de o serie de atribuții de promovare a drepturilor și intereselor persoanelor cu dizabilități în rîndul societății civile.

În ce privește rolul ONG-urilor de specialitate în acest domeniu de activitate, considerăm că acesta ar fi posibil de sporit prin crearea unui cadru normativ unificat care să ofere condiții privilegiate acestui subiect.

Finalul acestei cercetări conține un compartiment consistent în care sunt reflectate concluziile generale și recomandările de raționalizare a legislației în vigoare și de îmbunătățire a condiției persoanelor cu dizabilități.

1. ANALIZA SITUAȚIEI ÎN DOMENIUL PROTECȚIEI JURIDICE A PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII CU IDENTIFICAREA PROBLEMELOR DE CERCETARE

1.1. Abordarea teoretico-științifică a subiectului protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării în lucrările cercetătorilor contemporani

Cel care investighează dreptul trebuie să accepte mai întâi pluralismul punctelor de vedere, varietatea și relativitatea lor, dar și tendința acestora de a releva esența dreptului, fondul peren al acestuia, întruchipat în fisionomii specifice marcate de o serie de factori obiectivi și subiectivi ca: timpul istoric, filozofia epocii, diversele școli și curente juridice și – nu în ultimul rând – personalitatea autorului [76, p. 107].

Pornind de la acest punct de vedere, este cât se poate de evident că formularea unei poziții obiective pe marginea subiectului de cercetare este posibilă doar în condițiile unei ample și profunde sistematizări și cercetări a tuturor opiniilor doctrinare și a punctelor de vedere existente atât în doctrina autohtonă, cât și în cea străină.

Analizând toate realizările teoretice și practice din Republica Moldova, dar și din străinătate, am constatat că subiectul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării nu a constituit obiectul unor cercetări ample și complexe din partea cercetătorilor din domeniu. Considerăm că lipsa unei abordări complexe are la origine două cauze: prima privește caracterul puțin atractiv al tematicilor ce abordează condiția persoanelor cu dizabilități, cea de a doua cauză are în vedere caracterul interdisciplinar al subiectului de cercetare, care implică aspecte din domeniul dreptului constituțional, dreptului omului, dreptului muncii și protecției sociale, asistenței sociale, dreptului internațional public etc.

Astfel, aspecte cu privire la conceptul de drepturi și libertățile fundamentale ale omului, apariția și evoluția acestora, cadrul normativ internațional și regional de consacrare se regăsesc în majoritatea manualelor de dreptul omului, drept constituțional, drept internațional public și privat, fiind amplu tratate atât de autorii autohtoni, cât și de cei din străinătate: Gh. Costachi, T. Cârnaț, V. Mazur, M. Corj, U. Chetruș, N. Ciobanu, V. Gribincea, A. Arseni, I. Creangă (Republica Moldova). A. Năstase, I. Cloșca, I. Suceavă, C. Jofa, V. Duculescu, I. Vântu, Gh. Belciu, I. Deleanu I., Muraru (România). E. Лукашова, Н. Хаманева, Д.А. Саблин, Н. Бондаръ, Г.Р. Колоколов, А. Азаров, Л.Н. Шестаков, С.И. Ивентъв (Rusia) etc., însă acestea, cu regret, nu vizează persoanele cu dizabilități, iar abordările oferite se referă doar tangențial la subiectul de cercetare.

Aceeași situație am constatat-o și în cadrul cercetării fondului tezelor de doctor și tezelor de doctor habilitat. Unii cercetători, precum L. Ciubuc, s-au axat pe elucidarea aspectelor privind

drepturile omului și mecanismele de protecție a drepturilor omului, menționând că numai cu eforturi conjugate pe plan internațional și național ale tuturor actorilor sociali vom ajunge la nivelul înalt de respectare, asigurare și apărare a drepturilor și libertăților omului, care ar corespunde actelor și standardelor internaționale ce consfințesc Drepturile și Libertățile Fundamentale ale Omului – valoare general umană supremă [45, p.128]. Alți cercetători au preferat abordarea separată a unor mecanisme de protecție a drepturilor omului, astfel, V. Zaporozan a dedicat teza de doctor mecanismului Curții constituționale, indicând că jurisdicția acesteia este primordială și eficientă în protecția drepturilor omului [261, p. 95], iar L. Mărgineanu a cercetat rolul pe care îl are administrația publică în protecția copiilor aflați în dificultate, concluzionând că activitatea de ocrotire a copiilor aflați în dificultate de către aleșii locali este departe de a fi satisfăcătoare [186, p. 149]. Alți autori, din contra, au preferat abordarea doar a unor aspecte înguste ale drepturilor omului [77].

Totuși în ultima perioadă de timp din ce în ce mai mulți cercetători par să fie preocupați de abordarea unor aspecte privind asigurarea egalității în drepturi și combaterea discriminării.

Astfel, în 2010 N. Popescu și-a apărut teza de doctor în drept cu titlul „*Non-discriminarea prin prisma principiului fundamental de drept al egalității*” [218]. Prezenta lucrare reprezintă o abordare a principiului egalității în toate ipostazele de manifestare prin prisma prevederilor normelor internaționale coroborate cu cele din Republica Moldova și România.

Autorul consideră că egalitatea se compune din tratament egal și din cel la tratament ca un egal. Dreptul la tratament egal este dreptul la distribuția egală a unor oportunități sau resurse ori poveri. Al doilea este dreptul la tratament ca un egal, care este dreptul nu de a beneficia de aceeași distribuție a unor poveri sau beneficii, ci de a fi tratat cu același respect și grijă ca oricine altcineva [218, p. 26]. Totuși autorul nu și-a formulat o poziție fermă cu privire la esența principiului non-discriminării, într-o primă instanță indicând că principiul non-discriminării este sinonim cu principiul egalității. Prin asigurarea principiului egalității se prezumă asigurarea principiului non-discriminării. Ca ulterior să adere la opinia profesorului E. Aramă și să indice că principiul non-discriminării se deduce din principiul egalității care este mai larg după sfera de aplicare [218, p. 52].

În mod categoric, nu suntem de acord cu această opinie și, după cum vom demonstra pe parcursul prezentei lucrări, aceste două principii coexistă, se generează reciproc, dar sunt distincte ca conținut. Dacă principiul egalității are o componentă pasivă care implică garantarea egalității obiective dintre indivizi în toate sferele vieții sociale, atunci principiul non-discriminării implică o componentă activă care privește obligativitatea statului de a întreprinde acțiuni concrete de asigurare a acestei egalități.

În ce privește combaterea discriminării și asigurarea egalității în drepturi a persoanelor cu dizabilități autorul a oferit prea puțină atenție acestui subiect, operînd cu termenul discriminatoriu de „handicap”, cu toate acestea, ne declarăm solidari cu ultimul cu privire la faptul că problema handicapului nu este doar una de natură medicală sau psihologică, fiind tot mai necesar ca și alte discipline să abordeze această problemă din cauza complexității ei și consecințelor/implicațiilor în social [218, p. 98].

Totuși considerăm că la nivelul RM, cel mai mare aport în domeniul de cercetare l-a avut profesorul T. Cârnaț care a realizat o serie de studii dedicate drepturilor omului, principiului egalității și celui al non-discriminării, precum și mecanismelor de combatere a discriminării și asigurare a egalității. Printre cele mai importante realizări ale lui T. Cârnaț considerăm publicarea în 2006, în coautorat cu M. Cârnaț, a lucrării *„Protecția juridică a drepturilor omului”* [32] care prezintă analiza conceptului de drepturi ale omului, a cadrului normativ internațional și național în domeniu precum și a mecanismelor de protecție a acestor drepturi. Un an mai târziu grupul de autori T. Cârnaț, A. Azarov, K. Hufner, V. Moșneaga, Gh. Rusnac, V. Saca au publicat monografia *„Drepturile omului mecanisme de protecție (internaționale și din Republica Moldova)”* [11], în care sînt abordate toate mecanismele internaționale, comunitare și naționale cu atribuții în domeniul protecției drepturilor omului.

În 2008 autorul T. Cârnaț publică monografia *„Non-discriminarea în condițiile constituționalismului contemporan din Republica Moldova”* [33] care în premieră pentru RM conține abordarea deplină a conceptului de discriminare, ilustrîndu-i toate formele de manifestare prin prisma criteriilor protejate expres stabilite prin actele normative internaționale și naționale. Autorul nu doar că oferă o abordare conceptuală, prezintă o serie de soluții eficiente de luptă cu acest flagel la toate nivelele de acțiune. Toate aceste realizări au stat la baza elaborării tezei de doctor habilitat în 2009 cu subiectul de cercetare *„Teoria și practica eliminării formelor de discriminare în condițiile constituționalismului contemporan din Republica Moldova”* [34].

Autorul consideră discriminarea orice tratament diferit și inegal, care se realizează prin distincție, excludere, restricție și preferință, pe bază de sex, rasă, naționalitate, origine etnică, cetățenie, origine socială, religie, convingeri, educație, limbă, opinii, apartenență politică, starea sănătății, vîrstă, orientare sexuală, stare civilă, stare materială, dizabilitate, boală cronică necontagioasă, infectare HIV/SIDA sau alte criterii ori semne individuale, care are ca scop sau rezultat anularea sau lezarea drepturilor omului și a protecției lor, violarea principiului egalității, non-discriminării și a demnității umane [34, p. 34].

În opinia cercetătorului, principiul non-discriminării și principiul egalității se aplică pentru asigurarea exercitării tuturor drepturilor omului, motiv pentru care apreciem inițiativa de a

completa prevederile legii fundamentale cu un principiu nou – „*principiul non-discriminării*” [34, p. 55].

Pentru asigurarea egalității în drepturi a persoanelor cu dizabilități și eliminarea formelor de discriminare pe acest criteriu autorul consideră că statul trebuie să elaboreze politici și strategii în vederea promovării, conștientizării și respectării drepturilor persoanelor cu dizabilități, excluderii oricăror forme de discriminare a acestora. Aceste politici și strategii trebuie să fie îndreptate spre dezinstituționalizarea persoanelor cu dizabilități mintale. La fel, este necesar crearea de centre juridice și de avocați, în cadrul cărora persoanele cu dizabilități să poată beneficia de asistență juridică gratuită [34, p. 105-106].

De remarcat că inovațiile pe care le-a propus cercetătorul T. Cârnaț la data respectivă depășeau în mare parte realitățile existente și doar ulterior legiuitorul a intervenit la nivel național cu modificările de rigoare dispunând adoptarea la 25.05.2012 a Legii RM nr.121.

În anul 2014 cu sprijinul UE și al Înalțului Comisar ONU pentru Drepturile Omului, Gh. Zugravu publică „*Manualul anti-discriminare, pentru judecător*” [262]. Lucrarea este destinată preponderent viitorilor judecători dar și judecătorilor în funcție și are scopul de a le asigura acestora un grad suficient de cunoaștere a reglementărilor internaționale și naționale în domeniul asigurării egalității și combaterii discriminării. Acest studiu este unul dintre puținele care abordează fenomenul discriminării prin prisma schimbărilor care s-au produs în ultima perioadă de timp la nivel național.

Aderăm la opinia autorului care consideră că remediarea cazurilor de discriminare urmărește două scopuri distincte: primul privește acordarea de compensații persoanei sau grupului de persoane care au fost prejudiciate, iar al doilea implică împedirea comiterii de fapte discriminatorii pe viitor de către persoanele vinovate a altor fapte de discriminare (*descurajarea specifică*) sau comiterii de fapte de discriminare din partea altor persoane (*discriminarea generală*) [262, p. 105].

Tot în anul 2014 A. Arseni și C. Olteanu publică lucrarea „*Egalitatea și universalitatea drepturilor fundamentale ale omului – principii edificatoare ale statului de drept și democratic*”, dedicată conceptului drepturilor omului și mecanismelor naționale și europene de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale. Autorii consideră drepturile fundamentale ale omului *drepturi naturale*, cu care individul este înzestrat de la naștere, iar statului, ca produs al contractului social, îi revine obligația de a le nominaliza și de a le proteja constituțional [2, p. 28].

Autorii identifică ca principale mecanisme de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului: Parlamentul, Guvernul, Sistemul instanțelor judecătorești, Curtea Constituțională, Ombudsmanul, societatea civilă [2, p. 57].

Cu toate că lucrările sus indicate oferă o amplă abordare a conceptului de egalitate, non-discriminare, discriminare, mecanisme de protecție, totuși acestea au stăruit prea puțin asupra aspectelor legate de discriminare pe criteriu de dizabilitate și mai cu seamă de combatere a fenomenului respectiv în raport cu această categorie de persoane.

Abordări ale conceptului de dizabilitate și de persoană cu dizabilități se regăsesc în studiile din domeniul asistenței sociale și protecției sociale.

Grupul de cercetători M. Bulgaru, N. Sali, N. Gribincea, V. Pistriciuc, J. Costache, M. Dilion, S. Milicenco, V. Pritcan, S. Rîjcov, D. Simboteanu-Popescu, L. Palihovici, N. Canțer, L. Ciobanu, A. Tarasov și N. Beșliu, în lucrarea *Asistența socială (în contextul transformărilor din Republica Moldova)*, definesc dizabilitatea ca afecțiune de sănătate de lungă durată apărută în urma disfuncțiilor și a pierderii integrității corporale, precum și în urma influenței factorilor nocivi de mediu, reducerii activității și posibilităților participării la viața socială.

Autorii abordează dizabilitatea sub trei aspecte: *medical* (deficiență, deficit, defectuozitate, infirmitate, invaliditate, perturbare); *funcțional* (o pierdere, o diminuare a posibilităților fizice, mintale, senzoriale); *social* (inadaptarea, marginalizarea, inegalitatea, segregarea, excluderea) [20, p. 407].

Cercetătorii autohtoni Aurelia Racu, Doru Vlad Popovici, Virginia Crețu, Sergiu Racu, Cătălin Bucinschi au dezvoltat această idee, considerînd dizabilitatea (handicapul) un continuum dintre: a) problema unei persoane care are o anumită deficiență; b) dezavantajele create de mediu; c) politicile sociale, instituțiile și serviciile menite să reducă aceste dezavantaje [223, p. 40].

N. Romandaș, L. Proca și I. Odinoakaia Negură (în manualul *Dreptul protecției sociale*) [242] consideră că este posibil de a înțelege noțiunea de dizabilitate doar după elucidarea înțelesului de vitalitate pe care o descrie ca pe o îmbinare a funcțiilor fizice, psihice și sociale. Reieșind din această definiție, autorii cataloghează dizabilitatea drept reducere a vitalității ca urmare a bolii, traumelor ce duc la dezadaptarea socială, exprimată prin reducerea sau pierderea posibilităților de instruire, comunicare, deplasare, orientare, autocontrol al comportamentului, autoservire și pierderea capacității de muncă [242, p. 137].

Totuși există autori autohtoni preocupați și de problema respectării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități. Este cazul cercetătorilor Racu S., Grigoriu A., Savciuc A., Haraz A., Racu A., Rusu S., care au consacrat lucrarea cu titlul *Drepturile omului și problema dizabilităților* [227] problemelor specifice persoanelor cu dizabilități, drepturilor și libertăților acestora și sistemului instrumentelor de protecție.

Ne declarăm solidari cu autorii care consideră că schimbarea atitudinii față de persoanele cu dizabilități trebuie să înceapă prin recunoașterea necondiționată a drepturilor umane de care

beneficiază ele la fel ca orice altă persoană. Deși pare un lucru general acceptat, totuși, din cauza neînțelegerii, a reminiscentelor intoleranței și a mentalității învechite, drepturile umane firești mai sunt refuzate sau trunchiate în cazul persoanelor cu dizabilități [227, p. 47].

Prosperitatea fundamentală, relațiile interumane armonioase, implicarea în activități sociale – toate acestea pot fi realizate doar dacă întreaga societate face pași concreți în întâmpinarea celor cu nevoi speciale, recunoscându-le dreptul la participare egală. Nu există persoane care nu ar merita să se bucure din plin de beneficiile acestui drept. Însă el poate fi exercitat doar în condițiile integrării sociale a persoanelor cu nevoi speciale. Este vorba despre un proces reciproc – nu numai persoana în cauză urmează a fi educată în vederea integrării, ci și societatea trebuie pregătită pentru a face față acestei provocări [227, p. 48].

Aceiași idee, doar că raportată la condiția copiilor cu dizabilități, se regăsește în manualul autorilor C. Ciugureanu-Mihailuță și N. Osmochescu, *Protecția internațională a drepturilor copilului* [43], care întreg capitolul 5 aspectelor legate de drepturile și libertățile copiilor cu dizabilități, menționând că abordarea acestora urmează să se facă conform direcțiilor principale formulate în cadrul instrumentelor internaționale, adică: *prevenirea apariției deficienței, reabilitarea persoanelor cu dizabilități și egalizarea de șanse* [43, p. 221].

La nivel național, multe din studiile subiectului de cercetare au fost realizate de către sau cu implicarea activă a organizațiilor non-guvernamentale de protecție a persoanelor cu dizabilități, ceea ce ne oferă imaginea tristă a unei societăți care nici nu cunoaște dar nici nu dorește să contribuie la ameliorarea condiției precare a acestei categorii de persoane.

Sub egida Institutului pentru Dezvoltare și Inițiative Sociale (IDIS) „Viitorul”, L. Gavriliță, T. Cernomoriț, A. Chisari au publicat în „*Monitorul social*” nr.16 [91] un studiu privind incluziunea persoanelor cu dizabilități.

Autorii consideră că există o legătură directă dintre asigurarea accesului persoanelor cu dizabilități la muncă și respectarea drepturilor economice, sociale, culturale, civile, pentru această categorie. De aceea insistă pe faptul că incluziunea pe piața muncii a persoanelor cu dizabilități este unul din factorii ce pot contribui la depășirea excluziunii sociale, indicând că cei mai mulți dintre angajatori au frica și/sau stereotipurile că persoanele cu dizabilități nu au pregătirea/specializarea necesară și nu sunt apte de muncă [91, p. 31].

Tot cu suportul organizațiilor non-guvernamentale de profil au fost realizate diferite studii și în domeniul educației și învățământului pentru asigurarea incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități la toate nivelele, începând cu nivelul „0” [258] și până la studii superioare sau profesionale, insistându-se pe modelul de educație incluzivă [23] prin elaborarea unor curriculum flexibil pentru copiii cu necesități speciale în conformitate cu standardele europene, programe individuale de instruire flexibile și alcătuite în baza abilităților individuale

ale fiecărui copil, avînd ca scop pe termen lung pregătirea copiilor pentru incluziunea lor în societate, angajarea în cîmpul muncii sau pentru continuarea studiilor în învățămîntul secundar profesional sau cel de cultură generală [1].

În vederea asigurării implementării prevederilor CDPD, la nivel național, cu suportul comunității internaționale, de către Keystone human services international Moldova association, A. Astrahan a elaborat *Ghidul pentru administrația publică locală privind aplicarea Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități*, adresat funcționarilor publici din cadrul organelor administrației publice locale, ca suport care să asigure transpunerea la nivel local a prevederilor CDPD [3].

Ghidul este alcătuit din două capitole, în primul capitol sînt analizate contextul istoric al elaborării CDPD, noua paradigmă a dizabilității și cadrul legal pentru implementarea Convenției în Republica Moldova. Capitolul doi include analiza detaliată a structurii și conținutului Convenției și explicația modalității de implementare de către administrația publică locală a articolelor care definesc prevederile transversale (care asigură realizarea tuturor drepturilor) și a articolelor cu prevederi specifice [3, p. 72].

Spre deosebire de realitățile autohtone, mediul academic din străinătate a manifestat mai mult interes față de subiectul de cercetare, consacrîndu-i mai multe studii.

Un interes deosebit îl prezintă și articolul cercetătorului rus М.Л. Ларицкая, publicat în Вестник Томского государственного университета, *Права лиц ограниченными возможностями и механизмы их защиты на международном, европейском и российском уровнях* [275], în care se menționează că persoanele cu dizabilități reprezintă cea mai mare minoritate din lume care în fiecare zi se confruntă cu diverse forme de discriminare. Autoarea punctează aplicarea inefficientă a prevederilor CDPD la nivelul Federației Ruse, menționînd că statele mai degrabă folosesc prevederile prezentei convenții pentru a-și crea propriul cadru normativ. Cu toate acestea, normele rămîn nefuncționale și autoarea consideră că aici este de vină mentalitatea specifică fostelor state din lagărul socialist. Pentru redresarea situației М.Л. Ларицкая propune să fie preluată experiența țărilor din Europa de Vest unde, accentul se pune pe reabilitarea profesională a persoanelor cu dizabilități, accesibilitatea la mediul ambiant, ceea ce face din acestea subiecți independenți și îi ajută să se integreze în societate, fapt ce se răsfrînge pozitiv asupra nivelului de viață al acestei categorii și duce la diminuarea cheltuelilor de asistență și protecție socială [275].

Necesitatea transunerii practicilor pozitive proprii democrațiilor occidentale este susținută și de О.П. Пономарёва în articolul *Правовая основа положения людей с ограниченными возможностями в Германии* [300]. Autoarea nu oferă doar o analiză de detaliu a apariției și evoluției conceptului de persoană cu dizabilități în Germania, ci și

examinează cele mai progresiste reglementări ale aspectului, punînd accentul pe practicile pozitive existente.

Prezentul articol este unul cu adevărat relevant, deoarece prezintă experiența pozitivă în domeniul protecției și promovării persoanelor cu dizabilități, a unuia dintre cele mai democratice și mai progresiste state din Europa, Germania, pe care autoarea îl consideră un exemplu pozitiv nu doar pentru statele Uniunii Europene, ci și pentru restul statelor lumii [300, p. 114].

Д.И. Гарафова în articolul său *Права лиц с ограниченными возможностями (обзор практики Европейского Союза)*, arată că, în pofida realizărilor raportate în anul 2014 în țările Comunității Europene, problema discriminării persoanelor cu dizabilități rămîne la fel de stringentă, identificînd trei domenii de discriminare: accesibilitatea, angajarea în cîmpul muncii și asistența socială [265].

În 2011 și-a apărut teza de doctor Т. Лыхина cu denumirea *„Права инвалидов, проблемы международно-правового регулирования и международные обязательства Российской Федерации”*, în care abordează evoluția conceptului de dizabilitate din perspectiva reglementărilor internaționale, precum și a mecanismelor de implementare a obligațiunilor internaționale în domeniul drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități.

Analizînd prevederile normative, autorul subliniază următorul fapt: cadrul normativ internațional de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități a evoluat de la simplele declarații politice de recunoaștere și respectare a drepturilor persoanelor cu dizabilități pînă la adoptarea unui instrument universal și obligatoriu de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități cum este CDPD, care instituie o nouă concepție de abordare a dizabilității conform căreia persoana cu dizabilități este tratată prin prisma respectării demnității și din perspectiva unei integrări depline în toate sferele vieții [279, p. 168].

Suntem de acord cu autorul care consideră că garantarea respectării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități se realizează la trei nivele de acțiune: la nivel național prin monitorizarea și întreținerea statisticii privind respectarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități, la nivel european prin aportul CEaDO și la nivel internațional prin aportul Comitetului ONU de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități [279, p. 170-171].

În anul 2014 și-a apărut teza de doctor cu titlul *„Правовое регулирование труда и социального обеспечения инвалидов в Российской Федерации”* unul dintre cei mai activi cercetători ai domeniului Р. Жаворонков.

Autorul insistă asupra necesității unei abordări unice a conceptului de dizabilitate oferind exemplul SUA, care promovează un model mixt de percepție: medical (în *legea americană privind dizabilitatea*) și economic (*legea asigurărilor sociale*) [269, p. 495].

Autorul consideră munca principală cale de asigurare a incluziunii sociale pentru persoanele cu dizabilități, deoarece contribuie la îmbunătățirea stării materiale, iar pentru redresarea situației existente propune adoptarea „*Concepției reabilitării profesionale și asistenței la încadrarea în câmpul muncii a persoanelor cu dizabilități*” care trebuie să includă: scopul, principiile și sarcinile, direcțiile de activitate și mecanismele de realizare a politicii de stat de stimulare a angajării în câmpul muncii a persoanelor cu dizabilități [269, p. 495].

Una dintre cele mai recente abordări la acest capitol o reprezintă teza de doctor a cercetătorului И. Ушаков care și-a susținut teza de doctor în 2015 cu tema „*Конституционно-правовые гарантии права на образование детей с ограниченными возможностями здоровья и детей-инвалидов в условиях социального, правового государства*” care reprezintă un studiu privind accesul la educație a copiilor cu dizabilități.

Și acest autor aderă la ideea conform căreia copiii cu dizabilități se bucură de aceleași drepturi constituționale ca și restul copiilor și au același drept de a accede la procesul educațional, iar acest drept nu poate fi condiționat de proveniența socială sau de starea sănătății. Totuși autorul recunoaște că copiii cu dizabilități au anumite particularități de dezvoltare condiționate de starea de sănătate, care nu le permit, să-și realizeze în măsură deplină dreptul lor subiectiv, de aceea necesită garanții suplimentare sub formă de condiții speciale de educație, pe care o definește ca o discriminare neconstituțională în vederea depășirii barierelor existente pentru realizarea dreptului constituțional la educație [304, p. 10].

Cercetătorul este adeptul instruirii copiilor cu dizabilități în sistemul general de învățământ, considerînd că realizarea acestuia este posibilă doar cu respectarea următoarelor principii: a) abordarea individuală a fiecărui copil; b) încurajarea activității individuale a copiilor; c) implicarea activă în procesul de educare a tuturor subiecților; c) caracterul variativ al procesului educațional; d) cooperarea între familii; e) dezvoltarea dinamică a procesului de învățământ; j) necesitatea de a lua în considerație necesitățile specifice și posibilitățile de a participa la procesul educațional al copiilor cu dizabilități etc. [304, p. 20].

După cum se poate lesne de remarcat, mediul academic rus este unul dintre cele mai preocupate de condiția persoanelor cu dizabilități, fapt confirmat de multitudinea studiilor existente și al căror număr sporește în fiecare an.

Cea mai recentă și în opinia noastră mai relevantă cercetare din punctul de vedere al subiectului abordat o constituie teza de doctor a cercetătorului Е.Н. Яковлева „*Поощрение и защита права инвалидов в международном праве*” [306].

Autoarea consideră că, deși în ultima perioadă de timp atitudinea comunității internaționale față de persoanele cu dizabilități s-a schimbat, mai cu seamă odată cu adoptarea

CDPD și a Protocolului opțional, problema asigurării și garantării drepturilor fundamentale acestei categorii nu și-a pierdut actualitatea [306, p. 4].

La nivel internațional majoritatea studiilor au fost elaborate, în mare parte, la inițiativa și cu susținerea organismelor internaționale în scopul implementării eficiente a prevederilor CDPD.

Astfel, în ianuarie 2010, Curtea Europeană a Drepturilor Omului și Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene au colaborat la elaborarea lucrării „*Manual de drept european privind nediscriminarea*”, destinate specialiștilor în drept cum ar fi judecători, procurori, avocați ș.a. din statele membre ale Consiliului Europei și cele ale Uniunii Europene, aflați în centrul activităților pentru apărarea drepturilor omului, pentru a cunoaște și a aplica în practică în mod eficient principiul nediscriminării [181, p. 3].

Importanța acestei lucrări constă în sistematizarea tuturor normelor antidiscriminare din instrumentele europene adoptate la nivelul celor două organizații: Uniunea Europeană și Consiliul Europei, pe care le abordează în paralel.

Conform opiniei formulate de unii autori, protecția împotriva discriminării la nivel european se asigură atât de normele elaborate în cadrul Uniunii Europene, cât și de prevederile CEaDO, aceste două sisteme fiind complementare, deoarece CEaDO protejează toate persoanele aflate în jurisdicția celor 47 de state care sunt parte la Convenție, iar directivele UE privind nediscriminarea oferă protecție numai cetățenilor din cele 27 de state membre. Pe de altă parte, art. 14 din CEaDO combate discriminarea doar în raport cu drepturile prevăzute de Convenție, iar normele antidiscriminare ale UE se limitează la anumite domenii, cum ar fi domeniul muncii [181, p. 19].

Autorii subliniază că deși nici CEaDO și nici directivele UE nu oferă o definiție a conceptului de dizabilitate, UE este parte a CDPD și, prin urmare, trebuie să folosească abordarea oferită de acest instrument. Totodată, se menționează că deși dizabilitatea nu figurează în mod expres în lista criteriilor protejate de CEaDO, a fost avută în vedere prin interpretarea oferită de CEDO sintagmei „*alte criterii*” și se va raporta la drepturile indicate în Convenție [181, p. 108-109].

În anul 2014 Înalțul Comisar pentru Drepturile Omului a publicat Ghidul de aplicare a CDPD, *The Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Training guide), professional training series nr.19* [391].

După cum se poate deduce din însăși denumirea, acesta reprezintă un îndrumar privind interpretarea și aplicarea prevederilor CDPD, structurat în opt module dintre care șapte se referă la CDPD, iar cel de al 8-lea face referire la Protocolul adițional la CDPD.

Acest îndrumar a fost elaborat cu scopul de a populariza prevederile CDPD și a fost adresat: reprezentanților guvernelor desemnați ca responsabili pentru implementarea prezentei

Convenții; parlamentarilor; judecătorilor; instituțiilor ce reprezintă ONU; persoanelor cu dizabilități și organizațiilor care îi reprezintă; organizațiilor societății civile; structurilor media; structurilor din domeniu sănătății, educației și asistenței sociale [391, p. 2].

Grupul de cercetători format din Janet E. Lord, Khatherine N. Guernsey, Joelle M. Balfe, Valerie L. Karr și Allison S. de Franco de la Universitatea din Minnesota în 2012 publică monografia *Human rights. Yes! (action an advocacy on the rights of persons whit disabilities)* [369], destinată persoanelor cu dizabilități, dar și persoanelor preocupate de condiția acestei categorii în vederea protejării și promovării drepturilor și libertăților pentru a le asigura integrarea social eficientă.

Astfel, autorii menționează că, deși persoanele cu dizabilități dispun de aceleași drepturi și obligații ca și oricare alte persoanele continuă să se confrunte cu o serie de bariere în realizarea acestor drepturi și libertăți, această situație fiind condiționată de: stereotipuri, percepții greșite, atitudini negative față de dizabilitate [369, partea I, p. 3].

Aderăm la opinia cercetătorilor care consideră că dizabilitatea nu poate servi ca motiv pentru aplicarea unui tratament diferențiat deoarece aceasta reprezintă doar o caracteristică individuală a persoanei, cum ar fi culoarea pielii, sexul, naționalitatea și, prin urmare, această caracteristică nu poate nici să diminueze, nici să adauge drepturi persoanei [369, partea II, p. 13].

Abordarea complexă a cadrului normativ și instituțional interațional privind accesul la domeniul muncii al persoanelor cu dizabilități găsim în lucrarea cercetătorului Arthur O'Relly intitulată *The right to decent work of persons with disabilities* [376].

Cercetătorul punctează faptul că persoanele cu dizabilități continuă să fie discriminate în domeniul ocupării forței de muncă, revenindu-le, de regulă, activități puțin plătite fără posibilitatea de a crește profesional. Iar pentru redresarea situației propune: de a racorda prevederile internaționale la conținutul CDPD; de a obliga statele părți la CDPD să-și modifice cadrul normativ național, astfel încât să permită implementarea prevederilor CDPD; intensificarea monitorizării aplicării CDPD de către Comitetul special creat; promovarea la nivelul statelor contractante dar și al Comitetului privind aplicarea prevederilor CDPD a persoanelor cu dizabilități, reprezentanților acestora, organizațiilor non-guvernamentale care îi reprezintă etc. [376, p. 119-120]

Deoarece discriminarea are la origine o diferență de tratament aplicată persoanei, eliminarea acestui fenomen poate fi realizată prin incluziunea socială totală a persoanelor cu dizabilități. Anume aceasta este ideea centrală a celei mai recente lucrări în domeniu elaborată de profesorul Arie Rimmerman, *Social inclusion of people with disabilities* [379]. Lucrarea este structurată în două părți: prima oferă o abordare detaliată a conceptului de dizabilitate afît din

perspectiva evoluției sale istorice, cât și prin prisma normelor internaționale din domeniu. Cea de a doua parte oferă analiza strategiilor naționale și internaționale de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități.

Autorul atrage atenția că în ultima perioadă de timp se dezvoltă și se promovează, în societate, o cultură a dizabilității, iar eforturile persoanelor cu dizabilități de a-și consolida și păstra identitatea de grup poate îngreuna integrarea acestora într-o societate non-dizabilitate [379, p. 3].

Conform opiniei autorului, termenul „*incluziune socială*” este adesea folosit de factorii de decizie, politicieni, profesioniști pentru a desemna coeziunea socială, integrarea socială și participația socială sau pur și simplu ca opus al termenului „*excluziune socială*”, acesta din urmă are în vedere o gamă largă de fenomene, procese legate de sărăcie, lipsuri, greutate, dar este, de asemenea, legat de unele categorii de persoane vulnerabile, marginalizate. Incluziunea socială, în opinia autorului, implică șase situații distincte: a) recunoașterea individului ca personalitate fără a ține cont de dizabilitatea pe care o prezintă; b) relații personale cu familia, prietenii și persoanele din anturajul său; c) implicarea în activități de recreare și de agrement sau alte activități sociale; d) condiții de trai adecvate; e) implicarea în domeniul muncii și f) suport adecvat [379, p. 1].

Sub egida Consiliului Europei a fost elaborată lucrarea intitulată *Who gets to decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities* [317].

Această lucrare abordează chestiunile legate de capacitatea juridică a persoanelor cu dizabilitate mintală sau psihosocială, menționând că acestea sînt egale în drepturi cu restul persoanelor și că nu pot fi încarcerate în mod forțat în instituții sanitare de profil, acestea avînd posibilitatea să aleagă instituția în care se vor trata. În lucrare se vorbește, de asemenea, despre necesitatea elaborării cadrului legal național suficient asigurării aplicării prevederilor CDPD.

Autorii accentuează necesitatea intensificării procesului de incluziune socială a acestei categorii, dar și faptul că aceste persoane dispun de capacitate juridică deplină în egală măsură cu celelalte persoane [317, p. 7-9].

Pentru depășirea situației autorii propun parcurgerea mai multor etape după cum urmează: în primă fază necesită a fi eliminate mecanismele de limitare și îngîrdire a capacității juridice a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihologice. În al doilea rînd, autorii consideră necesară reformarea legislației discriminatorii care permite îngîrdirea în alte drepturi și libertăți fundamentale a persoanelor lipsite de capacitate juridică. În al treilea rînd, se propune instituirea unor servicii mai accesibile persoanelor cu dizabilități intelectuale [317, p. 31-32], insistîndu-se foarte mult asupra exemplului pozitiv al Suediei care a implementat suportul Ombudsmanului pentru persoanele cu dizabilități intelectuale și psihosociale [317, p. 33].

Pe parcursul prezentului studiu vom reveni ori de câte ori va fi necesar la aceste lucrări pentru a face uz de ele în procesul de cercetare propriu-zis.

1.2. Determinarea și analiza cadrului normativ internațional și național de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării

Ansamblul instrumentelor și normelor elaborate atât la nivel internațional, cât și național de protecție, garantare și promovare a drepturilor persoanelor cu dizabilități, de asigurare a egalității și de combatere a discriminării formează cadrul normativ propriu acestui domeniu.

Edificarea cadrului normativ de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități s-a concretizat inițial la nivel internațional după care a migrat treptat spre mediile normative naționale. Din acest considerent în cadrul abordării propuse vom respecta anume această consecutivitate.

La nivel internațional, cadrul normativ s-a concretizat după cel de Al Doilea Război Mondial și este strâns legat de activitatea Organizației Națiunilor Unite. Inițial, necesitățile persoanelor cu dizabilități nu au primit consacrare directă în normele internaționale, considerându-se că acestora le este asigurat același nivel de protecție garantat tuturor persoanelor și doar ulterior s-a stabilit că prevederile generale nu sunt capabile să asigure un nivel eficient de protecție și sub presiunea comunității persoanelor cu dizabilități s-a purces la adoptarea de norme speciale destinate protejării și promovării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități.

În continuare vom supune analizei cele mai importante acte normative internaționale de protecție, garantare a drepturilor, asigurare a egalității și combatere a fenomenului discriminării în raport cu persoanele cu dizabilități.

Fără îndoială, cel mai important act normativ ce stă la baza întregului cadru normativ de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului dar și ale persoanelor cu dizabilități este **Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948)** [81].

La o simplă analiză a textului acestei declarații, se poate stabili că **art.1** consacră principiul egalității, iar **art.2** instituie prima garanție de nediscriminare general valabilă care ulterior a fost preluată și de prevederile celorlalte acte normative care au succedat-o, stabilind că *„fiecare om se poate prevala de toate drepturile și libertățile proclamate în prezenta declarație fără nici un fel de deosebire de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau orice altă opinie națională sau socială, avere, naștere sau decurgînd din orice alte împrejurări”*. În pofida faptului că dizabilitatea nu a fost indicată expres în lista criteriilor protejate considerăm că aceasta a fost tacit admisă prin folosirea formulei *„...orice alte împrejurări”*.

Unica prevedere care menționează expres persoanele cu dizabilități este prezentată în **art. 25** care stabilește că „Orice om are dreptul la un nivel de trai care să-i asigure sănătatea și bunăstarea lui și familiei sale, cuprinzând hrana, îmbracamintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare; el are dreptul la asigurare în caz de șomaj, boală, **invaliditate**, văduvie, bătrânețe sau în celelalte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistență, în urma unor împrejurări independente de voința sa”. În pofida naturii progresive a prezentului instrument, eficiența sa a fost puternic diminuată de faptul că prevederile DUDO nu au un caracter obligatoriu, iar aplicabilitatea acestora rămâne la discreția statelor semnatare.

Prevederile DUDO au fost preluate și dezvoltate ulterior în cadrul Pactelor internaționale din 1966. Dar nici cu adoptarea acestor acte persoanele cu dizabilități nu au primit un grad de protecție mai avansat decât cel oferit de instrumentele anterioare.

Pactul internațional cu privire la drepturile economice sociale și culturale [203] prin prevederile **art. 2** și **Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice** [202] prin prevederile **art. 26** instituie aceeași garanție de nediscriminare pe care o regăsim în **art. 2** al **DUDO** și în care persoanele cu dizabilități nu se regăsesc decât prin interpretarea formulei „...orice alte împrejurări”. În aceste condiții aspectul pozitiv este condiționat de caracterul obligatoriu al prevederilor acestor instrumente pentru statele părți.

Treptat, conștientizarea necesităților specifice persoanelor cu dizabilități și faptul că acestea nu pot beneficia de drepturile și libertățile fundamentale ale omului în condiții generale cu restul persoanelor a impus comunitatea internațională să adopte o serie de acte normative speciale prin care să protejeze anume această categorie de persoane. Necesitatea unor astfel de reglementări a fost subliniată și în **Declarația progresului social și dezvoltării** adoptată prin **rezoluția Adunării Generale ONU nr. 2542 din 11 decembrie 1969** [341], care la **art. 11** stabilește ca prioritate a Națiunilor Unite protecția drepturilor și bunăstarea unor categorii vulnerabile de persoane printre care și persoanele cu dizabilități.

În 1971 Adunarea Generală a ONU adoptă **Declarația privind drepturile persoanelor cu retard mintal** [342], în prevederile căreia se insistă pe faptul că persoanele cu dizabilități intelectuale se bucură de aceleași drepturi și libertăți ca orice persoană (*art.1*) fiindu-le consacrate totodată o serie de drepturi specifice acestei categorii. Ulterior acest nivel de protecție a fost extins asupra tuturor persoanelor cu dizabilități prin adoptarea **Declarației drepturilor persoanelor cu handicap (1975)** [343], care garantează drepturile fundamentale pentru toate persoanele cu dizabilități fără discriminare (*art.2*), stabilind că persoanele cu dizabilități au aceleași drepturi fundamentale ca și compatrioții lor de aceeași vîrstă (*art.3*).

În pofida caracterului progresist al acestor declarații care au consacrat expres egalitatea în drepturi a persoanelor cu dizabilități cu restul membrilor societății civile, au condamnat

discriminarea pe criteriu de dizabilitate, situația acestei categorii era departe de a se fi schimbat, dizabilitatea continuând să fie tratată ca o problemă de ordin personal care împiedică individul să participe la viața socială, motiv pentru care comunitatea internațională a continuat seria schimbărilor și prin **Rezoluția ONU nr.37/52 din 1982** [406], a adoptat **Programul Mondial de Acțiune privind Persoanele cu Handicap**.

Spre deosebire de reglementările precedente care doar garantau anumite drepturi și libertăți persoanelor cu dizabilități, Programul și-a propus realizarea a trei obiective distincte. Primul obiectiv se referea la prevenția apariției dizabilității; al doilea impunea necesitatea înlăturării obstacolelor sociale ce fac imposibilă participarea persoanelor cu dizabilități la viața comunitară, iar cel de al treilea obiectiv impunea necesitatea asigurării egalității de participare pentru această categorie. Dar ce este mai important, pentru prima oară acest instrument instituie noțiunea de „bariere sociale” în abordarea conceptului de „persoană cu dizabilități”.

Prevederile cuprinse în Programul mondial și-au găsit reflectare peste zece ani în **Regulile standard privind egalizarea de șanse pentru persoanele cu handicap** [392], care și-au propus ca scop asigurarea egalității în drepturi a persoanelor cu dizabilități în toate domeniile vieții sociale. Regulile sînt structurate în patru părți, prima dintre care este consacrată prevenirii dizabilității și reabilitării persoanelor cu dizabilități. Al doilea compartiment atinge aspecte privind asigurarea existenței persoanelor cu dizabilități. Al treilea compartiment include o serie de obligații formulate statelor părți în vederea transpunerii în viață a recomandărilor cuprinse în Regulile standard. Cel de-al patrulea compartiment este consacrat mecanismului de monitorizare și control al realizării prevederilor Regulilor standard.

Este important de remarcat că Regulile standard nu doar că condamnă discriminarea persoanelor cu dizabilități, dar și formulează o serie de obligații pozitive pentru statele semnatare menite să prevină acest fenomen și să-l elimine. Pentru exemplificare, statele semnatare sînt obligate să atragă organizațiile persoanelor cu dizabilități în cadrul procesului legislativ în cazul adoptării de acte normative care poate influența sau afecta existența persoanelor cu dizabilități. Pe lângă faptul că se impune necesitatea includerii drepturilor persoanelor cu dizabilități în cadrul normativ general, Regulile obligă statele să adopte norme speciale de protecție a acestei categorii.

Reglementările existente și experiența pozitivă înregistrată la nivelul comunității internaționale a determinat Adunarea Generală a ONU să adopte prin **Rezoluția 61/106 din 13 decembrie 2006 Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități** [313], care este cel mai important instrument de specialitate în domeniul protecției și promovării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități la nivel internațional. Republica Moldova a ratificat acest instrument prin Legea nr. 166-XVIII din 09.07.2010 [136].

CDPD [313] își propune ca scop de a promova, proteja și asigura exercitarea deplină și în condiții de egalitate a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului de către toate persoanele cu dizabilități și de a promova respectul pentru demnitatea lor intrinsecă (*art.1*). În vederea realizării acestui obiectiv prin prevederile **art. 4** se instituie o serie de obligații pentru statele părți care vizează atât reformarea cadrului normativ discriminatoriu, adoptarea de norme nediscriminatorii, cât și adoptarea de măsuri pozitive în raport cu persoanele cu dizabilități pentru a le permite acestora accesul deplin la mediul social.

Este important de menționat că **CDPD** a reprezentat schimbarea oficială în abordarea conceptului de persoană cu dizabilități pe care îl descrie ca incluzând *acele persoane care au deficiențe fizice, mentale, intelectuale sau senzoriale de durată, deficiențe care, în interacțiune cu diverse bariere, pot îngreuna participarea deplină și efectivă a persoanelor în societate, în condiții de egalitate cu ceilalți.*

Este de apreciat inițiativa autorilor textului **CDPD** care nu au oferit o definiție rigidă, preferînd o interpretare care să poată fi ușor racordată la realitățile naționale ale statelor părți, insistînd doar pe cele trei aspecte pe care le implică conceptul social de abordare a persoanelor cu dizabilități: prezența deficiențelor care în interacțiune cu diverse bariere pot îngreuna participarea persoanelor cu dizabilități la viața socială.

Pentru a asigura un nivel de protecție eficient persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, **CDPD** garantează persoanelor cu dizabilități o serie de 21 de drepturi, dintre care o parte sunt drepturi fundamentale care se regăsesc și în textul altor documente internaționale proprii tuturor persoanelor fără deosebire, iar o parte sînt drepturi specifice persoanelor cu dizabilități, obligînd statele părți să adopte toate măsurile necesare implementării acestor drepturi.

Normele de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării se regăsesc și într-o serie de acte normative internaționale generale sau care se referă la anumite categorii de persoane, după cum urmează:

Convenția internațională pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială (1965) [55] condamnă discriminarea pe criteriu de rasă, culoare, ascendență, origine națională sau etnică (*art. 1*). Importanța acestui act pentru tematica abordată rezidă în faptul că oferă caracteristica conceptului de discriminare.

Convenția pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor (1979) [56] recunoaște că în unele domenii de activitate, femeile cu dizabilități sînt supuse unei duble discriminări, de gen și pe temei de dizabilitate și obligă statele părți să promoveze o politică aptă să elimine discriminarea față de femei în toate domeniile vieții sociale.

Convenția împotriva torturii și altor pedepse și tratamente cu cruzime, inumane sau degradante (1984) [57] recunoaște drepturi egale și inalienabile tuturor membrilor familiei umane, condamnând expres tortura și pedepsele cu cruzime, inumane și degradante. De protecția acestui act juridic se pot prevala inclusiv persoanele cu dizabilități intelectuale internate în instituțiile de profil care de multe ori sînt subiecți ai tratamentelor cu cruzime, inumane și degradante comise asupra lor de reprezentanții instituțiilor respective.

Convenția cu privire la drepturile copilului (1989) [58] prin prevederile **art.2** interzice discriminarea copiilor inclusive pe criteriu de dizabilitate pe care o identifică prin folosirea sintagmei „*incapacitate fizică*”. Totodată prevederile **art. 23** obligă Stările părți să asigure copiilor cu dizabilități o viață plină și decentă care să le garanteze demnitatea, să le favorizeze autonomia și să le faciliteze participarea lor activă la viața colectivității.

Mai există două acte internaționale de specialitate ce asigură protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități în două domenii vitale de activitate, muncă și educație.

Protecția juridică a primului domeniu este asigurată de **Convenția privind discriminarea în domeniul ocupării forței de muncă și exercitării profesiei (1958)** [59], care condamnă discriminarea în domeniul muncii (art.1), fără însă a indica persoanele cu dizabilități în categoria criteriilor protejate, iar prin prevederile art.5 se oferă posibilitatea statelor de a institui măsuri pozitive de protecție la locul de muncă a persoanelor cu dizabilități. Ulterior prin adoptarea **Convenției 159 și Recomandarea privind reabilitarea vocațională și angajarea persoanelor cu dizabilități (1968)** [364], s-a instituit obligația pentru statele părți de a angaja persoanele cu dizabilități conform condițiilor generale și doar ca excepție admite angajarea acestora în instituții protejate, în cazurile în care nu poate fi realizat primul obiectiv.

În domeniul educației protecția persoanelor cu dizabilități este asigurată de prevederile **Convenției UNESCO împotriva discriminării în educație (1960)** [60] care la fel prin prevederile **art.1** condamnă, de asemenea discriminarea în domeniul educației fără însă a indica în lista criteriilor protejate și dizabilitatea, în pofida acestei circumstanțe, considerăm că protecția oferită de aceste norme se va extinde și asupra acestei categorii.

La nivel european cadrul normativ de protecție și promovare a drepturilor persoanelor cu dizabilități este constituit din următoarele acte normative:

Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale (1950) [61] este una dintre primele și cele mai importante reglementări la acest nivel care consacră și garantează o serie de drepturi și libertăți fundamentale promovate la nivel internațional, cum ar fi dreptul la viață (*art. 2*); interzicerea torturii (*art. 3*); interzicerea sclaviei și a muncii forțate (*art. 4*); dreptul la libertate și la siguranță (*art. 5*); dreptul la un proces echitabil (*art. 6*); dreptul la respectarea vieții private și a familiei (*art. 8*) etc. Dar ce este poate

cel mai important acest instrument prin prevederile **art. 14** instituie cea mai eficientă garanție anti-discriminare a momentului, garanție de care se pot prevala și persoanele cu dizabilități chiar dacă acestea nu sînt indicate în mod expres în lista criteriilor protejate.

Carta socială europeană (1961) [349] a fost unul dintre puținele acte normative europene care a consacrat în prevederile sale persoanele cu dizabilități. Mențiuni cu privire la această categorie vom regăsi în dispozițiile normelor de la **art. 9, 10, 15**. Totuși acest act juridic a fost elaborat avînd ca bază conceptul social de abordare a acestei categorii, deoarece reglementează doar aspecte ce țin de protecția socială și asistența socială. Nivelul protecției acordat prin acest act a fost lărgit și completat prin adoptarea **Cartei sociale europene revizuită (1996)** [27] care a instituit o obligație generală pentru toți subiecții de drept public și privat indiferent de forma de proprietate de a promova, respecta și garanta drepturile persoanelor cu dizabilități în conformitate cu textul său.

Persoanele cu dizabilități intelectuale internate pentru tratament forțat beneficiază de garanțiile **Convenției europene pentru prevenirea torturii și a pedepselor sau tratamentelor inumane sau degradante (1987)** [63] care de fapt instituie un mecanism de protecție împotriva torturii și altor tratamente inumane sau degradante în vederea asigurării respectării prevederilor **art. 3** din **CEaDO**.

Drepturile persoanelor cu dizabilități au primit consacrare și în actul fundamental al Uniunii Europene, **Carta drepturilor fundamentale ale Uniunii Europene (2000)** [29] care pe lîngă faptul că a reunit un spectru larg de drepturi sociale, culturale, civile și politice, prin prevederile **art. 21** le garantează fără discriminare și persoanelor cu dizabilități stabilind totodată că *„Uniunea recunoaște și respectă dreptul persoanelor cu handicap de a beneficia de măsuri care să le asigure autonomia, integrarea socială și profesională, precum și participarea la viața comunității”*(art.26).

La nivelul Consiliului Europei au fost elaborate și adoptate mai multe acte și norme speciale de protecție și promovare a drepturilor persoanelor cu dizabilități și de luptă cu fenomenul discriminării, după cum urmează:

În vederea realizării aceluiași obiectiv Comitetul de Miniștri al țărilor membre ale Consiliului Europei a aprobat **Recomandarea nr. R (92) referitoare la o politică coerentă pentru persoanele handicapate** [318], prin care se proclamă ideea readaptării persoanelor cu dizabilități prin integrarea economică și socială a acestora. Mai mult ca atît propune ca această responsabilitate să fie pusă în seama colectivelor în care trăiesc și activează aceste persoane.

Chiar dacă documentul promovează activ ideea de autonomie a persoanelor cu dizabilități acesta recunoaște prestațiile sociale ca mijloc *„...de stimulare și facilitare a autonomiei...”*.

Prin **Rezoluția nr. 2003/C175/01** [319], Consiliul Europei atrage atenția asupra situației precare a persoanelor cu dizabilități și la necesitatea statelor membre de a-și conjuga eforturile în combaterea discriminării persoanelor cu dizabilități la încadrarea acestora în câmpul muncii.

În aceeași ordine de idei, la 05 mai 2003 Consiliul Europei, adoptă **Rezoluția nr.2003/C134/04** [320], prin care atenționează asupra faptului că persoanele cu dizabilități sînt discriminate în domeniul educației și accentuează necesitatea pregătirii cadrelor specializate și folosirea tehnologiilor de ultimă generație în instruirea acestei categorii de persoane, iar prin **rezoluția Consiliului Europei nr.2003/C39/03** [321], se promovează ideea de incluziune a persoanelor cu dizabilități în viața socială prin educație, instruire și cunoaștere.

În același an Adunarea Generală a Parlamentului Consiliului Europei a intervenit cu **Recomandarea nr.1592** [382], prin care reamintește că 15% din populația Europei o constituie invalizii cu diferite grade de invaliditate care sînt permanent supuși actelor de discriminare. Adunarea Generală menționează că recunoașterea drepturilor persoanelor cu dizabilități nu este eficientă și necesită ca să fie elaborate strategii concrete de punere în aplicare a acestor drepturi.

Nici copiii cu dizabilități nu au fost ignorați, astfel încît drepturile acestora au constituit subiectul a două recomandări formulate de către Comitetul de Miniștri, prima dintre care se referă la dezinstituționalizarea și incluziunea în comunitate a copiilor cu dizabilități [383], iar cea de a doua privește accesul la educație și incluziunea socială a copiilor și tinerilor cu autism spectral distorsionat [384].

Prin **Recomandarea nr. 8** [385], Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei a îndemnat guvernele să aplice strategia design-ului universal care presupune realizarea compoziției diferitor medii, produse, comunicare, tehnologie ușor de folosit pentru diverse păturii de persoane printre care și persoanele cu dizabilități.

La acest nivel există mai multe reglementări în domeniul analizat pe care nu le vom reflecta în acest capitol pentru a nu depăși limitele de abordare admise dar asupra unora vom insista în continuare pe parcursul cercetării subiectului de cercetare.

Pentru a înșelege în ce măsură acest domeniu este reglementat la nivel național, vom supune analizei actele normative ce sînt în vigoare la această etapă și care, într-o măsură sau alta, protejează persoanele cu dizabilități împotriva discriminării [205, p. 28].

Constituția RM [64] la **art. 1 C RM** stabilește, „*Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sînt garantate*”, iar **art. 16 alin. (2) al C RM** consacră principiul egalității „*Toți cetățenii Republicii Moldova sînt egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială*”.

Faptul că dizabilitatea nu este expres indicată în lista criteriilor protejate, iar aceasta este formulată de o manieră exhaustivă fără posibilități de interpretare, nu înseamnă ca Legea fundamentală nu garantează egalitatea și pentru această categorie de persoane.

Persoanele cu dizabilități au primit consacrare expresă printr-o singură prevedere din C RM care la **alin. (1) art. 51 C RM** stabilește că *„Persoanele handicapate beneficiază de o protecție specială din partea întregii societăți. Statul asigură pentru ele condiții normale de tratament, de readaptare, de învățământ, de instruire și de integrare socială”*.

Considerăm prevederile sus menționate ca fiind învechite și discriminatorii în raport cu persoanele cu dizabilități atât prin utilizarea terminologiei neconforme, cât mai cu seamă prin tratarea acestei categorii de persoane exclusiv ca subiecți ai serviciilor de asistență și protecție socială.

Codul penal al RM [65] la **art. 5** consacră egalitatea tuturor persoanelor în *fața legii și răspunderii penale*, cu toate acestea, având în vedere starea de vulnerabilitate a persoanelor cu dizabilități în fața fenomenului infracțional, legiuitorul a înțeles să ofere un nivel de protecție suplimentar acestei categorii prin includerea dizabilității în lista circumstanțelor agravante prevăzute la **art. 77 din CP** și în dispozițiile mai multor componente de infracțiuni (*art.45 alin.(2) lit.e*); *art.151 alin.(2) lit.b*); *art.152 alin.(2) lit.c/1*); *art.164 alin.(2) lit.c*); *art.166 alin.(2) lit.c*); *art.166/1 alin.(2) lit.a*) și *alin.(4) lit.a*); *art.217/6 alin.(2) lit.c*) din CP). În această ultimă situație nu va fi nevoie de dublarea prevederilor acestor norme cu prevederile **art. 77 din CP** al RM.

Prin prevederile **art. 176** din legea penală se instituie cea mai înaltă garanție de nediscriminare condemnându-se orice deosebire, excludere, restricție sau preferință în drepturi și în libertăți ale persoanei sau ale unui grup de persoane, orice susținere a comportamentului discriminatoriu în sfera politică, economică, socială, culturală și în alte sfere ale vieții, bazată pe criteriu de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie sau convingeri, sex, vîrstă, dizabilitate, opinie, apartenență politică sau pe orice alt criteriu.

Abordată prin prisma prevederilor **art. 16 din CP**, fapta prevăzută la **art. 176** este o infracțiune ușoară, deoarece prevede în calitate de pedeapsă maximă pedeapsa închisorii pe un termen de pînă la 2 ani inclusiv, legiuitorul oferind și alternativa unor măsuri de pedeapsă neprivative de libertate sub formă de amendă de la 400 la 600 unități convenționale sau muncă neremunerată în folosul comunității de la 150 la 240 de ore cu privarea de dreptul de a ocupa anumite funcții sau de a exercita anumite activități pe un termen de la 2 la 5 ani în cazurile în care persoana responsabilă a comis fapta de discriminare penală în legătură cu exercitarea unei funcții sau prestarea unei activități. Totodată, avîndu-se în vedere rolul mijloacelor de informare în masă la formarea opiniei publice, legiuitorul a stabilit ca agravantă la **alin. (2)** folosirea

acestora la promovarea faptelor discriminatorii, iar la **alin. (3)** condamnă fapta de discriminare soldată cu decesul sau suicidul persoanei. Se are în vedere decesul care a survenit subit cauzat de repercursiunile morale pe care le-a avut fapta discriminatorie asupra victimei sau dacă acestea au determinat-o la suicid. În această situație făptuitorul acționează față de consecințele negative cu imprudență, în caz contrar ar comite o infracțiune prevăzută la **art. 145** și respectiv **150** din **CP** al **RM**.

Codul de procedură penală al RM [66] la **art. 9** consacră principiul egalității sub următoarele aspecte: egalitatea în fața legii; egalitatea în fața organelor de urmărire penală și instanțelor de judecată.

Legea procesual-penală nu oferă garanții suplimentare persoanelor cu dizabilități, acestea urmînd să fie tratați în cadrul procesului penal, în condiții generale. Excepție fac persoanele cu dizabilități intelectuale, declarate iresponsabile, căroră **CPP** le asigură o serie de garanții procesuale, cum ar fi instituirea obligatorie a reprezentantului legal (*art. 76; art.58 alin. (10); art. 60 alin. (4)*), care are atribuții de a exercita drepturile procesuale ale participanților la proces declarați iresponsabili cu excepția drepturilor personale indisolubile (*art. 78*).

Conform prevederilor **art. 77**, reprezentanții legali ai participanților iresponsabili pot fi părinții, înfietorii, tutorii sau curatorii lor, cu condiția ca interesele acestora să nu contravină. În cazul în care participantul la proces nu are un reprezentant legal organul de urmărire penală sau instanța de judecată numește din oficiu ca reprezentant legal autoritatea tutelară.

Pentru a nu prejudicia în drepturi bănuitul, învinuitul, inculpatul declarat iresponsabil legiuitorul prin prevederile **art. 69 alin. (1) pct. 11** a instituit o garanție care impune necesitatea asistenței obligatorii din partea unui apărător ales sau desemnat din oficiu.

Prezența stării de iresponsabilitate nu exclude procesul penal și urmărirea penală (*art.489 alin.(1)*), dar servește ca temei de aplicare a măsurilor de constrîngere cu caracter medical cuprinse în **art. 99** din **CP** al **RM**. La examinarea cauzelor penale privind aplicarea măsurilor de constrîngere cu caracter medical, instanța de judecată are obligația să stabilească dacă persoana trimisă în instanța de judecată a săvîrșit fapta prejudiciabilă în stare de iresponsabilitate sau nu. Dacă consideră dovedit faptul că persoana în cauză a săvîrșit o faptă prejudiciabilă, prevăzută de legea penală, în stare de iresponsabilitate sau că această persoană, după ce a săvîrșit infracțiunea, s-a îmbolnăvit de o boală psihică cronică, care o face să nu-și dea seama de acțiunile sale sau să nu le poată dirija, instanța de judecată adoptă, conform **art. 23** din **CP** al **RM**, fie o sentință de absolvire a acestei persoane de pedeapsă sau, după caz, de răspundere penală, fie de liberare de pedeapsă și de aplicare față de ea a unor măsuri de constrîngere cu caracter medical, indicînd care anume din ele trebuie aplicată, sau o sentință de încetare a procesului și de neaplicare a unor astfel de măsuri în cazurile cînd, prin caracterul faptei săvîrșite

și starea sănătății sale, persoana nu prezintă pericol pentru societate și nu are nevoie de tratament forțat. În cazul în care stabilește că starea de iresponsabilitate a persoanei nu a fost dovedită sau că boala persoanei care a săvârșit infracțiunea nu împiedică pedepsirea ei, instanța, prin sentință, clasează procedura privind aplicarea măsurilor de constrângere cu caracter medical, restituind cauza procurorului pentru urmărirea penală în procedură generală (*art. 499*).

De remarcat că în unele situații garanțiile procesual-penale se pot răsfrînge și în afara limitelor procesului penal. Astfel, **art. 189** obligă organul de urmărire penală ca în cazul reținerii sau arestării unei persoane care are sub ocrotire o persoană iresponsabilă sau o persoană care, din cauza vârstei, bolii sau din alte cauze, are nevoie de ajutor să informeze autoritățile competente pentru a lua față de aceste persoane măsuri de ocrotire, iar aceste dispoziții sînt executorii pentru autoritatea tutelară, precum și pentru conducătorii instituțiilor medicale sau sociale de stat.

Totuși CPP al RM conține și unele prevederi discriminatorii în raport cu persoanele cu dizabilități, stabilind la **art. 90 alin. (3)** că nu pot fi citați și ascultați ca martori persoanele care, din cauza defectelor fizice sau psihice, nu sînt în stare să înțeleagă just împrejurările care au importanță pentru cauză și să facă referitor la ele declarații exacte și juste.

Codul civil al RM [67], de asemenea, conține unele prevederi contradictorii în raport cu persoanele cu dizabilități intelectuale. Astfel, în pofida faptului că **art. 23** recunoaște capacitatea civilă în măsură egală tuturor persoanelor fără discriminare, această prevedere este compromisă de **art. 24** care permite ca persoanele care suferă de tulburări psihice (*boli mintale sau deficiențe mintale*) să fie declarate incapabile în temeiul unei hotărîri a instanței de judecată.

Aceeași situație se regăsește și în **Codul de procedură civilă al RM** [68], care deși prin prevederile **art. 5**, **art. 22** garantează tuturor persoanelor accesul la procesul civil de pe poziții de egalitate și deci și persoanelor cu dizabilități, limitează persoanele cu dizabilități în dreptul de a sesiza în mod autonom prin intermediul unei acțiuni instanța de drept comun (*art. 170 alin. (1) lit. c) și 267 alin. (1) lit. b) CPC și de art. 308 alin. 2 CPC*). Mai mult ca atît **art. 133 (a) CPC** instituie o interdicție discriminatorie similară celei consacrate de prevederile **art. 90 alin. 3 (1) CPP** și **art. 133 (a) CPC**, privind audierea în calitate de martori a persoanelor cu dizabilități fizice sau mentale. Analizînd conținutul acestor prevederi, putem concluziona că imposibilitatea audierii în calitate de martor a persoanei cu dizabilități va fi apreciată în fiecare caz concret de organul de urmărire penală sau, după caz, de instanța de judecată în temeiul aprecierii subiective dacă respectiva persoană din cauza defectelor fizice sau psihice nu este în stare să înțeleagă just împrejurările care au importanță pentru cauză și să facă referitor la ele declarații exacte și juste.

Unica garanție reală oferită persoanelor cu dizabilități se regăsește la prevederile **art. 219** din **CPC al RM** care reglementează procedura de audiere a persoanelor cu deficiențe de auz și vorbire în instanța de judecată prin intermediul interpretului.

Codul contravențional al RM [69], pe lângă faptul că extinde răspunderea contravențională asupra tuturor subiecților de drept fără deosebire (*art. 6*), oferă un spectru de garanții importante persoanelor cu dizabilități prin instituirea mai multor componente normative de combatere a discriminării în diverse domenii de activitate.

Astfel, în conformitate cu prevederile **art. 35 alin. (2)**, pedeapsa complementară privarea de dreptul de a conduce vehicule nu poate fi aplicată persoanei cu dizabilități care folosește vehiculul ca unic mijloc de deplasare, cu excepția cazurilor când l-a condus atribuindu-i cu bună știință un număr de înmatriculare fals ori l-a condus în stare de ebrietate produsă de alcool sau de alte substanțe, ori s-a eschivat de la examenul medical de constatare a acestei stări, ori a părăsit locul accidentului rutier la care a fost participant.

Valoarea legii contravenționale în lupta cu fenomenul discriminării pe criteriu de dizabilitate a crescut odată cu modificările operate de **Legea RM nr. 306 din 26.12.2012** [137] care a introdus trei norme ce combat discriminarea în domeniul educației, accesului la bunuri și servicii și muncă (*art. 54/2; art. 65/1; art. 71/1*) și două norme ce reglementează activitatea **Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității** (*art. 71/2; art.423/5*), ca organ de constatare pentru faptele mai sus indicate.

Astfel, legea contravențională garantează egalitatea în drepturi a persoanelor cu dizabilități privind accesul la educație, bunuri și servicii publice și muncă prin instituirea răspunderii contravenționale pentru fapte de discriminare pe care legiuitorul le-a indicat expres în partea descriptivă a normelor respective.

Conform **art. 54/2**, va constitui încălcarea egalității în domeniul muncii în raport cu o persoană cu dizabilități orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, bazată pe criteriu de dizabilitate, care are ca efect limitarea sau subminarea egalității de șanse sau de tratament la angajare sau la concediere, în activitatea nemijlocită și în formarea profesională, săvârșită prin: a) plasarea de anunțuri de angajare cu indicarea condițiilor și criteriilor care exclud sau favorizează anumite persoane; b) refuzul neîntemeiat de angajare a persoanei; c) refuzul neîntemeiat de admitere a unor persoane la cursurile de calificare profesională; d) remunerarea diferențiată pentru același tip și/sau volum de muncă; e) distribuirea diferențiată și neîntemeiată a sarcinilor de lucru, fapt ce rezultă din acordarea unui statut mai puțin favorabil unor persoane.

Înțelegând faptul că antreprenorii nu sunt dispuși să angajeze persoane cu dizabilități în pofida obligațiilor formulate prin prevederile **Legii RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** [138] și **Codul Muncii** [70] și vor încerca ca prin exercitarea de presiuni asupra persoanei s-o determine să renunțe la serviciu, legiuitorul condamnă prin prevederile **alin. (2)** al aceleiași norme hărțuirea pe care o caracterizează ca orice manifestare,

comportament din partea angajatorului, bazat pe criteriu de dizabilitate, care duce la crearea unui cadru intimidant, ostil, degradant, umilitor sau ofensator la locul de muncă.

În conformitate cu prevederile **art. 65/1**, discriminarea persoanelor cu dizabilități în domeniul învățământului implică orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, bazată pe criteriu de dizabilitate, opinie, apartenență politică sau pe orice alt criteriu, manifestată: a) la oferirea accesului la instituțiile de învățământ de orice tip și nivel; b) prin stabilirea de principii de admitere la studii, bazate pe anumite restricții, cu încălcarea prevederilor legislației în vigoare; c) în procesul educațional, inclusiv la evaluarea cunoștințelor acumulate; d) în activitatea științifico-didactică.

Conform **art. 71/1**, discriminarea persoanelor cu dizabilități privind accesul la bunuri și servicii publice presupune orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, bazată pe criteriu de dizabilitate, manifestată în domeniul accesului persoanelor la serviciile oferite de autoritățile publice, la cele de asistență medicală și la alte servicii de sănătate, la serviciile de protecție socială, bancare și financiare, de transport, culturale și de agrement, de vânzare sau de închiriere de bunuri mobile sau imobile, precum și la alte servicii și bunuri disponibile publicului, dacă fapta nu constituie infracțiune.

Este de apreciat inițiativa legiuitorului de a introduce acest nivel de protecție împotriva discriminării în cele mai importante domenii de activitate socială și faptul că a prevăzut răspunderea contravențională pecuniară pentru comiterea faptelor de discriminare atât pentru persoanele fizice, cât și pentru persoanele juridice dar mai ales pentru persoanele cu funcție de răspundere. Cu toate acestea, ne exprimăm gândul critic față de modul în care legiuitorul a înțeles să expună aceste norme prin indicarea situațiilor pe care le consideră discriminatorii. Ori formularea unor liste exhaustive întodeauna poate genera probleme de interpretare, mai cu seamă în condițiile în care o situație cotidiană poate să nu se regăsească în acea listă. Considerăm că în cazul dat o formulă generală care să facă trimitere la normele în vigoare era mult mai indicată.

Prin prevederile **art. 423/5**, *Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității* i-au fost atribuite competențe de agent constatatator în cazul componentelor contravenționale sus-menționate (*art. 54/2, 65/1 și 71/1*), iar pentru a-i asigura eficiența în activitate prin prevederile **art. 71/2** s-a instituit răspunderea contravențională pentru împiedicarea activității acestui organ.

De remarcat că clauze de asigurare a egalității în drepturi a persoanelor cu dizabilități și de combatere a discriminării inclusiv pe criteriu de dizabilitate se regăsesc în majoritatea actelor normative ce acoperă toate domeniile de activitate:

Legea RM privind organizarea judecătorească [139] la **art. 8** consacră principiul egalității în fața legii și a autorităților judecătorești.

Legea RM privind statutul ofițerului de urmărire penală [140] la **art.3 alin.(5)**, consacră egalitatea în cadrul urmăririi penale.

Legea RM privind partidele politice [141] prin prevederile **art. 3** introduce restricții de creare și funcționare a partidelor politice pe temeiuri discriminatorii.

Legea RM cu privire la asociații obștești [142] prevede că participarea persoanei la activitatea asociației obștești nu poate servi drept temei pentru limitarea drepturilor acestuia (*art.3 pct.3*).

Legea RM privind întrunirile [143] prin prevederile **art. 4** garantează dreptul la întrunire tuturor persoanelor fără deosebire.

Legea RM cu privire la funcția publică și statutul funcționarului public [144] stabilește că concursul pentru ocuparea funcției publice vacante sau temporar vacante are la bază principiile competiției deschise, transparenței, competenței și meritelor profesionale, precum și principiul egalității accesului la funcțiile publice pentru fiecare cetățean (*art. 29*).

Codul muncii al RM [70] prin prevederile **art. 8**, instituie o garanție de nediscriminare a persoanelor cu dizabilități. Aceleași garanții se regăsesc și în prevederile **Legii RM privind ocuparea forței de muncă și protecția socială a persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă** [145], **Legii salarizării** [146].

Codul familiei al RM [71] stabilește egalitatea în drepturi a persoanelor căsătorite iar **Legea RM cu privire la egalitatea de șanse între femei și bărbați** [147], condamnă discriminarea pe criteriu de gen în toate domeniile vieții sociale.

În ce privește instrumentele de specialitate de protecție a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, considerăm că această categorie include două instrumente: **Legea privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** și **Legea RM cu privire la asigurarea egalității**.

Legea RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități [138] a reprezentat reacția RM la toate acele instrumente internaționale de protecție a persoanelor cu dizabilități în mod special la adoptarea CDPD.

Trebuie să recunoaștem că esența acestui act normativ este revoluționară prin faptul că propune schimbarea de paradigmă în abordarea persoanelor cu dizabilități de la cea medicală la cea socială dar și prin faptul că a renunțat la noțiuni discriminatorii folosite anterior ca *invaliditate, handicap* etc.

Importanța acestui act normativ este generată de scopul care a stat la originea elaborării și anume acela de a oferi o reglementare deplină a drepturilor persoanelor cu dizabilități în vederea incluziunii sociale a acestora, garantării posibilității participării lor la toate domeniile vieții fără

discriminare, la un nivel identic cu ceilalți membri ai societății, avînd ca bază respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului (*art.1*).

Pentru a spori eficiența și nu a oferi oportunități de interpretare contradictorie legiuitorul a oferit o serie de definiții la cele mai importante noțiuni din domeniu: *persoană cu dizabilități; dizabilitate; incluziune socială; adaptare rezonabilă; standard adecvat de viață; accesibilitate etc.*

Persoana cu dizabilități este definită ca persoana cu deficiențe fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale, deficiențe care, în interacțiune cu diverse bariere/obstacole, pot îngreuna participarea ei deplină și eficientă la viața societății în condiții de egalitate cu celelalte persoane, iar dizabilitatea este definită ca afectări/deficiențe, limitări de activitate și restricții de participare, care denotă aspectele negative ale interacțiunii dintre individ (care are o problemă de sănătate) și factorii contextuali în care se regăsește (factorii de mediu și cei personali).

Considerăm extrem de progresivă inițiativa autorilor care au indicat ca principiu fundamental nu doar „*egalitatea*”, ci și „*nediscriminarea*” (*art.8*), fapt ce confirmă ipoteza lansată de noi în prezenta lucrare, conform căreia principiul egalității și cel al nediscriminării sunt două entități diferite ca încărcătură și sistem de protecție.

Conform textului prezentei legi, combaterea discriminării pe criteriu de dizabilitate se asigură prin realizarea următoarelor obiective: a) prevenirea apariției dizabilității; b) reabilitarea persoanelor cu dizabilități; c) participarea activă a persoanelor cu dizabilități la viața comunității; d) creșterea gradului de ocupare a persoanelor cu dizabilități; e) creșterea calității vieții persoanelor cu dizabilități și a familiilor acestora; f) stimularea participării pe piața muncii a persoanelor cu dizabilități; g) dezvoltarea serviciilor sociale adecvate nevoilor persoanelor cu dizabilități; h) crearea și asigurarea condițiilor adecvate de educație, instruire și pregătire profesională a persoanelor cu dizabilități; i) evitarea sau eliminarea oricăror forme de discriminare a persoanelor cu dizabilități.

Reișind din logica prevederilor acestui act normativ, putem deduce că protecția și promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și combaterea eficientă a formelor de discriminare pe acest criteriu pot fi realizate doar în condițiile incluziunii sociale pe care o definește drept un ansamblu de măsuri și acțiuni multidimensionale din domeniile protecției sociale, ocupării forței de muncă, locuirii, educației, sportului, ocrotirii sănătății, informării și comunicării, mobilității, securității, justiției și culturii, precum și din alte domenii destinate integrării persoanelor cu dizabilități în societate.

Realizarea obiectivelor de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități se pune în seama a patru mecanisme: *Consiliul național pentru drepturile persoanelor cu dizabilități; Autoritățile administrației publice centrale; Autoritățile administrației publice locale; societatea*

civilă, în trei domenii de activitate: accesibilitate; educarea, instruirea și pregătirea profesională; integrarea în câmpul muncii.

Capitolul trei este consacrat instituțiilor și procedurii de determinare a dizabilității stabilindu-se că determinarea dizabilității se va face de către **Consiliul național pentru determinarea dizabilității și capacității de muncă** și structurile sale teritoriale în cadrul unei analize ample în care va fi apreciată nu doar capacitatea de muncă dar și capacitatea de a se autoîngriji, de comunicare, intelectuală de a participa la viața socială etc. În funcție de rezultat persoana urmează să fie încadrată în unul din cele trei grade de dizabilitate: dizabilitate severă, accentuată sau medie.

Următoarele trei capitole reglementează aspecte privind accesul persoanelor cu dizabilități la bunuri și servicii publice, educație, învățământ și respectiv muncă, stabilind o serie de garanții menite să asigure participarea în condiții de egalitate a persoanelor cu dizabilități în aceste domenii.

Pentru a asigura accesul în domeniul muncii, educației și învățământului prezentul act normativ impune obligativitatea reprezentanților puterii publice care administrează aceste domenii, dar și pentru restul subiecților de drept de a asigura educația, învățământul, instruirea, angajarea în câmpul muncii în condiții generale și doar ca excepție în instituții specializate (*art.29, art.34*).

În spiritul reglementărilor internaționale, Legea incluziunii sociale consacră capitolul șase aspectelor ce țin de sănătate, reabilitare medicală și socială.

Prin prevederile **art. 41, 42** se instituie obligația activă pentru toți subiecții de drept public și privat mai cu seamă cei care folosesc munca salariată de a lua măsuri adecvate privind prevenirea îmbolnăvirii populației, asigurarea dreptului la asistență medicală de cea mai înaltă calitate. Se obligă autoritățile publice centrale și locale să organizeze și să contribuie la formarea și dezvoltarea sistemului de reabilitare medicală și socială a persoanelor cu dizabilități pentru a le ajuta să atingă și să mențină un nivel optim de activitate fizică, intelectuală, psihică și socială.

Capitolul șapte reglementează aspecte privind protecția socială și asistența socială a persoanelor cu dizabilități, stabilind că persoanele cu dizabilități beneficiază de prestații de asigurări sociale și asistență socială, de servicii sociale și de diverse înlesniri, compensații și facilități prevăzute de legislația în vigoare.

Ultimul capitol este consacrat autorităților de specialitate responsabile de realizarea scopului prezentului act normativ, acela de a asigura incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, și anume autorităților publice centrale sub conducerea organului lor de specialitate MMPSF, autorităților publice locale și Consiliului național pentru drepturile persoanelor cu

dizabilități, care este principala autoritate responsabilă dar care pentru moment nu este funcțională.

Cel de al doilea act normativ de specialitate în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități este **Legea RM cu privire la asigurarea egalității** [148], care își propune ca scop prevenirea și combaterea discriminării, precum și asigurarea egalității tuturor persoanelor aflate pe teritoriul Republicii Moldova, inclusiv persoanelor cu dizabilități în toate domeniile de activitate.

Legea RM nr.121 din 25.05.2012 prin prevederile **art. 6** interzice expres discriminarea pe care o definește ca *orice deosebire, excludere, restricție ori preferință în drepturi și libertăți a persoanei sau a unui grup de persoane, precum și susținerea comportamentului discriminatoriu bazat pe criteriile reale, stipulate de prezenta lege sau pe criterii presupuse* chiar prin prevederi.

Legiuitorul nu doar că a definit discriminarea, dar și ia pus în evidență toate formele de manifestare (*discriminarea directă, indirectă, prin asociere, hărțuire, instigare la discriminare* etc.) și la fel ca **Legea RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** o interzice în cele trei domenii de bază: accesul la muncă; accesul la servicii și bunuri de utilitate publică; accesul la educație, norme care au fost reproduse în mare parte în conținutul legii contravenționale de **art.54/2, art.65/1, art.71/1**.

Prin prevederile **art.5** al prezentului act normativ se instituie următoarele modalități de combatere a discriminării: a) prevenirea oricăror fapte discriminatorii prin instituirea unor măsuri speciale, inclusiv a unor măsuri pozitive de protecție a persoanelor aflate în condiții dezavantajoase față de alte persoane. Măsurile pozitive se vor aplica pînă la instituirea egalității și includerea socială a persoanelor sau grupurilor de persoane aflate într-o poziție dezavantajată față de alte persoane; b) medierea prin soluționarea pe cale amiabilă a conflictelor apărute în urma săvîrșirii faptelor discriminatorii; c) sancționarea comportamentului discriminatoriu; d) repararea prejudiciului material și moral cauzat ca urmare a actului de discriminare. Realizarea acestor măsuri este pusă în seama unui sistem de mecanisme format din: a) *Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității*; b) *autoritățile publice*; c) *instanțele judecătorești*.

Avînd în vedere importanța răspunderii juridice ca formă extremă de combatere a discriminării, prezentul act normativ rezervă un întreg capitol acestei chestiuni (*capitolul IV*), stabilind că „*Faptele de discriminare sînt pasibile de răspundere disciplinară, civilă, contravențională și penală*”. Tragerea la răspundere a persoanelor responsabile de comiterea unei fapte discriminatorii urmează să se facă conform normelor juridice speciale cuprinse în legea civilă, penală, contravențională etc.

Valoarea și semnificația acestui act juridic au fost compromise în mare parte de caracterul abstract și general al reglementărilor propuse, el conținând mai degrabă prevederi de blanchetă a căror aplicabilitate este asigurată de alte legi organice de specialitate care reglementează domeniile respective de activitate. Prin urmare, ceea ce trebuia să reprezinte un act de specialitate în lupta cu discriminarea de fapt prezintă un conglomerat de norme generale a căror aplicabilitate este puternic diminuată de lipsa unor mecanisme eficiente de implementare a acestor norme.

Cea de a treia categorie de acte normative ce asigură protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării o constituie actele normative ce reglementează domeniul protecției sociale și asigurării sociale: **Legea RM nr.156 din 14.10.1998** [150] și **Legea RM nr.499 din 14.07.1999** [151] stabilesc garanții sociale lunare sub forma pensiei de invaliditate și alocației sociale persoanelor cu dizabilități în vârstă apte pentru muncă, pentru incapacitatea de a munci și de a-și asigura un minim de existență; **Legea RM nr.121 din 03.05.2001** [152] a prevăzut alocații fixe pentru persoanele cu dizabilități care au participat la conflictul de menținere a integrității RM, la înlăturarea consecințelor avariei de la Cernobîl, precum și rudelor inapte de muncă ale persoanelor respective; **Legea RM nr.133 din 13.06.2008** [153] instituie plăți de asigurare socială și de asigurare pentru perioada rece a anului pentru familiile în care sînt persoane încadrate în grade de dizabilitate sau se educă copii cu anumite grade de dizabilitate.

Un pas calitativ în combaterea discriminării persoanelor cu dizabilități l-a constituit adoptarea **Legii RM a asistenței sociale nr. 547 din 25.12.2003** [154]. Acest act legislativ a pus temelia sistemului asistenței sociale ca componentă a sistemului național de protecție socială.

Norme ce vizează protecția socială a persoanelor cu dizabilități se regăsesc și în alte instrumente adoptate la nivel național cum ar fi **Legea RM nr. 81 din 28.02.2003** [155], prin care au fost instituite cantinele sociale pentru persoanele vulnerabile inclusiv persoanelor cu dizabilități; **Hotărîrea Guvernului RM nr.711 din 09.08.2010** [98]; **Hotărîrea Guvernului RM nr. 936 din 08.10.2010** [99] au instituit pentru copiii cu dizabilități mintale și adulții care au fost declarații incapabili și au nevoie de asistență permanentă serviciul „*Locuință protejată*”; prin **Hotărîrea Guvernului RM nr.314 din 23.05.2014** [100] pentru persoanele adulte cu dizabilități severe care necesită condiții speciale de îngrijire și asistență calificată a fost introdus serviciul „*Asistență personală*”; prin **Hotărîrea Guvernului RM nr.722 din 22.09.2014** [101] a fost introdus serviciul social „*Echipă mobilă*” care oferă suport la domiciliu persoanelor cu dizabilități și familiilor acestora; prin **Hotărîrea Guvernului RM nr.413 din 14.06.2012** [102] s-a creat serviciu „*Respiro*” ce oferă asistență socială, suport, îngrijire și supraveghere 24 de ore persoanelor cu dizabilități severe, în cadrul unor centre specializate sau altor tipuri de servicii

sociale, pentru ca familiile, rudele sau alte persoane care le îngrijesc să poată beneficia de un repaus.

Analiza instrumentelor și reglementărilor la cele trei nivele de acțiune *internațional, european și național* ne permite să concluzionăm că, în mare parte, procesul de edificare a cadrului normativ de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării s-a concretizat mai ales odată cu adoptarea *Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități (2006)*. Urmînd ca toate aceste prevederi progresive să fie transpuse și la nivel național prin adoptarea de norme conforme și modificarea nomelor în vigoare pentru a corespunde tendințelor înregistrate la nivel mondial.

1.3. Problema de cercetare, obiectivele și direcțiile de soluționare

Necesitatea de a răspunde schimbărilor ce au loc la nivel internațional privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului dar mai ales de a asigura persoanelor cu dizabilități accesul la valorile democrației contemporane în condiții de egalitate a determinat **scopul** prezentei teze, în elucidarea căreia s-a pornit de la obiectivele fixate în „*Strategia națională de dezvoltare a Republicii Moldova 2012-2020 (Moldova 2020)*” [249], „*Strategia cercetării-inovării pînă în 2020*” [250] și l-a constituit analiza celor mai importante instrumente și mecanisme internaționale, europene și naționale de combatere eficientă a fenomenului discriminării pe criteriu de dizabilitate, oricare ar fi forma de manifestare, pentru a asigura nu doar respectarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități pentru a asigura integrarea eficientă acestora în societate. Îndeplinirea scopului respectiv va permite soluționarea **problemei științifice importante**, care constă în elaborarea recomandărilor pentru modificarea actelor normative din Republica Moldova, care au menirea de a asigura protecția juridică eficientă a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării. Soluționarea problemei respective va permite determinarea întinderii și încărcăturii conceptelor de *dizabilitate, persoană cu dizabilități, discriminare, discriminare pe criteriu de dizabilitate, drepturile persoanelor cu dizabilități*, cauzelor și condițiilor care conduc la discriminarea persoanei pe criteriu de dizabilitate, instrumentele, mecanismele și procedurile protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării. *Originalitatea abordării* rezidă în faptul că prin această cercetare se propune doctrinei naționale o viziune originală asupra condiției persoanelor cu dizabilități. Se promovează o schimbare de concept în abordarea acestei categorii în care accentele să fi re poziționate de pe dizabilitatea de care suferă persoana pe drepturile și libertățile specifice acestei categorii, iar pentru a reflecta această schimbare calitativă se propune înlocuirea termenului *persoană cu dizabilități* cu *persoană cu necesități specifice*.

Pentru soluționarea obiectivă a problemei științifice ridicate prezenta lucrare a fost structurată conform următoarelor direcții de cercetare:

1) elucidarea conceptelor de bază ale prezentei lucrări: dizabilitate; persoană cu dizabilități, discriminare; discriminare pe criteriu de dizabilitate; drepturile persoanelor cu dizabilități; (capitolul 2);

2) sistematizarea și analiza celor mai importante mecanisme internaționale și europene de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării (capitolul 3);

3) sistematizarea și analiza celor mai importante mecanisme naționale de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării (capitolul 4).

Pentru realizarea scopului propus au fost stabilite următoarele **obiective**:

a) elucidarea conceptelor de dizabilitate, persoană cu dizabilități, discriminare, discriminare pe criteriu de dizabilitate; drepturile persoanelor cu dizabilități:

- analiza evoluției și fundamentării conceptului de *dizabilitate* și a celui de *persoană cu dizabilități*;
- elucidarea încărcăturii de înțelesuri a conceptului de dizabilitate și a celui de persoană cu dizabilități cu formularea propunerilor de raționalizare, inclusiv privind reformularea conceptului;
- elucidarea conceptului de *discriminare* și a celui de *discriminare pe criteriu de dizabilitate* din punctul de vedere al conținutului și al cauzelor și condițiilor care le generează;
- elucidarea conceptului de *drepturi ale persoanelor cu dizabilități* ca parte a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și specificul realizării lor în domenii de activitate ca munca, educația și accesul la bunuri și servicii publice;
- din punctul de vedere al formelor de manifestare, întinderii fenomenului și condițiilor și cauzelor care îl generează;
- dezvăluirea conținutului categoriei *drepturi ale persoanelor cu dizabilități* în raport cu categoria *drepturile și libertățile fundamentale ale omului*;
- identificarea, sistematizarea și analiza celor mai importante instrumente internaționale, europene și naționale de garantare a drepturilor persoanelor cu dizabilități și de combatere a fenomenului discriminării pe acest criteriu.

b) sistematizarea și analiza celor mai importante mecanisme internaționale și europene de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării:

- identificarea și sistematizarea pe categorii a celor mai importante mecanisme create sub egida ONU cu atribuții în domeniul protecției și promovării persoanelor cu dizabilități;

- elucidarea specificului rolului pe care îl au mecanismele convenționale în protecția juridică a persoanelor cu dizabilități, în mod special *Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități*;

- elucidarea aspectelor privind competențele mecanismelor internaționale în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități, modul de angajare a jurisdicției acestora în caz de violare a drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanelor cu dizabilități dar și aspecte privind cooperarea acestor mecanisme în realizarea obiectivelor pentru care au fost create;

- identificarea și analiza activității celor mai importante mecanisme europene de protecție juridică împotriva discriminării;

- elucidarea rolului pe care îl are CEDO în garantarea drepturilor și libertăților consacrate în textul CEaDO prin prisma prevederilor art.14.

c) sistematizarea și analiza celor mai importante mecanisme naționale de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării:

- identificarea, sistematizarea și analiza de detaliu a celor mai importante mecanisme naționale cu atribuții în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, în funcție de domeniul și nivelul la care acționează, competențele care le revin conform legislației în vigoare și caracterul hotărârilor adoptate;

- identificarea și reflecatarea rolului instituțiilor de specialitate din domeniu protecției juridice a persoanelor cu dizabilități, în special a *Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității* și a *Avocatului Poporului (Ombudsmanul)*;

- formularea propunerilor de raționalizare a activității mecanismelor naționale de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.

La finalul cercetării, raportat la obiectivele propuse, au fost obținute următoarele rezultate:

- s-au identificat, sistematizat și analizat etapele de fundamentare și încărcătura conceptuală a noțiunilor de *dizabilitate*, *persoană cu dizabilități* în contextul evoluției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului;

- s-a analizat și s-a elucidat conceptul de *discriminare* prin prisma criteriului dizabilități din punctul de vedere al formelor de manifestare, întinderii fenomenului și condițiilor și cauzelor care îl generează;

- s-a reflectat specificul garantării și asigurării celor mai importante drepturi și libertăți fundamentale pentru persoanele cu dizabilități, specificul acomodării acestor drepturi la deficiențele pe care le implică dizabilitatea de care suferă persoana în fiecare caz concret;

- au fost identificate, sistematizate și analizate cele mai importante instrumente internaționale, europene și naționale de protecție și promovare a persoanelor cu dizabilități prin

prisma rolului, competenței, nivelului garanției acordate la protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, precum și modul în care poate fi angajat nivelul de protecție oferit de acestea mai ales în caz de concurență a două sau mai multe instrumente sau mecanisme naționale sau internaționale;

- s-au formulate recomandări de raționalizare atât a cadrului normativ existent, cât și a practicii judiciare în lupta cu fenomenul discriminării pe criteriu de dizabilitate, recomandări care vor permite oferirea unui grad de protecție juridică superior persoanelor cu dizabilități și eliminarea eficientă a discriminării pe criteriu de dizabilitate.

1.4. Concluzii la capitolul 1

1. Edificarea unui regim constituțional modern, a unei democrații autentice și în final a unui stat de drept este posibilă doar în condițiile asigurării drepturilor și libertăților fundamentale pentru toți subiecții de drept fără deosebire.

2. Din păcate persoanele cu dizabilități se pot prevala nu întotdeauna de valorile democratice mai cu seamă în limitele teritoriale ale RM. Anume din acest considerent abordarea subiectului protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării este actuală și deopotrivă importantă pentru teoria dreptului.

3. Cercetarea fondului doctrinar ne îndreptățește a concluziona că la această etapă de dezvoltare în RM sînt puțini acei cercetători care și-au manifestat interesul pentru a reflecta tematica protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării. Majoritatea studiilor sînt tangente subiectului de cercetare și tratează în mod special momente ce țin de drepturile omului, egalitatea și non-discriminare, instrumentele și mecanismele de protecție a drepturilor omului și doar puține dintre acestea tratează aspecte cu privire la promovarea și garantarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, precum și cel al mecanismelor de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva formelor de discriminare.

4. Această situație este condiționată atât de caracterul interdisciplinar al tematicii de abordare, cât și de faptul că în contextul actual de dezvoltare subiectul persoanelor cu dizabilități nu se regăsește în lista priorităților mediului academic, ori tratarea unei astfel de tematici implică, pe lângă o atitudine morală deosebită, și necesitatea de a promova în practică drepturile și interesele acestei categorii, obiectiv greu de realizat în actualul context social-economic.

5. Din analiza carului normativ internațional de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării poate fi dedus modul în care a evoluat atitudinea față de această categorie. Dacă prevederile normative anterioare reglementau mai degrabă aspecte ce țin de acordarea asistenței medicale, asistenței și protecției sociale persoanelor cu dizabilități abordînd dizabilitatea ca o problemă strictă a individului care trebuie să întreprindă eforturi

pentru a se adapta la condițiile de mediu, atunci, odată cu adoptarea în 1982 a **Programului Mondial de Acțiune privind Persoanele cu Handicap**, situația s-a schimbat radical, deoarece pentru prima dată la nivel normativ s-a promovat conceptul de barieră socială punându-se pe seama societății obligația pozitivă de a le înlătura din calea persoanelor cu dizabilități. Acest concept a fost dezvoltat zece ani mai târziu în textul **Regulilor standard privind egalizarea de șanse pentru persoanele cu handicap (1993)** care s-au edificat în jurul ideii „*asigurării de șanse egale pentru persoanele cu dizabilități*” ca în final să se concretizeze în textul **Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități (2006)** și astfel să devină poziția unificată a comunității internaționale față de această categorie socială.

6. La nivel internațional există o multitudine de acte normative atât generale cât și speciale cu diferită forță juridică ce consacră și promovează drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități și le protejează împotriva discriminării, fapt ce denotă interesul comunității internaționale pentru problematica acestei categorii sociale.

7. Tendințele înregistrate la nivel internațional au fost treptat preluate și au primit consacrare și la nivelul legislației naționale. Astfel, după ce RM a ratificat Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități, prin Legea nr.166-XVIII din 09.07.2010, a purces la adaptarea cadrului normativ național la noile tendințe internaționale un prim pas în această privință l-a constituit elaborarea Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități (2010-2013) adoptată de Parlament prin Legea nr. 169- XVIII din 09.07. 2010. Strategia a reformat politica statului în domeniul dizabilității, cuprinzând liniile de activitate pentru fiecare actor public sau privat, pe care aceștea trebuie să le urmeze pentru a asigura incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Racordarea cadrului național la tendințele internaționale a fost definitivată prin adoptarea **Legii nr.60 din 30.03.2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități**, care propune o nouă accepțiune privind persoanele cu dizabilități și incluziunea socială a acestei categorii. Prezenta lege asigură egalitatea în drepturi a persoanelor cu dizabilități în domenii ca: asistență și protecție socială, asistență medicală, reabilitare, educație, muncă, viață publică, mediul fizic, transport, tehnologii și sisteme informaționale, de comunicare și alte unități și servicii la care are acces publicul larg. Prin textul legii se creează un cadru legal favorabil pentru dezvoltarea serviciilor sociale comunitare și orientarea sistemului de protecție socială a persoanelor cu dizabilități.

8. În scopul racordării cadrului normativ național la dispozițiile internaționale de protecție a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, în mod special la prevederile CDPD se impune continuarea procesului de reformare atât prin modificarea cadrului normativ existent, cât și prin adoptarea de noi strategii.

2. REPERE CONCEPTUALE PRIVIND PROTECȚIA JURIDICĂ A PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII

2.1. Raționamente asupra conceptului de dizabilitate versus persoane cu nevoi specifice

Persoanele cu dizabilități au existat întotdeauna, indiferent de perioada istorică, culturală, areal, iar atitudinea față de această categorie dezavantajată s-a schimbat de la marginalizare și excludere socială pînă la acceptare și integrare comunitară [16, p. 16].

Pentru persoanele cu dizabilități există un trecut plin de „cicatrice”. Ele s-au aflat mereu între excludere totală, în anumite perioade chiar exterminare, și considerarea deficientului ca o persoană plină de har divin, cu lungi perioade neutre în care nu au fost luate în considerație decît pentru opere de caritate [p. 17, p. 88].

Atitudinile extreme față de persoanele cu dizabilități au ținut mai ales de reprezentările care s-au vehiculat în respectiva perioadă istorică. Hamonet (2006) punctează în acest context doar cîteva dintre reprezentările care au dat mai ales comportamente de excludere și care au ca punct comun discriminarea invariabilă care a însoțit permanent istoria persoanelor cu dizabilități: „cea de corp infirm (din latinescul *infirmus*, care a dat și infirmieră); cea de corp stigmatizat și impur, impuritate care se transmitea și sufletului; cea de corp deformat și monstruos, obiect de curiozitate și de teamă; cea de corp inutil, exclus socialmente, mort pentru societate; cea a corpului sărac care trebuie asistat de societate, față de care ne manifestăm caritatea” [17, p. 88]. Termenii folosiți pentru a identifica persoanele cu dizabilități în mare parte corespundeau și întrețineau aceste stereotipuri [273, p. 4].

Cercetările în domeniul dizabilității oferă ca element structural obligatoriu tulburările de sănătate. Totuși la această etapă de dezvoltare a științei este cît se poate de evident că dizabilitatea este un concept mult mai larg ca simpla îmbolnăvire sau diagnosticare cu probleme de sănătate, deoarece cuprinde nu doar chestiuni cu privire la tratament, ci și aspecte ce privesc modul în care o persoană cu dizabilități interacționează cu mediul ambiant cu diversele sale instituții și sisteme de instituții [279, p. 18].

La origine, persoanele cu dizabilități erau identificate cu termenul „*handicap*” care își are originea în limba engleză, desemnînd inițial un tip de joc de noroc, și doar mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, sfera noțiunii a fost lărgită, incluzînd orice tip de încercare în care inegalitățile sînt în mod artificial nivelate, prin impunerea unui dezavantaj concurenților superiori. Prin urmare, la originea sa, noțiunea de „*handicap*” a aparținut limbajului comun, unde, desemnând evidențele cotidiene, avea un sens suficient de exact și doar în ultimele decenii (după anii ' 50) a pătruns în terminologia legislativă și administrativă. Pînă atunci, termenul utilizat pe scară largă pentru desemnarea unei persoane cu deficiență era cel de „*infirm*”, iar starea respectivă era considerată

„infirmitate”. Ulterior, s-au înregistrat numeroase demersuri de precizare a conținutului și sferei conceptului, însă, deși poate părea frapant, încă nu există o definiție exactă, o accepțiune clară a acestuia. De aici rezultă o serie de implicații în identificarea riguroasă a populației cu handicap [182, p. 24-25].

În accepțiunea tradițională, sfera noțiunii de „*persoană handicapată*” era sinonimă celei de „*infirm*”, cuprinzând pe cei care, din cauza unor deficiențe senzoriale, motorii sau intelectuale, dispuneau în mod permanent ori de durată de posibilități inferioare de a acționa, comparativ cu cele ale populației numite „*normale*”. Prin urmare, se opera cu conceptele de „*normalitate*” și „*diferență*” [182, p. 25]. În spiritul acestei conceptualizări tradiționale, imaginea persoanelor handicapate tinde a fi dominată de aspectele legate de neputință (*absența puterii fizice, psihice, economice, profesionale, relaționale, civice etc.*) și în această penumbră se produce o totalizare care tinde să discrediteze, să prejudicieze orice individ cu o anumită deficiență [182, p. 28-29].

Doar în secolul XX după cel de Al Doilea Război Mondial s-a început o nouă epocă în dezvoltarea omenirii. Se instituie o nouă ordine de interacțiune între individ și stat. Principiul respectării drepturilor și libertăților fiecărei ființe omenești, indiferent de faptul dacă acestea prezintă unele caracteristici individuale, a fost proclamat ca principiu imperativ și ca obligație principală a statului [306, p. 19].

Schimbarea atitudinii societății civile față de persoanele cu dizabilități s-a reflectat concomitent în schimbarea a ceea ce înseamnă „*dizabilitate*” și „*persoană cu dizabilități*”. O influență deosebită la formarea acestor înțelesuri au avut-o modelele (conceptele) dizabilității, care au primit consacrare într-o perioadă sau alta de dezvoltare a societății omenești. Există o multitudine de concepte care reflectă atitudinea societății față de dizabilitate [303, p. 90]. P.H. Жаворонок reunește toate înțelesurile dizabilității în trei paradigme: *personal-centristă*, *popular-centristă* și *mixtă* [269, p. 21].

Paradigma personal-centristă reunește modelele care abordează dizabilitatea ca pe un neajuns al individului. Prin urmare, soluționarea problemelor ce apar la individ în legătură cu dizabilitatea de care suferă se face prin eradicarea acesteia. În caz de imposibilitate de a înlătura această deficiență societatea fie o respinge sau își asumă atribuții de întreținere a acestuia fără a-i recunoaște egalitatea în drepturi. Autorul atribuie acestei paradigme următoarele modele: *modelul arhaic*; *modelul religios*; *modelul medical*; *modelul economic*; *modelul limitărilor funcționale* [269, p. 21-23].

Paradigma popular-centristă. Această paradigmă include o serie de modele elaborate mai cu seamă în SUA și Marea Britanie în a doua jumătate a secolului al XX-lea – *modelul marxist*; *modelul vieții independente*; *modelul psiho-social*; *modelul social-politic*; *modelul cultural*; *modelul varietății omenești*; *modelul tehnic* [269, p. 23-24]. Comun pentru aceste

modele este faptul că ambele abordează dizabilitatea ca o consecință a interacțiunii persoanei care prezintă o deficiență cu mediul ambiant neadaptat la necesitățile acesteia.

Paradigma mixtă conține modele ce includ două viziuni conceptuale asupra dizabilității caracteristice pentru cele două paradigme mai sus-numite: personal-centristă și popular-centristă [269, p. 24].

La această etapă de dezvoltare, mai cu seamă prin aportul cercetătorilor occidentali [390], se promovează „*paradigma drepturilor persanelor cu dizabilități*” care transferă accentele de pe deficiențele de care suferă acestea pe necesitatea de a le asigura dezvoltarea potențialului personal în egală măsură cu a celorlalte persoane.

De-a lungul timpului, definirea handicapului sau a dizabilității a fost dificilă și a cunoscut modificări importante. Termenul *handicap*, aplicabil realităților umane, a glisat de la sensul medical, de limitare fizică a capacității oamenilor, la cel de dezavantaj social, rezultat al unor deficiențe [95, p. 2]. Primul a apărut și s-a dezvoltat *modelul medical* de abordare a dizabilității care stabilește că problemele cu care se confruntă persoanele cu dizabilități nu sînt altceva decît consecințele directe ale deficiențelor lor specifice [183, p. 42], ceea ce îl consacră ca un model extrem de discriminatoriu, dar ce este mai important, persoanele cu dizabilități resping acest model – ei spun că acesta a dus la scăderea respectului propriu, la nedeveloparea abilităților vieții, educație slabă și un grad mare de neangajări. Toți recunosc că modelul medical duce la ruperea legăturilor naturale cu familia, comunitatea și societatea în general [131, p. 4]. Apariția modelului medical de abordare a persoanelor cu dizabilități a fost condiționată de faptul apariției la sfîrșitul anilor '70 ai secolului al XX-lea în SUA și Canada a mișcărilor pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, bazate pe drepturile omului, autodeterminare și poziție echitabilă în societate pentru această categorie [306, p. 21].

Modelul social (individual) a dus la o schimbare de accente, concentrînd atenția nu la limitările fizice ale anumitor indivizi, ci la modul în care mediul fizic și societatea impune serii de constrîngerii anumitor grupuri sau categorii de persoane. În consecință, ajustarea care reprezintă obiectivul esențial al modelului individual devine o problemă a societății: în ce măsură aceasta este dispusă să-și ajusteze așteptările și pattern-urile de comportament pentru a îndepărta obstacolele cu care se confruntă persoanele cu deficiențe [182, p. 39-40].

Stabilirea conceptului de abordare a dizabilității are o importanță practică. Alegerea modelului de abordare a dizabilității stabilește nu doar direcția politicii sociale a statului, ci și atitudinea față de această categorie. Predominarea unui sau altui model pe parcursul evoluției istorice s-a reflectat la nivelul normelor internaționale de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități, inclusiv la stabilirea înțelesului noțiunii de „*dizabilitate*” și celui de „*persoană cu dizabilități*” în cadrul actelor internaționale [306, p. 23].

Căutarea unei definiții, care să fie în același timp riguroasă și non-stigmatizatoare a constituit obiectul preocupărilor unui mare număr de cercetători [182, p. 29]. Astfel, în anul 1980, cercetătorul P. Wood definea handicapul ca pierdere sau limitare a șanselor de a lua parte la viața comunității la un nivel egal cu al celorlalți, ceea ce presupune identificarea dificultăților cu care persoana se confruntă, în condiții specifice ale mediului fizic, social, cultural, familial etc. Noțiunea a fost astfel analizată sub trei aspecte:

Infirmitatea sau **deficiența** („*impairment*”) – operațională la nivelul „organismului”, desemnează orice pierdere, anomalie sau dereglare a unei structuri sau a unei funcții anatomice, fiziologice ori psihice;

Incapacitatea sau **dizabilitatea** („*disability*”), ilustrează limitarea funcțională sau restricția în activitate (de durată) cauzate de o deficiență, desemnând orice reducere, lipsă ori pierdere (*rezultând dintr-o deficiență*) a aptitudinii de a desfășura o activitate în condițiile considerate normale pentru o ființă umană;

Handicapul („*handicap*”), definit ca orice dezavantaj de care suferă o anumită persoană ca urmare a unei deficiențe sau a unei dizabilități care o împiedică să satisfacă total ori parțial sarcinile considerate normale pentru ea (în raport cu vârsta, genul și cu diferiți factori sociali și culturali). Noțiunea de handicap descrie rolul social atribuit persoanei cu deficiență sau dizabilitate, rol care o plasează ca dezavantajată comparativ cu alte persoane. Dezavantajele apar și se manifestă în cadrul interacțiunii persoanei cu mediul ei social și cultural specific [78, p. 8-9]. Astfel, handicapul tinde să capete accepțiunea unei probleme sociale, aceea a respingerii sau excluderii persoanelor cu deficiențe [182, p. 31].

Aceste trei concepte distincte au stat la baza elaborării *Clasificării Internaționale a Deficiențelor, Dizabilităților și Handicapurilor*, adoptată ca document de lucru de către Organizația Mondială a Sănătății în anul 1980, definiție care ulterior a fost preluată și de **Programul mondial de acțiune privind persoanele cu handicap (1980)** și **Regulile Standard privind Egalizarea de Șanse pentru Persoanele cu Handicap** [78, p.9].

Pentru prima oară conceptul de dizabilitate a primit consacrare în **Recomandarea OIM nr.99 privind adaptarea și readaptarea profesională a invalizilor(1955)** [386], conform căreia persoană cu dizabilități presupune orice persoană ale cărei aptitudini de a obține și a menține un loc de muncă adecvat au fost reduse simțitor ca rezultat al deteriorării abilităților sale fizice sau mentale. Reieșind din această definiție, putem concluziona că dizabilitatea este tratată prin prisma modelului medical de abordare, deoarece plasează accentele pe deficiențele de ordin fizic și psihic ale persoanei, care determină incapacitatea acesteia de a participa la procesul de muncă.

Ulterior încercările de a defini acest concept la nivel internațional s-au regăsit într-o serie de instrumente de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități, după cum urmează:

Declarația ONU a drepturilor persoanelor cu handicap (1975) [343] definește persoana cu dizabilității ca fiind „*orice persoană care nu-și poate asigura integral sau în parte necesitățile unei vieți personale și/sau sociale normale din cauza unei deficiențe, fie congenitale sau dobândite, a abilităților sale fizice sau mentale*”. De fapt, se continuă linia de abordare medicală a acestei categorii, insistându-se atât pe deficiențele de ordin fizic sau mental, cât și pe handicapul pe care îl implică acestea, adică imposibilitatea persoanei de a participa la viața socială. De altfel, acest concept de abordare se va regăsi cu precădere în textul tuturor instrumentelor internaționale de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități adoptate în perioada respectivă, inclusiv în cele mai progresiste **Programul mondial de acțiune privind persoanele cu handicap** aprobat prin *Rezoluția ONU nr.37/52 din 1982* [406] și **Regulile standard privind egalizarea de șanse pentru persoanele cu handicap** [392].

Pentru exemplificare, **Programul mondial de acțiune privind persoanele cu handicap** [406] definește dizabilitatea ca „*orice restricție sau lipsă (ca urmare a unei deficiențe) a capacității de executa o activitate sau alta în așa mod sau în așa condiții care se consideră normale pentru un om*”. Chiar dacă acest instrument reconfirmă modelul medical de abordare axându-se pe aspecte legate de deficiența de care suferă persoana, pentru prima oară se face trimitere și la *barierele sociale* care împiedică participarea acestei categorii în viața socială.

Aceeași situație se regăsește și în cuprinsul **Regulilor standard privind egalizarea de șanse pentru persoanele cu handicap** [392], care abordează dizabilitatea ca o limitare funcțională (*art.17*) și arată că terminologia utilizată pentru a desemna această categorie trebuie să reiasă atât din necesitățile individului, cât și din existența barierelor sociale (*art.19*).

Conceptul de dizabilitate a primit consacrare și într-o serie de instrumente regionale. Astfel, **Convenția inter-americană privind eliminarea tuturor formelor de discriminare a persoanelor cu handicap (1999)** [365] definește dizabilitatea ca „*orice deficiență fizică, intelectuală sau senzorială, permanent, sau provizorie, care limitează capacitatea de a efectua una sau mai multe dintre activitățile zilnice și care poate fi condiționată sau înrăutățită de mediul economic și social*”.

Definitivarea la nivel internațional a conceptului de „dizabilitate” și a celui de „persoane cu dizabilități” a fost strâns legată de activitatea **Organizației Mondiale a Sănătății (OMS)**. Totuși dacă la începutul anilor 1980 aceste definiții funcționale acceptate de OMS păreau a întruni consensul specialiștilor, ulterior s-a remarcat că problema nu este încă soluționată, fapt relevat de numeroasele critici aduse din diferite perspective [183, p. 42]. Principala critică vizează faptul că definițiile respective localizează cauzele incapacității, ale invalidității la nivelul individului, fiind mult prea legate de clasificările medicale. Întrucât deficiența este privită ca o

stare de anormalitate, se ajunge la o anumită reificare a ideii de normalitate, ignorându-se ceea ce este aceasta de fapt. În plus, definițiile respective par a nu asigura comparabilitatea în raport cu marea relativitate situațională și culturală. Datorită acestor critici, în anul 1997, la nivelul Organizației Mondiale a Sănătății s-au declanșat dezbateri privind necesitatea revizuirii **Clasificatorului Internațional a Deficiențelor, Incapacităților și Handicapurilor** [183, p. 42]. Astfel, în 1997 a fost adoptat **Clasificatorul Internațional al Deficiențelor, Activităților și Participării**, care a stabilit că invaliditatea se exprimă în două dimensiuni: *a persoanei* (privește caracteristicile individuale ale fiecărei persoane în parte) și *a mediului* [366].

Căutarea unei definiții unitare, riguroase, care să nu stigmatizeze, a constituit obiectul preocupărilor ulterioare. În anul 2001, **Organizația Mondială a Sănătății**, revenind asupra lucrării anterioare, a elaborat **Clasificarea Internațională a Funcționării, Dizabilității și Sănătății** (CIF), recunoscând că, în ciuda eforturilor depuse de toată lumea, chiar termenii utilizați în noul document pot fi stigmatizați și să pună etichete. Ca reacție la această problemă, încă de la începutul procesului de revizuire s-a luat decizia de a se renunța în totalitate la termenul „handicap” și de a se utiliza termenul „dizabilitate” ca termen general, global, utilizat pentru a desemna un fenomen multidimensional care rezultă din interacțiunea dintre oameni și mediul lor fizic și social, dintre caracteristicile de sănătate și factorii contextuali. Din diverse motive, atunci când se referă la persoane, unii preferă să utilizeze termenul „*persoană cu dizabilități*”, în timp ce alții preferă „*persoane cu dizabilitate*”, dar categoriile CIF sunt exprimate într-un mod neutru, care să evite utilizarea unor termeni depreciativi, stigmatizanți sau a unor conotații nepotrivite [78, p. 10].

Adoptarea și intrarea în vigoare a Convenției ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități marchează o schimbare profundă în abordările existente cu privire la dizabilitate [78, p. 10]. Dacă conform instrumentelor adoptate anterior dizabilitatea se definea prin prisma particularităților personale ale individului, iar persoanele cu dizabilități erau tratate ca beneficiari ai serviciilor de caritate, atunci CDPD a revizuit radical abordarea tradițională a dizabilității. La bază fiind pusă abordarea bazată pe drepturile persoanei [306, p.28], care implică „*promovarea, protejarea și asigurarea exercitării depline și în condiții de egalitate a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului de către toate persoanele cu dizabilități și de a promova respectul pentru demnitatea lor intrinsecă*” (art.1) [313].

Cercetători consideră că CDPD nu oferă o înțelegere exactă a conceptului de persoane cu dizabilități și admite faptul că statele pot lărgi categoria persoanelor protejate prin textul Convenției prin normele naționale, inclusiv prin includerea în ea a dizabilității pe termen scurt sau persoanelor care au suferit de disfuncții în trecut [306, p. 30]. În această ordine de idei, P.H. Жаворонок consideră că orice definiție oferită de legislația națională persoanei cu dizabilități

va corespunde prevederilor CDPD, dacă unul din elementele acestui concept se va referi la barierele sociale cu care se confruntă persoana cu probleme de sănătate. Totodată, autorul consideră că această cerință poate fi suplinită cu cerința de interdicție a discriminării și promovarea egalității în drepturi [306, p. 30].

În pofida eforturilor comunității internaționale de a explica conceptul de „dizabilitate” și pe cel de „persoană cu dizabilități” pentru moment conținutul acestora nu a fost elucidat pe deplin și în opinia noastră aceasta se datorează atât varietății mari a deficiențelor care se atribuie categoriei persoanelor cu dizabilități, dificultăților cu care se confruntă acestea, cât și specificului național al fiecărui stat concret. La această etapă de dezvoltare există un șir de modele pentru a defini dizabilitatea [33, p. 125] de la cele mai simple la cele mai complexe.

În ultima perioadă de timp atât terminologia, cât și însuși conceptul de dizabilitate au suportat schimbări radicale. Utilizat o perioadă îndelungată atât la nivel autohton, cât și internațional, termenul *invalid*, care este unul categoric și absolut, a fost substituit de termenul *persoană cu dizabilități*, care redă caracterul parțial și relativ al stării acesteia [224, p. 14-15].

Se pare că există cel puțin 23 de specialități, de profesii diferite implicate în activitățile cu persoanele cu dizabilități și, desigur, nu toate utilizează aceleași definiții. Townsend sugerează că aceste definiții date de specialiști ar putea fi grupate în cinci mari categorii: *pierdere sau anormalitate; condiție clinică; limitare funcțională; devianță; dezavantaj*. Întrucât au fost elaborate pentru scopuri specifice, nici una dintre definiții nu poate fi considerată corectă sau greșită [182, p. 17-21].

Conform dicționarului de specialitate, *dizabilitatea* însumează un număr de limitări funcționale ce pot fi întâlnite la orice populație. Dizabilitatea derivă dintr-o deficiență, este determinată, dar nu în mod obligatoriu și univoc, de o deficiență. Dizabilitățile pot fi determinate, cauzate de deficiențe (fizice, senzoriale sau intelectuale), de condiții de sănătate (boli psihice), dar depind și de mediu [225, p. 80].

A. Racu și A. Danii consideră că dizabilitatea de fapt certifică un deficit de competență, determinat de restrângerea deprinderilor fizice și psihice [226, p. 8].

Alți autori, din contra, în locul noțiunii de *persoană cu dizabilități* preferă noțiunea de *persoană cu handicap*, deoarece consideră că dizabilitatea se referă la o afecțiune fizică sau organică ce determină o stare critică pe plan psihologic, iar handicapul, fără a exclude asemenea destrucțiuni, accentuează consecințele, dificultățile de adaptare la mediu [256, p. 5], reprezentînd nu numai o problemă individuală [97, p. 447].

Legea nr. 60 din 30.03.2012 stabilește că persoane cu dizabilități sunt considerate *persoanele cu deficiențe fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale, deficiențe care, în interacțiune cu diverse bariere/obstacole, pot îngreuna participarea ei deplină și eficientă la viața*

societății în condiții de egalitate cu celelalte persoane, iar dizabilitatea este descrisă ca termen generic pentru afectări/deficiențe, limitări de activitate și restricții de participare, care denotă aspectele negative ale interacțiunii dintre individ (care are o problemă de sănătate) și factorii contextuali în care se regăsește (factorii de mediu și cei personali) [138].

Abordarea tradițională a persoanelor cu dizabilități este tradusă pentru o perioadă lungă de timp printr-o percepție a individului, reîșind din deficitul său, ca și cum ar fi șterse alte aspecte care compun individualitatea și participă la construirea personalității subiecților în cauză. Cert este faptul că nu există o definiție internațională a dizabilității. Abordările sunt variabile de la o țară la alta, precum și în interiorul lor [15, p. 25].

Categoriile „deficiență”, „incapacitate” și „handicap”, folosite pentru a individualiza persoanele cu dizabilități, nu sunt imutabile și absolute, ele au fost și sînt definite într-o mare varietate de moduri de-a lungul istoriei, în interiorul unor societăți particulare și în anumite contexte sociale date. Faptul că definițiile dizabilității sînt mai degrabă relative decît absolute a determinat ca unii sociologi să ajungă la concluzia că aceasta ar putea fi corect înțeleasă numai ca un „*construct social*” [182, p. 36] la fel de mult înrădăcinat în factori de ordin cultural, social, politic, legal și în cei de natură biologică [15, p. 25].

Adepții conceptului dizabilității ca construct social descriu dizabilitatea și în special pe cea de intelect drept unul dintre stigmatele cele mai puternice existente. Odată etichetată cu această sintagmă, persoana este înconjurată de tot felul de profeții ce țin de autorealizare, care pun persoana într-o poziție de inferioritate. În acest caz, serviciile abilitate ar trebui să fie foarte atente la efectele ulterioare, pentru că ele ar putea duce la distanțarea persoanelor cu dizabilități de celelalte [15, p. 26].

Nici CDPD [313] nu oferă o înțelegere strictă a dizabilității, recunoscînd în preambulul său că dizabilitatea este un concept în evoluție și că acesta rezultă din interacțiunea dintre persoanele cu deficiențe și barierele de atitudine și de mediu care împiedică participarea lor deplină și efectivă în societate în condiții de egalitate cu ceilalți.

Deci conceptul de *dizabilitate* și cel de *persoană cu dizabilități* este o variabilă în continuă schimbare, care implică în mod obligatoriu două dimensiuni. Prima are în vedere deficiențele fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale de care suferă persoana. Cea de a doua vizează imposibilitatea acesteia de a participa la viața socială datorită acestor deficiențe coroborate cu barierele sociale.

Totodată, după cum s-a demonstrat la nivel internațional dar și național pentru individualizarea acestor concepte se folosesc sintagmele „*dizabilitate*” și „*persoane cu dizabilități*” ca fiind cele mai relevante și obiective, fapt cu care nu sîntem de acord.

În anii 1970, în numeroase universități americane, diverse grupuri minoritare, începând de la mișcările feministe și terminând cu cele homosexuale, au impus un fel de „*curățare a limbajului*”, astfel, un negru devine „*o persoană de culoare*” sau un „*afro-american*”, un indian devine „*un nativ american*”; unei femei de serviciu, ca să n-o jignești, trebuie să-i spui „*agent de întreținere a suprafețelor*”, un surd este un om avînd un „*handicap auditiv*”. Pentru cuvîntul avort, considerat prea brutal, este sugerată formula „*întrerupere voluntară de sarcină*”. În aceeași logică, cuvîntul batrîn este înlocuit cu expresia „*persoană de vîrsta a treia*”. Termenului pușcărie i se preferă cel de *penitenciar*, iar gardianul devine „*agent al sistemului corecțional*” [257]. În această ordine de idei și în condițiile în care se promovează percepția persoanelor cu dizabilități ca subiecți de drepturi și libertăți, considerăm folosirea sintagmei „*persoane cu dizabilități*” ca fiind depășită de realitățile timpului dar și discriminatorie și stigmatizatoare în raport cu această categorie de subiecți așa cum această sintagmă înglobează orice reducere, lipsă ori pierdere (rezultînd dintr-o infirmitate sau deficiență) a aptitudinii de a desfășura o activitate în condiții considerate normale pentru o ființă umană. Dizabilitatea ilustrează limitarea funcțională sau restricția în activitate (de durată), cauzate de o deficiență [182, p. 30]. Drept urmare, prin folosirea acestei sintagme continuă să se pună accentul pe problemele de sănătate ale persoanei, probleme care o împiedică să participe pe poziție de egalitate la domeniile vieții sociale; ori această abordare contravine politicii promovate în acest domeniu, conform căreia deficiența de care suferă persoana cu dizabilități nu este decît o particularitate proprie acestei persoane ca oricare altă particularitate (cum ar fi culoarea ochilor sau limba vorbită), care nu creează impedimente, dar generează necesități specifice realizării drepturilor și libertăților în condiții de egalitate pentru această categorie de persoane.

În opinia noastră, sintagma „*persoană cu nevoi specifice*” reflectă mult mai obiectiv esența acestui concept. Acest aspect poate fi dedus cu ușurință și din textele principalelor instrumente în domeniu. Astfel, **CDPD** la **art.4** stabilește că „*Statele Părți se angajează să inițieze sau să promoveze cercetarea și dezvoltarea bunurilor, serviciilor, echipamentelor și facilităților concepute pe baza Design-ului Universal, care ar presupune o adaptare minimă și la cel mai scăzut cost, pentru a răspunde **nevoilor specifice ale persoanelor cu dizabilități**,...*”. **Alin.(3)** al **art. 17** din **Legea incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități** [138] stabilește: „*Proiectarea și dezvoltarea bunurilor, serviciilor, echipamentelor și utilităților se fac în baza designului universal, care presupune o adaptare minimă și la cel mai scăzut cost al acestora, astfel încît ele să răspundă **nevoilor specifice ale persoanelor cu dizabilități***”.

Formularea unei astfel de concluzii este condiționată și de încărcătura semantică a termenului *specific* care, conform DEX-lui [84], arată caracterul propriu, particular, special al cuiva sau a ceva.

Reișind din constatările mai sus formulate, este cât se poate de evident că noțiunea de „*persoane cu nevoi specifice*” este mai puțin discriminatorie, traumatizantă și stigmatizatoare în raport cu această categorie, în plus, această terminologie induce cumva și ideea de posibilitate de intervenție externă de tip recuperator, care să faciliteze dobândirea autonomiei și inserției, integrării sociale a persoanelor în cauză [24]. Dar ce este mai important, noțiunea de „*persoane cu nevoi specifice*” este un termen generic care include pe lângă persoanele cu dizabilități și alte persoane care nu neapărat suferă de deficiențe dar care, în pofida unor anumite circumstanțe, necesită suport în a beneficia de drepturile și libertățile fundamentale ale omului. În categoria persoanelor cu nevoi specifice putem include: persoanele cu dizabilități (*deficiențe mintale, senzoriale – vizuala, auditive, fizice, comportamentale, de limbaj, polideficiente*); copiii abandonați, copiii străzii; persoanele abuzate (*fizic, psihic, emoțional și sexual*), indiferent de vîrstă și sex; femeile gravide și lăuzele; persoanele cu disfuncții psihice; persoanele traumatizate emoțional/psihic; dependenții de diferite substanțe (*alcoolicii, drogații, fumătorii*); persoanele eliberate din detenție; bătrînii; copiii aparținînd diferitelor etnii (*romă de ex.*); copiii „*genii*” etc. [24].

Considerăm important de a promova această nouă accepțiune la toate nivelele de dezvoltare prin includerea ei în cadrul normativ și popularizarea în rîndul societății civile.

O altă problemă de soluționat privește încărcătura conceptului de „*dizabilitate*” și a celui de „*persoană cu dizabilități*”, în mod special subiecții care se pot prevala de protecția acestui criteriu și condițiile în care intervine.

Pe parcursul prezentului studiu am stabilit că prevederile CDPD nu înseamnă o înțelegere rigidă a conceptului de „*persoană cu dizabilități*”, oferind posibilitatea legiuitorilor naționali de a identifica această categorie conform propriilor norme interne.

Studiul legislației existente la nivelul cîtorva state ale Europei dezvăluie faptul că decizia privind atribuirea calității de persoană cu dizabilități este luată în funcție de țară, de un medic sau o comisie, definite prin lege. Totodată, se constată faptul că cel mai adesea deciziile sunt luate prin evaluarea deficienței raportată la baremuri vechi, rar reevaluate și astfel se evidențiază incapacitatea și nu atribuțiile [251].

Documente de invaliditate, cu caracter de piese de identitate sunt emise în Germania, Franța, Grecia. În Italia, Ungaria, Polonia, Slovenia se eliberează certificate care atestă calitatea de persoană cu handicap. Olanda, în schimb, eliberează un certificat de capacitate în diferite domenii ale vieții [251].

Așadar, există mai multe tipuri de abordare:

- capacitate de a-și câștiga existența în: Germania, Austria, Lituania, Slovenia;
- invaliditate evaluată medical: Belgia, Franța, Luxemburg;

- limitare funcțională (CIF) pentru: Italia, Polonia, Ungaria;
- capacitate socială pentru Spania;
- capacitate pentru adaptarea la toate domeniile vieții: Olanda [251].

Se pare că RM a aderat la modelul olandez de abordare a dizabilității, analizînd-o ca și capacitate de a participa la toate domeniile vieții sociale; această realitate poate fi ușor dedusă din caracteristicile dizabilității, dar mai ales din conținutul prevederilor **art. 14 al Legii RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** [138] care stabilește că drept criterii de bază pentru determinarea dizabilității servesc: *capacitatea de a studia și de a se instrui; capacitatea intelectuală și comportamentul; capacitatea de autoservire și de autoîngrijire; capacitatea de comunicare; capacitatea locomotorie și dexteritatea; capacitatea de muncă păstrată și capacitatea vitală a organismului; capacitatea de participare la viața socială și profesională – determinarea de deficiențe fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale de lungă durată.*

Din punctul de vedere al reglementărilor naționale, dizabilitatea implică următoarele trăsături:

- a) este o deficiență de ordin fizic, mintal, intelectual sau senzorial;
- b) deficiență ce creează un dezavantaj în raport cu factorii contextuali (*factorii de mediu și cei personali*);
- c) dizabilitatea este o condiție ce urmează a fi certificată în mod oficial de o autoritate cu atribuții în acest domeniu.

Deficiențele de ordin fizic, mintal, intelectual sau senzorial pot fi cauzate de: a) afecțiuni generale – afecțiune, traumă, defect organic, care duce la limitarea de activitate și restricții de participare; b) afecțiuni congenitale sau din copilărie – afecțiune, traumă, defect organic, care a avut loc pînă la împlinirea vârstei de 18 ani și care duce la limitarea de activitate și la restricții de participare; c) boală profesională – bală generată de influența sistematică a factorilor nocivi caracteristici profesiei și de condițiile de muncă caracteristice unor ramuri de producție, care conduc la limitări de activitate și restricții de participare; d) accident de muncă – acțiunea factorilor care au produs accidentul de muncă în timpul exercitării atribuțiilor de serviciu și care conduc la limitarea de activitate și restricții de participare; e) afecțiuni legate de participarea la lichidarea avariei de la CAE Cernobîl sau la alte accidente atomice – cauzate de radierea cu substanțe radioactive a persoanelor ce au participat la lichidarea avariei de la CAE Cernobîl și a urmărilor ei; d) afecțiuni legate de serviciul militar sau cel special – sunt afecțiuni cauzate persoanelor încadrate în organele apărării naționale, securității statului și de menținere a ordinii publice, ca urmare a rănirii, contuziei, schilodirii, sau afecțiuni contractate în timpul satisfacerii serviciului militar sau special [103].

Aprecierea calității de persoană cu dizabilități se face de către *Consiliul Național pentru Determinarea Dizabilității și Capacității de Muncă* și structurile sale teritoriale, în temeiul instrucțiunii privind modul de determinare a dizabilității și capacității de muncă [103], după aplicarea măsurilor de diagnosticare, tratament și reabilitare [196] cu încadrarea persoanei în unul din cele trei grade de dizabilitate: severă, accentuată și medie.

Criteriile de apreciere și determinare a dizabilității la copii în vârstă de până la 18 ani se determină conform **Ordinului comun al ministrului Muncii, Protecției Sociale și al Familiei, ministrului Sănătății și ministrul Educației al RM nr. 13/71/41 din 28.01.2013** [197]. Astfel, dizabilitatea severă se acordă copiilor care au, în raport cu vârsta, capacitatea de autoîngrijire încă neformată sau pierdută, respectiv un grad ridicat de dependență fizică sau psihică. Autonomia persoanei este foarte scăzută din cauza limitării severe în activitate, de aceea necesită îngrijire permanentă; dizabilitatea accentuată se acordă copiilor la care incapacitatea de a desfășura activități potrivit rolului social corespunzător dezvoltării și vârstei se datorează unor limitări funcționale motorii, senzoriale, neuropsihice sau metabolice importante, rezultate din afecțiuni severe, în stadii înaintate, cu complicații ale unor organe și sisteme; dizabilitatea medie se acordă copiilor care au capacitatea de prestație fizică (motorie, metabolică) sau intelectuală redusă, corespunzând unei deficiențe funcționale scăzute, ceea ce conduce la limitări de activitate, în raport cu așteptările corespunzătoare vârstei [138].

La persoanele adulte încadrarea în gradele de dizabilitate se face în funcție de nivelul afectării capacității de muncă aceasta va fi apreciată procentual: dizabilitatea severă – se caracterizează prin deficiențe funcționale severe provocate de afecțiuni, defecte, traume, care conduc la limitări de activitate și restricții de participare, iar capacitatea de muncă este păstrată în proporție de 0-20%; dizabilitatea accentuată – se caracterizează prin deficiențe funcționale accentuate provocate de afecțiuni, defecte, traume, care conduc la limitări de activitate și restricții de participare, iar capacitatea de muncă este păstrată în proporție de 25-40%; dizabilitatea medie – se caracterizează prin deficiențe funcționale medii provocate de afecțiuni, defecte, traume, care conduc la limitări de activitate și restricții de participare, iar capacitatea de muncă este păstrată în proporție de 45-60%, și doar persoanele cu deficiențe funcționale ușoare care își păstrează capacitatea de muncă în proporție de 65-100% nu sunt încadrate în grad de dizabilitate [138].

Decizia finală privind gradul de dizabilitate și procentul păstrării capacității de muncă a persoanei expertizate, precum și recomandările generale privind activitățile și serviciile de care persoana cu dizabilități are nevoie în procesul incluziunii sociale se înscriu în Certificatul de dizabilitate și capacitate de muncă și în Programul individual de reabilitare și incluziune socială [198].

Reișind din analiza opiniilor existente și din prevederile legale, rezultă că la categoria persoanelor cu dizabilități urmează a fi atribuite doar persoanele încadrate oficial în cele trei grade de dizabilitate: sever, accentuat sau mediu, altfel spus, persoana care a fost recunoscută ca avînd o dizabilitate printr-un document oficial eliberat de o autoritate competentă. Fapt care a fost reconfirmat și de practica Comitetului ONU pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, *Cauza Ms. S.C. c. Braziliei* [322].

Nu sîntem de-acord cu acest punct de vedere și considerăm că dizabilitatea urmează a fi stabilită în orice caz, indiferent de faptul dacă aceasta este sau nu certificată în mod oficial de către organele abilitate. Această convingere rezultă din esența principiului egalității și celui al non-discriminării care proclamă egalitatea în drepturi a persoanelor indiferent de condiția acestora și, pe de altă parte, acest aspect nu este indicat expres în prevederile **CDPD** și nici în ale **Legii RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități**.

Sîntem siguri că în orice societate există persoane cu dizabilități, care din anumite considerente nu s-au adresat autorităților competente pentru a le fi atribuit certificatul de dizabilitate, aceasta nicidecum nu înseamnă că persoana respectivă nu se poate prevala de protecția legislației în vigoare împotriva faptelor de discriminare pe criteriu de dizabilitate. În opinia noastră sînt protejate toate persoanele care prezintă o deficiență de ordin fizic, senzorial sau intelectual, indiferent de faptul dacă această circumstanță a fost constatată printr-un înscris oficial și care au fost tratate nefavorabil în raport cu alte persoane avînd ca temei dizabilitatea de care suferă.

Conform datelor Raportului social pentru anul 2014 publicat de MMPSF al RM [228], în anul 2014 în Republica Moldova numărul total al persoanelor cu dizabilități a constituit 183953 (dintre care copii – 13446).

Conform datelor Biroului Național de Statistică al RM [13], numărul estimat al persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova este de 184,4 mii de persoane, inclusiv 13,4 mii copii cu vîrsta de la 0-17 ani. În ultimii 5 ani numărul acestora a crescut în general cu 2,7%, iar în cazul copiilor a scăzut cu 11,3%. Persoanele cu dizabilități reprezintă 5,2% din populația totală a țării, iar copiii cu dizabilități constituie aproape 2% din numărul total al copiilor din Republica Moldova. În medie la 10 mii de locuitori revin 520 de persoane cu dizabilități și 193 copii cu dizabilități revin la 10 mii copii cu vîrsta de 0-17 ani (*Anexa 1*).

Persoanele cu dizabilități în proporție de 62 la sută sînt din mediul rural, numărul lor fiind în continuă creștere, iar comparativ cu anul 2010 s-a majorat cu 5,8 %. Astfel, rata dizabilității pentru mediul rural constituie 553 persoane la 10 mii locuitori, comparativ cu 469 persoane cu dizabilități la 10 mii locuitori din mediul urban (*Anexa 2*). În aspect de gen, ponderea bărbaților

în structura persoanelor cu dizabilități este mai mare și constituie 52,2%, iar la 10 mii bărbați revin în medie 561 bărbați cu dizabilități comparativ cu 476 pentru femei (*Anexa 3*) [13].

Din numărul total al persoanelor cu dizabilități aflate la evidența organelor asigurării sociale de stat, 71 la sută au obținut dizabilitatea în urma unei boli obișnuite, 15 la sută sunt persoanele cu dizabilitate din copilărie, iar 7 la sută sînt copiii cu dizabilitate. Dacă ne referim la cauza care a determinat stabilirea dizabilității, constatăm că în proporție de 96 la sută din cazuri, dizabilitatea a survenit în urma unei boli obișnuite și aproape 2 la sută pe motiv de boală profesională și accidente de muncă [13].

Conform datelor oferite de Biroul Național de Statistică [13], în anul 2014, printre maladiile care au determinat gradul de dizabilitate severă în proporție de 43,2 la sută sînt tumorile, 18,2 la sută din cazuri sînt determinate de bolile aparatului circulator, după care urmează bolile aparatului digestiv (*Anexa 4*). Dizabilitatea accentuată este acordată preponderent persoanelor care suferă de boli ale aparatului circulator și tumori, care însă au o proporție mai mică comparativ cu dizabilitatea severă. În cazul dizabilității medii în topul afecțiunilor se plasează bolile aparatului circulator, tumorile și bolile sistemului nervos. În categoria alte boli sînt incluse boli ca tuberculoza, bolile ochiului și anexelor, bolile aparatului respirator, care însă ocupă o pondere mai mică în structura dizabilității.

Datele mai sus prezentate sunt date oficiale dar care nu reflectă nici pe departe numărul real al concetățenilor noștri care în prezent suferă de o dizabilitate medie, accentuată sau severă. Prin urmare, considerăm că este nefondat să se considere că aceste persoane nu pot apela la protecție în cazul în care au fost victime ale unei fapte de discriminare avînd ca motiv dizabilitatea de care suferă.

2.2. Esența conceptului de discriminare versus discriminarea pe criteriu de dizabilitate

Discriminarea a intrat în discursul societății civile și a puterii politice recent. Fostul regim egalitar nu avea problema discriminării, toți membrii comunității erau într-atît de egalați, încît diferențele fuseseră aneantizate. Nu exista discriminare dar nici dreptul de a fi diferit. După colapsul Uniunii Sovietice, cînd un șir de procese sociopolitice au demarat vertiginos, discriminarea a apărut ca urmare a emergenței unor inegalități din procesul de democratizare a vieții sociale postcomuniste [18, p. 85].

Noțiunea de discriminare este direct conectată cu cea a toleranței, egalității, libertății și dreptății sociale. Este una dintre noțiunile regimului democratic, stipulată în majoritatea actelor internaționale cu referire la drepturile și libertățile individuale. Fiecare stat democratic aspiră la respectarea egalității, orice cetățean consideră că egalitatea este o condiție a unei societăți

prospere, deși fiecare acordă acestei valori semnificații oarecum diferite. De multe ori apare retorica întrebare: „Egalitatea între cine anume?” sau „Egalitate în ce anume?” Și aceasta pe bună dreptate, din moment ce ne ciocnim de inegalități, diferențe/tratamente diferențiate în fiecare zi [18, p. 85].

Discriminarea ca manifestare se pare că este la fel de veche ca însăși omenirea și după cum consideră majoritatea sociologilor [307, p. 210]; [377, p. 405]; [309, p. 187]; [372, p. 272]; [195, p. 145-147]; [380, p. 253]; [340, p. 278] își are originea în inegalitatea dintre oameni. Însuși J.-J. Rousseau în renumita sa lucrare *Discurs asupra inegalității dintre oameni*, stabilea două forme de inegalitate: una pe care o numea *naturală* și privea deosebirea de vârstă, sănătate, putere fizică și calități ale spiritului sau sufletului; alta care poate fi numită *inegalitate morală* sau *politică*, pentru că depinde de un fel de convenție și este stabilită, sau cel puțin autorizată prin consimțământul oamenilor. Această inegalitate constă din diferite privilegii de care se bucurau unii în dauna altora, ca, de pildă, acela de a fi mai bogați, mai onorați, mai puternici decât alții, sau chiar de a-i face să se supună [243, p. 75] ceea ce în opinia lui Frye, face ca unele categorii de persoane să se afle în permanență sub „o presiune socială reprezentată de ideologie, politică, lege, stereotipuri și cultură populară care se împletesc creînd cușca în care sînt întemnițate anumite grupuri sociale” [381, p. 98] și care-i stabilește poziția în raport cu alte grupuri de persoane [301, p. 223].

Conform dicționarului de sociologie Larousse *discriminarea* implică deosebirea făcută în viața socială pe seama anumitor grupuri, considerate inacceptabile, de către majoritate, deoarece încalcă normele sociale și principiul egalității în fața legii, chiar și cînd anumite grupuri ale populației le justifică. Faptul că discriminarea socială a putut fi definită ca mod de tratare inegală a indivizilor egali arată în ce măsură este vorba de un concept strîns legat de societatea modernă, care situează egalitatea în centrul valorilor sale [19, p. 89].

L. Vlăsceanu, consideră discriminarea ca pe un comportament deviant deci anormal pentru că încalcă normele de comportare legală [260, p. 337].

Multe dintre normele existente: **art. 2, art. 7 DUDO** [81], **art. 2, art. 26 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice** [202], **alin.(2) art. 2 din Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale** [203], **art. 14 din CEaDO** [61] condamnă expres discriminarea fără însă a defini acest fenomen.

Totuși există instrumente internaționale care oferă înțelesuri conceptului de discriminare [206, p. 85]. Astfel, **Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială** la **art. 1** definește *discriminarea rasială care are în vedere orice deosebire, excludere, restricție sau preferință întemeiată pe rasă, culoare, ascendență sau origine națională sau etnică, care are ca scop sau efect de a distruge sau compromite*

recunoașterea, folosința sau exercitarea, în condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale în domeniile: politic, economic, social și cultural sau în oricare alt domeniu al vieții publice [55].

Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei la art. 1 stabilește că *discriminarea față de femei vizează orice diferențiere, excludere sau restricție bazată pe sex, care are drept efect sau scop să compromită ori să anihileze recunoașterea, beneficiul și exercitarea de către femei, indiferent de starea lor matrimonială, pe baza egalității dintre bărbat și femeie, a drepturilor omului și libertăților fundamentale, în domeniul politic, economic, social, cultural și civil sau în orice alt domeniu* [56].

Definiții cu privire la discriminare vom găsi și în alte instrumente specializate ale subdiviziunilor ONU pe domenii distincte de activitate, după cum urmează:

Convenția OIM nr. 111 privind discriminarea în domeniul ocupării forței de muncă și exercitării profesiei, care la **art.1 lit. a)** descrie discriminarea ca *orice diferențiere, excludere sau preferință întemeiată pe rasă, culoare, sex, religie, convingeri politice, ascendență, națională sau origine socială, care are ca efect să suprimă sau să știrbească egalitatea de posibilități sau de tratament în materie de ocupare a forței de muncă și de exercitare a profesiei* [59].

Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului la art. 1 stabilește că *discriminarea presupune orice distincție, excludere, limitare sau preferință care, întemeiată pe rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau altă opinie, origine națională sau socială, situație economică sau naștere, are drept obiect sau ca rezultat suprimarea sau alterarea egalității de tratament în ceea ce privește învățământul* [60].

Punctul de legătură dintre prevederile tuturor acestor instrument îl reprezintă lipsa dizabilității în lista criteriilor protejate.

În aceste condiții, considerăm extrem de relevantă pentru tematica abordată definiția oferită de **art. 2 al Convenției cu privire la drepturile persoanelor cu dizabilități**, care stabilește că *discriminarea pe criteriu de dizabilitate înseamnă orice diferențiere, excludere sau restricție pe criterii de dizabilitate, care are ca scop sau efect diminuarea sau prejudicierea recunoașterii, beneficiului sau exercitării în condiții de egalitate cu ceilalți a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în domeniul politic, economic, social, cultural, civil sau în orice alt domeniu* [313].

La nivel national, **Legea RM cu privire la asigurarea de șanse între femei și bărbați** [147] definește discriminarea după criteriul de sex *orice deosebire, excepție, limitare ori preferință având drept scop ori în consecință limitarea sau intimidarea recunoașterii, exercitării*

și implementării pe bază de egalitate între femei și bărbați a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Conform **art. 2 din Legea RM cu privire la asigurarea egalității** [148] discriminarea este orice deosebire, excludere, restricție ori preferință în drepturi și libertăți a persoanei sau a unui grup de persoane, precum și susținerea comportamentului discriminatoriu bazat pe criteriile reale, stipulate de prezenta lege sau pe criterii presupuse. Mai mult ca atât, sînt definite toate formele de manifestare a discriminării pentru o mai bună înțelegere a fenomenului.

Generalizînd opiniile existente, propunem propria definiție conform căreia discriminarea persoanelor cu dizabilități reprezintă o faptă, adică o manifestare exterioară a comportamentului unei persoane, grup de persoane, autorități publice, funcționari publici, instituții, organizații indiferent de tipul de proprietate exprimată sub formă de acțiune sau inacțiune interzisă de lege care implică un tratament inechitabil bazat pe o prejudecată pe criteriu de dizabilitate sau prin asimilare cu criteriul respectiv avînd ca scop sau ca consecință încălcarea egalității în drepturi și libertăți fundamentale.

Reieșind din prevederile **Legii RM nr.121 cu privire la asigurarea egalității de șanse** [148], discriminarea se poate manifesta prin următoarele forme: *discriminarea directă, discriminarea indirectă, discriminarea prin asociere, segregarea rasială, hărțuirea, instigarea la discriminare, victimizarea*. Discriminarea în raport cu persoanele cu dizabilități poate îmbrăca oricare din formele mai sus indicate cu excepția *segregării rasiale*. Pe parcurs vom aborda fiecare formă de discriminare în parte [207, p. 34].

Discriminarea directă – reprezintă tratarea unei persoane în baza oricărui dintre criteriile prohibitive în manieră mai puțin favorabilă decît tratarea altei persoane într-o situație comparabilă [148]. Același înțeles îl vom regăsi și în directivele Uniunii Europene: **Directiva 2006/54/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 5 iulie 2006 privind punerea în aplicare a principiului egalității de șanse și al egalității de tratament între bărbați și femei în materie de încadrare în muncă și de muncă** [344], **Directiva 2004/113/CE a Consiliului din 13 decembrie 2004 de aplicare a principiului egalității de tratament între femei și bărbați privind accesul la bunuri și servicii și furnizarea de bunuri și servicii** [323], dar și în jurisprudența CEDO, **cauza Burden c. Regatul Unit** [393] în care Curtea a apreciat că, pentru ca o situație să se încadreze la **art. 14**, trebuie să existe o diferență de tratament al persoanelor în situații relevant similare, fără o justificare obiectivă și rezonabilă.

Discriminarea indirectă – se realizează printr-o dispoziție, un criteriu, o practică aparent neutră care pune persoana într-o situație special dezavantajoasă în comparație cu alte persoane [86].

Discriminarea prin asociere – această formă chiar dacă nu afectează în mod direct persoanele cu dizabilități, produce un tratament negativ față de o persoană care are tangențe cu această categorie [148].

Hărțuirea – orice comportament nedorit care conduce la crearea unui mediu intimidant, ostil, degradant, umilitor sau ofensator, avînd drept scop sau efect lezarea demnității unei persoane pe baza criteriilor stipulate de prezenta lege [148].

Instigare la discriminare – reprezintă orice comportament prin care o persoană aplică presiuni sau afișează o conduită intenționată în scopul discriminării unei terțe persoane pe baza criteriilor stipulate de prezenta lege [148]. Același înțeles rezultă și din **art. 7 al Directivei Consiliului 43/2000/EC** [86] care obligă statele semnatare să protejeze indivizii de la orice formă de tratament advers ca urmare a reclamării unei fapte de discriminare.

Victimizarea – presupune orice acțiune sau inacțiune soldată cu consecințe adverse ca urmare a depunerii unei plîngerii sau înaintării unei acțiuni în instanța de judecată în scopul asigurării aplicării prevederilor prezentei legi sau în scopul furnizării unor informații, inclusiv a unor mărturii, care se referă la plîngerea sau acțiunea înaintată de către o altă persoană [148].

Persoanele cu dizabilități sînt des victimizate atunci cînd ripostează prin formularea de denunțuri, plîngerii cu privire la situațiile nefavorabile în care sînt implicate, iar aceste reacții au menirea de a-i determina să renunțe la ripostă și să se conformeze unor condiții dezavantajoase și ilegale.

Totuși atît în literatura de specialitate, cît și legislația în vigoare se admite aplicarea tratamentului diferențiat în raport cu persoanele cu dizabilități în două situații: prima privește *tratamentul diferențiat care se întemeiază pe criterii rezonabile* sau, altfel spus, *obiective*, cea de a doua excepție se referă la *măsurile pozitive* [33].

Directiva Consiliului European nr.78 stabilește că dispozițiile, criteriile și practicile discriminatorii sînt admise dacă sînt justificate obiectiv de un scop legitim, iar mijloacele de realizare a acestui obiectiv sînt corespunzătoare și necesare [325]. **Legea 121 din 25.03.2012** face referire la aceste excepții, reflectîndu-le la încadrarea în cîmpul munci prin prevederile **art.7**, care stabilește că „Orice deosebire, excludere, restricție sau preferință în privința unui anumit loc de muncă nu constituie discriminare în cazul în care, prin natura specifică a activității în cauză sau a condițiilor în care această activitate este realizată, există anumite cerințe profesionale esențiale și determinante, cu condiția ca scopul să fie legitim și cerințele proporționale”, iar la **art. 9** se prevăd restricțiile proprii domeniului învățămîntului „Refuzul instituției de învățămînt de a admite la studii o anumită persoană ale cărei calificări nu corespund nivelului necesar pentru a fi admisă nu constituie o limitare a dreptului la învățămînt” [34].

Considerăm că *caracterul obiectiv și rațional* al unui tratament rezultă din însăși natura acestuia, scopurile pe care și le-a propus și modalitatea de realizare. Un exemplu de *discriminare obiectivă* poate servi cazul de eliberare din serviciul în legătură cu stabilirea stării de dizabilitate a militarului [156], sau a judecătorului [157].

A doua excepție de discriminare o reprezintă *măsurile pozitive (afirmative)* care au fost instituite ca o reacție de răspuns la discriminarea indirectă avînd menirea de a anihila efectele acesteia.

Consider că cel mai bine esența acestei măsuri a fost expusă în prevederile **art. 5** din cadrul **Directivei Consiliului Europei nr.78 din 2000** care stabilește că, „*în scopul de a garanta respectarea principiului egalității de tratament în ceea ce privește persoanele cu handicap, sunt prevăzute amenajări rezonabile*” [325].

Din punctul de vedere al încălcării și întinderii conceptului de măsură pozitivă, acesta poate implica cele mai diverse acțiuni în raport cu persoanele cu dizabilități, cum ar fi: asigurarea accesului la obiective publice, amenajarea spațiilor în care aceasta locuiește conform necesităților sale personale etc., *cauza Price c. Regatul Unit* [337].

2.3. Garantarea unor drepturi fundamentale ale persoanelor cu dizabilități – condiție indispensabilă a constituționalismului contemporan

Generalizînd opiniile existente în momentul de față în literatura de specialitate cu privire la constituționalism [405]; [79]; [191]; [34], concluzionăm că constituționalismul poate fi considerat starea de fapt de natură juridico-politică, supremă în care poate exista o societate și care implică consacrarea constituțională a celorm mai rîvnite valori umane cu privire la statul de drept, democrație, separarea puterilor în stat, supremația legii și bine-înțelese protecția drepturilor și libertăților omului.

Drepturile și libertățile fundamentale ale omului *sunt inima oricărui sistem constituțional* [264, p. 154] și reprezintă acele garanții prin intermediul cărora poate fi asigurată demnitatea personală [33; p. 53] care de fapt și este premisa acestor drepturi și libertăți [11; p. 14], iar nerespectarea demnității umane duce la lezarea drepturilor și libertăților fundamentale și pe cale de consecință la discriminarea persoanei.

Considerăm că edificarea constituționalismului în RM a început odată cu adoptarea **Declarației cu privire la suveranitate** [82], **Declarației cu privire la independență** [83] și s-a concretizat prin adoptarea Constituției RM la 29 iulie 1994.

Legea fundamentală a RM [64] prin prevederile **art. 15** consacră: „*Cetățenii Republicii Moldova beneficiază de drepturile și de libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și*

au obligațiile prevăzute de acestea”, iar **Legea privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** dezvoltă această prevedere, stabilind la **art. 8** [138] că „*Persoanele cu dizabilități se bucură de toate drepturile civile, politice, sociale, economice și culturale, precum și de libertățile fundamentale consfințite prin Constituția Republicii Moldova, prin Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități (ratificată prin Legea nr. 166 din 9 iulie 2010), prin prezenta lege și alte acte normative*”.

Reieșind din logica prevederilor mai sus indicate, rezultă că persoanele cu dizabilități beneficiază de aceleași drepturi și libertăți ca și restul membrilor societății civile, doar că, în anumite condiții în pofida deficiențelor de care aceștia suferă, nu pot face uz de aceste drepturi în forma lor brută în care au fost consacrate, ele necesitând acțiuni de adaptare. Prin urmare, drepturile și libertățile constituționale în interpretarea persoanelor cu dizabilități sînt grevate de necesitățile specifice condiționate de dizabilitatea de care suferă respectiva persoană (*necesități: medicale; psihologice; nevoi socioeconomice; nevoi legate de respectarea drepturilor omului* [251]).

Pentru a reda imaginea reală a situației respectării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități, în continuare vom elucida aceste circumstanțe cu referire la cele mai importante domenii de activitate: *accesul la servicii și bunuri publice; accesul la educație; accesul la muncă*.

2.3.1. Accesul persoanelor cu dizabilități la bunuri și servicii publice

Art. 17 din **Legea incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități** [138] stabilește că „*În scopul asigurării unei vieți independente persoanelor cu dizabilități, autoritățile publice centrale și locale, organizațiile nonguvernamentale, agenții economici, indiferent de forma de organizare juridică, în funcție de competențele lor funcționale, evaluează situația în domeniu și întreprind măsuri concrete pentru a facilita accesul persoanelor cu dizabilități, în condiții de egalitate cu ceilalți, la mediul fizic, la transport, la informație și la mijloacele de comunicare, inclusiv la tehnologia informației și la comunicațiile electronice, la alte utilități și servicii deschise sau furnizate publicului, atît în localitățile urbane, cît și în localitățile rurale, în conformitate cu normativele în vigoare*”.

Nivelul realizării acestei prevederi îl vom aborda detaliat în continuare:

Accesul persoanelor cu dizabilități la servicii publice

Serviciul public reprezintă o activitate de interes public, organizată și desfășurată de către o autoritate publică [144] care are un impact social deosebit, asigurînd realizarea unei varietăți considerabile de cerințe sociale ale populației [193, p. 3].

Principalele probleme cu care se confruntă persoanele cu dizabilități privind accesul la servicii publice sînt condiționate de imposibilitatea acestora de a ajunge în fața autorităților care prestează aceste servicii din cauza: infrastructurii inadaptate, birocrăției, lipsei pregătirii speciale, lipsei personalului calificat, dotării tehnice insuficiente etc.

În contextul descentralizării și modernizării administrației publice în RM, subiectul referitor la performanța autorităților în furnizarea serviciilor publice [41, p. 5], este unul extrem de sensibil, fapt ce a obligat optimizarea acestui domeniu. Prin **Hotărîrea Guvernului RM nr. 797 din 26.10.2012** [104] a fost aprobat *Planul de reformare a serviciilor publice*, care și-a propus restructurarea administrației publice centrale în scopul creării unui cadru instituțional eficient, funcțional și durabil, dedicat supremației legii și acordării unor servicii publice calitative populației, iar prin **Hotărîrea Guvernului RN nr.661 din 30.08.2013** [105] s-a dispus aprobarea *Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea Biroului comun de informații și servicii* prin care s-au instituit la nivelul organelor administrației publice locale de gradul I și de gradul II birouri formate din prestatorii de servicii publice care au ca menire informarea asupra serviciilor oferite și prestarea propriu-zisă a acestor servicii către persoanele interesate, în mare parte aici se au în vedere păturile vulnerabile care din anumite considerente nu pot beneficia în condiții obișnuite de aceste servicii. De remarcat că aceste birouri pot crea și structuri mobile care se deplasează la persoanele care necesită asistență, cum ar fi și persoanele cu dizabilități.

Ideea de accesibilitate a serviciilor publice a constituit subiectul central și al **Hotărîrii Guvernului RM nr.122 din 18.02.2014** [106], prin care s-a dispus aprobarea unui alt Program de reformare a serviciilor publice pentru anii 2014-2016, care a plasat accentele pe necesitatea digitizării serviciilor publice astfel încît acestea să poată fi acționate la distanță fără a interacționa cu funcționarul public.

Accesul la informație a persoanelor cu dizabilități

Televiziunea rămîne una dintre cele mai importante surse de informare în masă. **Codul Audiovizualului al RM** [72] prin prevederile **art. 13 al.(4)** stabilește că accesul persoanelor cu deficiențe de auz (surde) la emisiunile televizate de importanță majoră și de actualități este garantat prin interpretarea, din contul radiodifuzorului, în limbajul mimico-gestual cel puțin 20 de minute din timpul zilnic de emisii ale serviciului de programe.

Acest deziderat este foarte dificil de realizat din cauza lipsei de echipament special și faptului că radiodifuzorii trebuie să suporte singuri cheltuielile. Astfel că în cadrul monitorizării pieței audiovizualului Consiliul de Coordonare a Audiovizualului a concluzionat că 11 dintre difuzorii înregistrați pe teritoriul RM încalcă periodic obligația de a difuza un buletin de știri prin limbaj mimico-gestural [263].

Totodată, statul acordă gratuit asistență persoanelor cu deficiențe de auz (surzi, muți ori surdomuți) care sînt la evidența direcțiilor, secțiilor asistență socială și protecție a familiei sau Asociației Surzilor din Republica Moldova și necesită suportul interpretului la asigurarea comunicării în relațiile cu diferite autorități, instituții, organizații în situațiile cînd au nevoie de interpret pentru a-și exercita drepturile și obligațiile [107].

Din cauza numărului redus de interpreți ai limbajului mimico-gestual, pentru moment sînt autorizați doar 9 interpreți cărora le revin circa 5. 000 persoane cu dizabilități de auz. Acest fapt limitează considerabil posibilitatea de acces la informație, participarea la viața societății și alte drepturi fundamentale ale persoanelor cu deficiențe de auz. Părinții copiilor cu dizabilități auditive nu sînt informați despre importanța limbajului semnelor, aceștia evită instruirea copiilor pentru comunicarea în limbajul mimico-gestual. Majoritatea profesorilor din școlile speciale pentru copii cu surditate nu cunosc limbajul mimico-gestual. În Republica Moldova nu există niciun centru educațional care ar pregăti interpreți de limbajul semnelor. Regulamentul cu privire la paginile oficiale ale autorităților administrației publice în rețeaua internet, aprobat prin Hotărîrea Guvernului 188 din 03.04. 2012, prevede faptul ca paginile web oficiale să fie adaptate pentru accesarea de pe echipamente mobile (telefon mobil smartphone), precum și accesarea de către persoanele cu dizabilități prin asigurarea unui sistem de sonorizare a conținutului informațional. Pentru a asigura posibilitatea accesului persoanelor cu dizabilități la paginile web oficiale, trebuie aplicate standardele minime WAI (WebAccessibility Initiative). Totodată, alte acte normative în domeniu, inclusiv Legea nr.467- XV din 21 noiembrie 2003 cu privire la informatizare și la resursele informaționale de stat, adoptată înainte de ratificarea CDPD, nu a fost completată cu prevederi care ar asigura accesibilitatea informațională pentru persoanele cu dizabilități [230].

Accesul la servicii de sănătate

Sănătatea este un drept fundamental garantat [64]. Dreptul la asistență medicală calificată pentru persoanele cu dizabilități este prevăzut și reglementat de majoritatea actelor normative din domeniu: **art.17 din Legea ocrotirii sănătății nr. 411 din 28.03.1995** [158], **art.5 din Legea privind sănătatea mentală nr. 1402 din 16.12.1997** [159], **art.5 din Legea cu privire la drepturile și responsabilitățile pacientului nr. 263 din 27.10.2005** [160], **art.1 din Legea privind supravegherea de stat a sănătății publice nr. 10 din 03.02.2009** [161].

Situația precară din punct de vedere financiar a persoanelor cu dizabilități a determinat statul să-și asume calitatea de asigurator în cazul acestora, fiindu-le garantată asistență medicală gratuită [162] prin efectul legii [138].

Conform legislației în vigoare, persoanele cu dizabilități, pe teritoriul RM, beneficiază gratuit de următoarele tipuri de asistență medicală: a) urgentă prespitalicească; b) primară; c)

specializată de ambulator, inclusiv stomatologică; d) spitalicească; e) servicii medicale de înaltă performanță; f) îngrijiri medicale la domiciliu, pentru o gamă largă de afecțiuni [108]. Serviciile medicale, inclusiv spitalicești și de înaltă performanță, prestate de către instituțiile medico-sanitare sînt contractate de către Compania Națională de Asigurări în Medicină în baza tarifelor negociate cu acestea, fără a depăși tarifele aprobate de Guvern, și costurile cazurilor tratate, aprobate de Ministerul Sănătății [109]. De asemenea prin **Ordinul Ministrului Sănătății nr.1239/253 din 10.12.2012** [199] au fost aprobate costurile pentru serviciile medicale de îngrijire paliative și la domiciliu oferite ONG-urilor specializate.

Totuși serviciile medicale acordate persoanelor cu dizabilități sînt puțin accesibile din cauza lipsei adaptării infrastructurii instituțiilor medicale, centrelor medicilor de familie, în special, în mediul rural coroborat cu lipsa de instruire a medicilor în domeniul dizabilității. Totodată, deși persoanele cu dizabilități sînt asigurate gratuit din cadrul sistemului asigurărilor medicale, acestea primesc parțial sau nu sînt asigurate cu unele medicamente și paramedicale necesare, întrucît nu sînt acoperite de fondurile de stat de asigurări în medicină, de exemplu, unele preparate anticonvulsive, scutece pentru îngrijiri la domiciliu și alte consumabile medicale [230].

În pofida tuturor acestor reglementări progresiste, situația din domeniu este departe de a se fi îmbunătățit așa cum majoritatea persoanelor cu dizabilități au avut experiențe negative în ceea ce privește accesul la serviciile de sănătate, abilitare și reabilitare, imposibilitatea de a se bucura de cel mai înalt standard posibil de sănătate, persoana cu dizabilități simțindu-se nerespectată și disprețuită. Persoanele care se confruntă cel mai des cu lezarea demnității atunci cînd au nevoie de asistență medicală și/sau reabilitare sînt femeile tinere cu vârste între 26 și 40 ani, cu dizabilități somatice, din zonele de nord și centru ale țării, cu precădere din mediul urban. În majoritatea cazurilor factorul uman este decisiv, atitudinea cadrelor medicale este cel mai frecvent criticată [85].

Protecția socială a persoanelor cu dizabilități

Persoanele cu dizabilități reprezintă o categorie vulnerabilă a populației marcată, de regulă, de lipsuri și de incapacitatea de a-și asigura un venit stabil și suficient supraviețuirii în condițiile economiei de piață [208]. De aceea statul este nevoit să intervină prin diverse măsuri de protecție și asistență socială.

Protecția socială a persoanelor cu dizabilități se asigură prin două modalități distincte:

- plăți de la bugetul de stat;
- servicii sociale acordate.

Plățile de la bugetul de stat au în vedere diferite prestații oneroase acordate de la bugetul de stat persoanelor cu dizabilități sub formă de pensii, compensații, indemnizații etc., pentru a asigura acestei categorii un nivel minim de existență. Din categoria acestor plăți fac parte:

Pensia de invaliditate pe care noi în continuare o vom numi pensie de dizabilitate sau de incapacitate de muncă, se acordă de la bugetul asigurărilor de stat conform **Legii nr.156 din 14.10.1998** [150], persoanelor asigurate care și-au pierdut total sau parțial capacitatea de muncă din cauza: *a) unei boli obișnuite; b) unui accident de muncă; c) unei boli profesionale.*

Pe lângă faptul că termenul pensie de invaliditate folosit de prezenta lege este discriminatoriu și necesită a fi modificat, plățile respective sînt extrem de mici și insuficiente pentru a asigura independența financiară a unei persoane cu dizabilități. Acesta este unul dintre motivele pentru care la 1 aprilie a fiecărui an această prestație ca și celelalte se indexează, avînd o medie de 950 de lei lunar [36].

Persoanele cu dizabilități care nu îndeplinesc condițiile legii sus menționate sînt protejate prin acordarea unei alocații sociale [151]. La situația de la 01.10.2014, de alocații sociale de stat au beneficiat 47 362 de persoane cu dizabilități, mărimea medie a alocației constituind 149 lei și 43 bani, pentru persoanele cu dizabilități din copilărie – 410 lei și 35 bani și pentru copiii cu dizabilități în vîrstă de pînă la 18 ani – 415 lei și 73 bani [128].

Persoanelor cu dizabilitate severă și accentuată, copiilor cu dizabilități, precum și persoanelor care însoțesc o persoană cu dizabilitate severă sau un copil cu dizabilități li se acordă compensații pentru călătorii în transportul public din contul bugetului de stat [138], [124]. Totodată familiile defavorizate în cazul în care membrii adulți ai acesteia sînt persoane încadrate în diferite grade de dizabilitate, îngrijesc membri ai familiei încadrați în gradul I de invaliditate, îngrijesc copii cu dizabilități și care realizează un venit global mai mic ca venitul lunar minim beneficiază de ajutor pentru perioada rece a anului [153].

Considerăm sistemul național de asigurări sociale discriminatoriu în raport cu persoanele cu dizabilități prin instituirea unor pensii preferențiale pentru unele categorii de persoane: foști deputați, foști membri ai guvernului, procurori, colaboratori vamali, aleși locali, judecători, în condițiile în care toate plățile sociale însumate pe care le primește o persoană cu dizabilități nu sînt suficiente pentru a acoperi necesitățile minime de existență [230].

Serviciile sociale

Politica statului în domeniul protecției sociale a fost axată pe dezvoltarea serviciilor sociale destinate persoanelor cu dizabilități cu scopul de a favoriza și accelera procesul de incluziune a acestora în comunitate [231].

Legislația RM [163] stabilește trei categorii de servicii sociale: *servicii sociale primare; servicii sociale specializate și servicii sociale cu specializare înaltă* [208].

a. Servicii primare – sînt serviciile care se acordă la nivel de comunitate tuturor beneficiarilor și au drept scop prevenirea sau limitarea unor situații de dificultate care pot cauza marginalizarea sau excluderea socială [163].

Din categoria serviciilor primare fac parte:

Serviciul de îngrijire socială la domiciliu – reprezintă un serviciu public (creat în subordinea structurii teritoriale de asistență socială) sau privat (creat de către fundații, instituții private fără scop lucrativ, înregistrate în conformitate cu legislația, avînd domeniul de activitate în sfera socială) care implică o gamă de servicii acordate la domiciliu beneficiarilor pentru a spori gradul de independență a acestora [110].

Cantinele de ajutor social – reprezintă un serviciu social primar cu statut de persoană juridică creat de organele administrației publice locale care oferă persoanelor vulnerabile inclusiv persoanelor cu dizabilități, servicii sub formă de mese [155].

În RM funcționează 129 cantine de ajutor social, de serviciile cantinelor de ajutor social beneficiază lunar 5901 persoane vîrstnice și cu dizabilități, familii cu copii în situații de risc [232].

b. Servicii sociale specializate – sînt serviciile care implică antrenarea specialiștilor și au drept scop menținerea, reabilitarea și dezvoltarea capacităților individuale pentru depășirea unei situații de dificultate în care se află beneficiarul sau familia acestuia [163].

Centrele specializate de zi – sunt servicii sociale specializate care includ asistență medicală și psihologică acordate inclusiv persoanelor cu dizabilități. În momentul de față există 25 de centre de îngrijire de zi pentru adulți și persoane cu dizabilități, 25 de centre pentru familii cu copii cu dizabilități și 30 de centre de zi pentru familii cu copii în situații de risc. Adesea aceste centre combină îngrijirea specializată cu activități de îngrijire primară [111].

Centrele de plasament temporar – sînt create, de regulă, de societatea civilă și cu suportul organizațiilor internaționale. Acestea numără 14 centre pentru adulți, inclusiv cu dizabilități, și 16 centre pentru copii cu dizabilități, precum și un adăpost pentru persoanele fără domiciliu în municipiul Chișinău [111].

c. Servicii sociale cu specializare înaltă – sînt servicii dezvoltate pentru persoanele cu dizabilități care implică o serie de prestații într-o instituție rezidențială sau într-o instituție specializată de plasament temporar, care impun un șir de intervenții complexe ce pot include orice combinație de servicii sociale specializate, acordate beneficiarilor cu dependență sporită și care necesită supraveghere continuă (24/24 ore) [163], și include:

Servicii de recuperare/reabilitare și tratament balneo-sanatorial [112] care se prestează de subdiviziunile Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei prin intermediul a trei centre de reabilitare în țară: Centrul republican de reabilitare a invalizilor, veteranilor muncii și

războiului din satul Cocieri, raionul Dubăsari [37]; Centrul pentru copii cu cerințe educative speciale „Speranța” din orașul Criuleni [38]; Centrul de reabilitare a invalizilor și pensionarilor „Victoria” al Republicii Moldova, orașul Serghievka, Ucraina [39].

Servicii de ocrotire rezidențială pentru persoane în vîrstă și persoane cu dizabilități [113]. Pentru moment există 9 instituții sociale destinate persoanelor cu dizabilități, inclusiv: Internate psihoneurologice: din satul Brînzani, raionul Edineț; satul Bădiceni, raionul Soroca; satul Cocieri, raionul Dubăsari și mun. Bălți; case-internat pentru copii cu deficiențe mintale: (băieți) din orașul Orhei și (fete) din orașul Hîncești; 2 instituții sociale pentru persoane în etate și cu dizabilități: Azilul republican pentru persoane în etate și cu dizabilități din mun. Chișinău [233].

Servicii de reabilitare medicală – au menirea de a preveni și de a reduce nivelul incapacității temporare și stabile de muncă, îmbunătățirea funcțiilor fiziologice și mentale a persoanelor cu dizabilități, precum și sporirea capacității de participare activă a acestora în cadrul societății, menținerea, maximal posibilă, a sănătății și calității vieții pacienților, prin aplicarea coordonată și combinată a diverselor măsuri în domeniul medical, clinic, funcțional, psihologic, social și pedagogic [200].

Pentru a asigura dezinstituționalizarea persoanelor cu dizabilități și totodată un sistem de protecție eficientă pentru acele persoane care necesită asistență permanentă din partea personalului calificat au fost instituite mai multe servicii de specializare înaltă: *Locuință protejată* [98], [132]; *Casă comunitară* [99]; *Serviciul asistență personal* [100], [133]; *Servicul „Echipă mobilă”* [101], [134]; *Serviciul Respiro* [102] (Anexa 5).

Dezvoltarea serviciilor sociale și diversificarea acestora au generat noi riscuri dar și provocări în vederea asigurării cu resurse adecvate pentru menținerea serviciilor sociale de către autoritățile administrației publice locale. Observațiile din ultimii ani demonstrează că pentru autoritățile administrației publice locale este dificilă administrarea și menținerea serviciilor sociale create. Multe centre ce prestează servicii sociale își limitează sau încetează activitatea ca rezultat al unei administrări ineficiente a resurselor. Respectiv, un nou imperativ îl constituie consolidarea competențelor autorităților administrației publice locale în administrarea și gestionarea serviciilor sociale, lucrul cu societatea civilă pentru implicare și participare, reorientarea serviciilor sociale conform necesităților identificate în comunitate și în special pentru prestarea serviciilor orientate spre prevenirea problemelor și nu spre diminuarea acestora. Un alt imperativ îl reprezintă implementarea mecanismului de procurare a serviciilor sociale și susținerea dezvoltării competențelor de dezvoltare a serviciilor sociale prin alocarea de resurse per beneficiar conform necesităților identificate. De asemenea, necesită dezvoltare evaluarea și motivarea personalului angajat și formarea continuă a acestuia [228].

Accesul la infrastructura socială

Legislația națională [138] conține obligativitatea generală adresată autorităților publice de a asigura accesibilitatea infrastructurii fizice pentru persoanele cu dizabilități. Totuși pînă în prezent majoritatea clădirilor și spațiilor publice din orașe și, mai ales, din localitățile rurale, nu sînt accesibile acestora.

Asociația „MOTIVAȚIE” din Moldova a desfășurat un studiu, prin care a evaluat nivelul de accesibilitate a clădirilor publice din municipiul Chișinău, stabilind că din totalul de 55 de clădiri selectate spre evaluare (instituții publice, farmacii, teatre, bănci și blocuri de locuit), doar două clădiri au fost recunoscute drept accesibile în totalitate, conform necesităților persoanelor cu dizabilități locomotorii (rampe de acces, WC accesibil, uși și ascensoare largi, interior spațios) [230].

Normativele naționale în construcții, aprobate de Ministerul Dezvoltării Regionale și Construcțiilor, nu corespund standardelor europene și internaționale, în special în privința persoanelor cu deficiențe de vedere. În plus, nu a fost adoptat un mecanism de sancționare a celor care nu respectă cerințele legate de accesibilitate. În practică, autoritățile responsabile: Inspecția de Stat în Construcții și Direcțiile de Urbanism și Arhitectură – nu supraveghează respectarea acestor norme de accesibilitate. Majoritatea edificiilor publice noi, date în exploatare, sînt inaccesibile sau parțial accesibile persoanelor cu dizabilități. Nu există un mecanism de evaluare a condițiilor de accesibilitate la clădirile construite în perioadele anterioare [230]. Prin **Hotărîrea Guvernului nr.599 din 13 august 2013** [114] a fost aprobat *Planul de acțiuni privind implementarea măsurilor de asigurare a accesibilității persoanelor cu dizabilități la infrastructura socială*, acesta însă nu a dus la nici o schimbare semnificativă în privința accesibilizării pentru persoanele cu dizabilități. În prezent nu există un plan de acțiuni pentru renovarea (graduală) a clădirilor vechi (spațiilor publice) în vederea asigurării accesibilității pentru persoanele cu dizabilități [230].

Reglementările privind accesibilitatea la infrastructura socială nu lipsesc cu desăvîrșire, dar sînt sporadice și privesc aspecte ca accesul la instituțiile farmaceutice [115], accesul la secțiile de votare [73] sau amenajarea ascensoarelor privind transportarea persoanelor cu dizabilități [116].

Aceeași situație o regăsim și în domeniul ce privește accesul persoanelor cu dizabilități la drumurile publice și transportul public.

Accesul persoanelor cu dizabilități la infrastructura drumurilor este reglementat deficitar prin prevederi generale așa ca cele de la **pct. 84 al Hotărîrii Guvernului RM nr.5 din 05.01.98** [117] care stabilește că „*Accesele pietonale trebuie să fie executate astfel încît să permită*

circulația persoanelor cu handicap locomotor și celor care se folosesc de mijloace speciale de deplasare”.

În ce privește călătoria cu transportul public de pasageri a persoanelor cu dizabilități, legislația în vigoare prevede necesitatea rezervării de locuri destinate acestei categorii de persoane [118]. Această prevedere este completată de **art. 20 al Legii incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități** care stabilește că obligă autoritățile publice dar și subiecții de drept privat, societatea civilă *„de a adapta atât mijloacele de transport, cât și căile de acces, infrastructura drumurilor necesităților specifice acestei categorii de persoane* [138]. Din păcate, aceste norme sînt nefuncționale, deoarece Guvernul nu a intervenit cu reglementări privind normativele de adaptare a mijloacelor de transport și a infrastructurii drumurilor.

2.3.2. Accesul persoanelor cu dizabilități la educație și învățămînt

Dreptul la educație și învățămînt al persoanelor cu dizabilități este garantat prin prevederile **art. 35 al Constituției Republicii Moldova** [64], dar și prin prevederile **art. 9 al.(1)** al noului **Cod al educației** [74] care la capitolul VI indică expres că, *„învățămîntul pentru copiii și elevii cu cerințe educaționale speciale este parte integrantă a sistemului de învățămînt și are drept scop educarea, reabilitarea și/sau recuperarea și incluziunea educațională, socială și profesională a persoanelor cu dificultăți de învățare, de comunicare și interacțiune, cu deficiențe senzoriale și fizice, emoționale și comportamentale, sociale”*[74].

În vederea asigurării integrării copiilor cu dizabilități în sistemul general de învățămînt s-a adoptat **Programul de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020** [119], care și-a propus ca obiectiv schimbarea prin adaptarea continuă a sistemului educațional pentru a răspunde diversității copiilor și nevoilor ce decurg din aceasta, pentru a oferi educație de calitate tuturor în contexte integrate și medii de învățare comună, indicînd că parte a acestui program sînt absolut toți copiii, inclusiv cei cu dizabilități.

Educația incluzivă presupune dezinstituționalizarea persoanelor cu dizabilități, care mai nou este și unul dintre obiectivele *Strategiei pentru protecția copilului pentru anii 2014-2020* [120] care stabilește că procesul de dezinstituționalizare a persoanelor cu dizabilități reprezintă o prioritate de stat și se va asigura prin redirectionarea resurselor financiare și acordarea unui minim de servicii sociale și servicii de educație incluzivă [121].

Pentru integrarea eficientă a elevilor dezinstituționalizați în sistemul general de învățămînt începînd cu 01.01.2013 în toate unitățile teritorial-administrative au fost create și funcționează servicii de asistență psihopedagogică care au în componență personal specializat (pedagog, psiholog, specialist terapii specifice etc.), care au ca scop suportul copiilor și tinerilor dezinstituționalizați din instituții specializate inclusiv tineri cu dizabilități și cu necesități

educaționale speciale, aflați în situații de dificultate, cu risc de separare de familie și instituționalizare[122].

Conform legislației în vigoare [74], [138], educația/învățământul și instruirea persoanelor cu dizabilități se realizează în următoarele forme: *instruirea în sistemul general de învățământ; educația în instituții specializate; educația la domiciliu.*

Educația profesională a tinerilor cu dizabilități – se realizează în cadrul instituțiilor de învățământ secundar profesional și mediu de specialitate (colegii). Regulamentele de organizare și desfășurare a admiterii în instituțiile de învățământ secundar profesional și mediu de specialitate din RM, aprobate prin **Ordinul Ministrului Educației nr. 606 din 30 iunie 2010**, cu modificările ulterioare, prevăd anumite facilități pentru înscrierea tinerilor cu dizabilități (15% din numărul total de locuri la fiecare meserie/specialitate, prevăzute în planul de înmatriculare cu finanțare bugetară). Actualmente în 66 de instituții de învățământ secundar profesional studiază 139 elevi cu dizabilități. În 22 de colegii, subordonate Ministerului Educației sînt formați profesional 176 de elevi cu dizabilități [234].

În ce privește învățământul universitar, pentru moment sunt înmatriculați doar 23 tineri cu dizabilități locomotorii în 6 instituții de învățământ superior de stat. În vederea facilitării accesului la studii universitare al studenților cu dizabilități de vedere, cu suportul Programului Tempus, a fost creat primul Centru de suport „Fără bariere”, în cadrul Universității de Stat din Moldova. În cadrul centrului, studenții și elevii cu dizabilități de vedere beneficiază de servicii de scanare la comandă a cărților, manualelor, sau a oricăror altor materiale, de convertirea materialelor în diferite formate accesibile – audio etc., navigare nelimitată și gratuită pe internet, imprimare în format braille, precum și în scris plat (obișnuit) [234].

O componentă importantă în asigurarea accesului persoanelor cu dizabilități la educație o constituie instruirea specialiștilor din sistemul educațional. Astfel, cursul „Educația incluzivă” a devenit o componentă obligatorie în formarea inițială a cadrelor didactice la nivelurile învățământului superior și mediu de specialitate. Modulul „Educația incluzivă” este implementat în colegii și universități, la specialitățile cu profil pedagogic, începînd cu 1 septembrie 2012 în universități pentru ciclurile I și II și în colegiile pedagogice pentru anul IV. În perioada ianuarie-august 2012 au fost consolidate capacitățile a cca 700 profesioniști și factori de decizie în domeniul educației incluzive [234].

Chiar dacă în ultimii ani în sistemul de învățământ din Republica Moldova s-au făcut mai mulți pași în promovarea anumitor modele de educație incluzivă, acest lucru s-a realizat sporadic. Practicile de succes obținute în incluziune s-au datorat, în linii mari, susținerii din partea societății civile și entuziasmului manifestat de unele cadre didactice, de voluntari și de părinți [248].

2.3.3. Accesul persoanelor cu dizabilități la muncă

Art. 43 al C RM garantează fiecărei persoane dreptul la muncă [64], această garanție se extinde și asupra persoanelor cu dizabilități [70].

Legea RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități [138] nu doar că garantează dreptul la muncă persoanelor cu dizabilități dar instituie și o serie de facilități persoanelor cu dizabilități, mai cu seamă celor cu dizabilități severe și accentuate, stabilindu-le reducerea duratei de muncă de până la 30 de ore pe săptămână, acordarea privilegiată a concediilor anuale de odihnă până la 40 de zile calendaristice, pentru persoanele cu dizabilități severe și concedii suplimentare de 60 zile calendaristice neremunerate.

Totodată, pentru a garanta accesul efectiv al persoanelor cu dizabilități în domeniul muncii legislația în vigoare stabilește pentru angajatorii cu mai mult de 20 de subalterni obligația de a oferi locuri de muncă pentru persoane cu dizabilități în mărime de cel puțin 5% din numărul total de salariați [138], iar pentru realizarea acestui deziderat CDPD [313] impune măsuri de „*adaptare rezonabilă*” a locului de muncă, refuzul de a întreprinde astfel de măsuri fiind catalogat ca formă de discriminare.

Adoptarea rezonabilă a locului de lucru impune un ansamblu întreg de acțiuni de proiectare, construcție, modificare fizică astfel încât ca acesta să devină accesibil persoanelor cu dizabilități. Adaptarea implică acțiuni inclusive de achiziționare de tehnologii, echipamente sau instrumente cu caracteristici ce corespund deficienței pe care o prezintă persoana cu dizabilități, ar putea fi vorba și de alte acțiuni care la prima vedere nu se cuprind în noțiunea de acomodare și impun acțiuni de asistență a persoanei cu dizabilități, de instruire specială, adaptarea programului de muncă, a sarcinilor și organizării muncii. Adaptarea presupune și distribuția sarcinilor în mod valorizant și stimulativ-compensator, pentru a stimula o dinamică motivațională pozitivă la locul de muncă [91, p. 22].

O altă posibilitate de realizare a dreptului la muncă al persoanelor cu dizabilități este încadrarea acestora în instituții specializate create de înseși organizațiile persoanelor cu dizabilități (*art. 36 al Legii privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități*) [138].

Pentru a susține întreprinderile specializate ale persoanelor cu dizabilități statul intervine în fiecare an, aprobând din bugetul de stat mijloace financiare pentru: compensarea parțială a contribuțiilor de asigurări sociale de stat obligatorii care se plătesc de către organizațiile și întreprinderile persoanelor cu dizabilități; compensații la procurarea de utilaj și materie primă [164].

O altă categorie de facilități acordată întreprinderilor persoanelor cu dizabilități o constituie scutirile la plata TVA care privește importul materiei prime, precum și pentru mărfurile și serviciile produse [75], [167].

A treia formă de integrare în câmpul muncii pentru persoanele cu dizabilități se realizează prin oferirea muncii la domiciliu. **Codul muncii** al **RM** prin prevederile **art. 290-292** reglementează desfășurarea lucrului la domiciliu, stabilind că *salariați cu munca la domiciliu sînt considerate persoanele care au încheiat un contract individual de muncă privind prestarea muncii la domiciliu cu folosirea materialelor, instrumentelor și mecanismelor puse la dispoziție de angajator sau procurate din mijloace proprii* [70]. **Legea RM nr.60 din 30.03.2012** intervine cu completări stabilind că *„persoanele cu dizabilități angajate la domiciliu beneficiază din partea angajatorului de transportul la și de la domiciliu, al materiilor prime și materialelor necesare în activitate, al produselor finite, precum și de adaptare rezonabilă, după caz, iar autoritățile administrației publice locale acordă facilități persoanelor cu dizabilități în practicarea muncii la domiciliu, precum și în deschiderea unor întreprinderi individuale”* [138].

Responsabili de asigurarea accesului persoanelor cu dizabilități la muncă este Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova care acționează prin intermediul Agenției Naționale pentru Ocuparea Forței de Muncă. Agenția are angajați specializați în prestarea serviciilor de ocupare și protecție în caz de șomaj al persoanelor cu dizabilități [91, p. 39].

Conform datelor sondajelor, 43% din numărul persoanelor cu dizabilități în vîrstă de 15 ani și peste sînt ocupați în câmpul muncii. Nivelul de ocupare al persoanelor cu dizabilități este determinat de gradul de dizabilitate, astfel încît sînt ocupate: 71,5% din numărul total al persoanelor cu dizabilitate medie; 44,2% din numărul total al persoanelor cu dizabilitate accentuată; 11,9% din numărul total al persoanelor cu dizabilitate [14].

După statutul ocupațional: 68,9% din persoanele cu dizabilități lucrează pe cont propriu în agricultură; 20,6% din persoanele cu dizabilități lucrează ca salariați în diferite domenii; 5,4% din persoanele cu dizabilități ajută prin familie și nu sînt remunerate; 4,6% din persoanele cu dizabilități lucrează pe cont propriu în activități neagricole (afaceri); 0,4% din persoanele cu dizabilități sînt patroni ai diferitor genuri de afaceri [30], [14].

În ciuda existenței unui cadru normativ relativ bun cu privire la asigurarea în drepturi a persoanelor cu dizabilități, aceste norme în realitate nu se respectă, ceea ce face ca persoanele cu dizabilități să se afle și în continuare într-o situație extrem de dificilă, plasînd această categorie la limita sărăciei, care presupune nu doar lipsa de venituri, ci și excluderea socială [215, p. 80].

2.4. Concluzii la capitolul 2

Analiza aspectelor evocate în acest capitol ne permite formularea următoarelor concluzii:

1. Reieșind din abordările doctrinare ale momentului dar și din conținutul cadrului normativ internațional și național, putem afirma cu certitudine că nu există un înțeles clar al conceptului de *dizabilitate* și al celui de *persoană cu dizabilități*, deoarece cei care au participat la elaborarea textului *Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități* au propus o definiție rigidă, insistând doar asupra a trei trăsături: **prezența deficiențelor** fizice, mentale, intelectuale sau senzoriale de durată care, în interacțiune cu diverse **bariere**, pot îngreuna **participarea în condiții de egalitate** cu ceilalți în societate. Acest tip de abordare îl considerăm obiectiv și corect, întrucât, pe de o parte, deplasează accentele de pe problema de sănătate a persoanei pe existența barierelor sociale ce fac imposibilă participarea acestora în condiții de egalitate la viața socială, iar pe de altă parte, a oferit posibilitatea unei abordări particulare statelor parte la acest instrument, pornind de la specificul lor național.

2. În aceste condiții doar un lucru este sigur, abordarea dizabilității, în toate cazurile, se va face conform modelului social, adică va înceta să fie tratată ca o problemă exclusiv a individului și va fi tratată ca o problemă a întregii societăți, ca un complex de condiții generate de acel mediu social. Reieșind anume din acest aspect, legiuitorul național definește dizabilitatea – termen generic pentru afectări/deficiențe, limitări de activitate și restricții de participare, care denotă aspectele negative ale interacțiunii dintre individ (care are o problemă de sănătate) și factorii contextuali în care se regăsește (factorii de mediu și cei personali), iar persoana cu dizabilități ca fiind persoana cu deficiențe fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale, deficiențe care, în interacțiune cu diverse bariere/obstacole, pot îngreuna participarea ei deplină și eficientă la viața societății în condiții de egalitate cu celelalte persoane.

3. În pofida faptului că legiuitorul a respectat toate acele obiective formulate în textul CDPD, ceea ce nemulțumește în continuare este că se continuă să se opereze cu expresii precum *problemă de sănătate*, *deficiențe*, care și ele sînt discriminatorii, deoarece folosirea acestor expresii egalează persoanele cu dizabilități cu persoanele bolnave, ori multe din persoanele cu dizabilități nu se consideră ca avînd probleme de sănătate.

În opinia noastră, deficiențele, oricare ar fi ele, intelectuale, somatice etc., nu sînt decît niște particularități specifice proprii unui subiect concret care nu fac decît să-l individualizeze în raport cu ceilalți membri ai comunității în care trăiește. Reieșind din logica celor expuse mai sus, **considerăm oportun** de a defini **dizabilitatea** ca *incapacitatea sau limitarea de participare la viața socială în condiții de egalitate a persoanei care prezintă particularități specifice sub forma deficiențelor fizice, intelectuale, mintale, senzoriale sau somatice ca urmare a interacțiunii cu factori contextuali în care se află. Propunem ca persoana cu dizabilități* să fie definită ca

persoana care prezintă particularități specifice sub forma deficiențelor fizice, intelectuale, mintale, senzoriale sau somatice, mintale, intelectuale sau senzoriale, deficiențe care impun măsuri de adaptare rezonabilă a mediului ambiant pentru a face posibilă participarea ei/lor deplină și eficientă la viața societății în condiții de egalitate cu celelalte persoane.

4. Totodată, considerăm ca fiind depășită utilizarea sintagmei *persoană cu dizabilități* pentru individualizarea persoanelor din această categorie pe motiv că indică imperfecțiunea acestor persoane și nu imperfecțiunea condițiilor de mediu ce fac imposibilă participarea lor la viața socială în condiții de egalitate. În aceste condiții, **propunem** înlocuirea sintagmei *persoană cu dizabilități* cu *persoană cu necesități specifice*, așa cum cel din urmă termen indică mai cu seamă asupra particularităților individuale ale persoanei decât asupra imperfecțiunilor sale și, ce este mai important, atrage atenția asupra necesității de a răspunde la aceste necesități prin măsuri active și totodată este un termen mai puțin ofensator și stigmatizant.

5. **Discriminarea** implică orice deosebire, excludere, restricție ori preferință în drepturi și libertăți a persoanei sau a unui grup de persoane, precum și susținerea comportamentului discriminatoriu bazat pe criteriile reale sau presupuse.

Conform **art. 2 al CDPD**, **discriminarea pe criterii de dizabilitate** înseamnă *orice diferențiere, excludere sau restricție pe criterii de dizabilitate, care are ca scop sau efect diminuarea sau prejudicierea recunoașterii, beneficiului sau exercitării în condiții de egalitate cu ceilalți a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în domeniul politic, economic, social, cultural, civil sau în orice alt domeniu.*

Discriminarea ca fenomen este unul extrem de complex și versatil și dacă se reiese din prevederile **Legii RM nr.121 cu privire la asigurarea egalității de șanse**, ea poate îmbrăca următoarele forme: *discriminarea directă, discriminarea indirectă, discriminarea prin asociere, segregarea rasială, hărțuirea, instigarea la discriminare, victimizarea*. Raportată la persoanele cu dizabilități, discriminarea poate îmbrăca oricare din formele sus-menționate cu excepția *segregării rasiale*.

6. Din analiza normelor în vigoare, putem conchide că discriminarea pe criteriu de dizabilitate este o faptă (o conduită) a unei persoane care implică o deosebire, excludere, restricție ori preferință în drepturi și libertăți a persoanei sau a unui grup de persoane, având ca motiv dizabilitatea de care suferă respectiva persoană sau se presupune că suferă.

Totuși lipsa unei definiții concrete a conceptului de discriminare pe criteriu de dizabilitate în legislația națională racordată la particularitățile specifice RM face imposibilă perceperea reală a acestui fenomen, de aceea **recomandăm** completarea dispozițiilor **art.2 din Legea privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** cu definiția conceptului de **discriminarea pe criteriu de dizabilitate** cu următorul conținut: „o faptă ilegală a unei persoane, grup de

persoane, autorități publice, funcționari publici, instituții, organizații indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare, exprimată sub formă de acțiune sau inacțiune săvârșită cu vinovăție care implică orice deosebire, excludere, restricție ori preferință în drepturi și libertăți a unei persoane sau a unui grup de persoane, bazată pe o prejudecată față de particularitățile specifice pe care aceasta le are sau se presupune că le-ar avea sub forma deficiențelor fizice, intelectuale, mintale, senzoriale sau somatice, avînd ca scop sau ca consecință prejudicierea egalității în exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului”.

7. Edificarea unui regim constituțional democrat este posibilă doar în condițiile recunoașterii și garatării drepturilor și libertăților fundamentale pentru toți membrii societății civile fără nici o deosebire.

8. Cu adoptarea instrumentelor internaționale de specialitate în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități și mai ales cu adoptarea în 2006 a textului Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități s-a creat iluzia întreținută în abordările unor doctrinari conform căreia persoanele cu dizabilități pe lângă drepturile și libertățile fundamentale ale omului consacrate în instrumentele internaționale de profil ar mai beneficia și de alte drepturi și libertăți specifice lor. În aceste condiții, tot mai des se vorbește de *drepturile persoanelor cu dizabilități* ca o categorie juridică distinctă față de drepturile și libertățile fundamentale ale omului.

Promovarea unei astfel de idei este prematură și nefondată. Persoanele cu dizabilități se bucură de aceleași drepturi și libertăți ca și oricare alt membru al societății civile fără deosebire, doar că în anumite circumstanțe în virtutea deficiențelor fizice, psihice și intelectuale de care suferă necesită măsuri specifice de acomodare care ar permite acestora să facă uz de aceste drepturi în aceleași condiții ca și ceilalți membri ai societății civile fără discriminare.

Instituirea unui șir de drepturi specifice doar persoanelor cu dizabilități precum *viață independentă și integrare în comunitate; mobilitatea personală; abilitare și reabilitare etc.*, nu trebuie interpretată ca suplinirea liste de drepturi și libertăți fundamentale proprii persoanelor cu dizabilități. În opinia noastră acestea nu sînt decît niște modalități care asigură realizarea drepturilor și libertăților fundamentale de bază și nu le completează sau mai mult ca atît, nu le substituie.

3. SISTEMUL INTERNAȚIONAL ȘI EUROPEAN DE SUPRAVEGHERE ȘI PROTECȚIE A DREPTURILOR ȘI LIBERTĂȚILOR PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII

Cooperarea internațională a statelor în domeniul protecției și promovării drepturilor persoanelor cu dizabilități nu se limitează doar la semnarea de convenții, adoptarea de rezoluții și alte acte internaționale în care sînt consemnate garanții juridice de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități. Principalul scop al unei astfel de colaborări rezidă în acordarea suportului statelor pentru a-și îndeplini obligațiile asumate, crearea condițiilor de transpunere în viață a acordurilor cu privire la drepturile persoanelor cu dizabilități [306, p. 151]. În această ordine de idei, ne declarăm solidari cu C.L. Popescu, care consideră că pozitivitatea drepturilor omului în dreptul internațional public este dată nu numai de consacrarea lor normativă, prin diferite tipuri de surse pe care le-am prezentat anterior, ci și de garantarea lor juridică, prin crearea de sisteme instituționale și de proceduri de protecție internațională a drepturilor omului. În acest fel, drepturile omului nu sînt numai afirmate, dar sînt și garantate, mai mult sau mai puțin eficient, împotriva violărilor [219, p. 39].

Asigurarea respectării drepturilor omului a impus organizarea unor mecanisme capabile să controleze realizarea efectivă, traducerea în fapt a textelor care le consacră, pe de o parte să le promoveze, pe de altă parte, să le protejeze. Această idee apare încă în Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului din 1789 în care s-a înscris că „*scopul oricărei asociații politice este conservarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului...*”. DUDO precizează că „*este esențial ca drepturile omului să fie protejate de un regim de drept*” [194, p. 35], iar în 1975, prin Actul final de la Helsinki, obligația respectării drepturilor și libertăților omului a fost consacrată ca principiu fundamental al dreptului internațional public, detașându-se în ansamblul normelor dreptului internațional ca normă de aplicație universală, cu un nivel maxim de generalitate și un caracter imperativ, ce dă expresie și protejează o valoare fundamentală în raporturile dintre subiecții de drept internațional [44, p. 222].

Consolidarea mecanismelor de protecție a drepturilor omului este un fenomen posterior celui de-Al Doilea Război Mondial [32, p. 264]. Încercările din anii 1920 făcute în cadrul Societății Națiunilor nu au putut duce la rezultate notabile. Au urmat apoi seriile de preocupări, din inițiative private, care au avut drept consecință crearea Organizației Națiunilor Unite ca succesor al Societății Națiunilor. Sub egida ONU au fost adoptate instrumente care au înscris drepturile omului și libertățile fundamentale și au pus la punct mecanismele necesare pentru traducerea efectivă în viață a acestora. Create pentru asigurarea promovării și protecției drepturilor omului și libertăților fundamentale, mecanismele sînt formate din organe și instituții

cu misiuni, funcții, domenii de acțiune și tehnici diferite. Nici chiar natura lor juridică nu este identică. Toate au, într-o măsură mai mare sau mai mică, preocupări privitoare la promovarea și protecția drepturilor omului și libertăților fundamentale [194, p. 36].

În ce privește protecția juridică internațională a drepturilor persoanelor cu dizabilități, nu există o unitate de opinii în acest domeniu. Astfel T. Лыхина consideră că realizarea acestui obiectiv este asigurată de prestația unui sistem multidimensional de mecanisme care include atât mecanisme de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități, cât și mecanisme generale de protecție a drepturilor omului și activitatea acestora nu se rezumă doar la control, ci include și alte forme de cooperare internațională [279, p. 55].

E.H. Яковлева consideră că realizarea eficientă a normelor internaționale de protecție a drepturilor omului depinde de câțiva factori, în primul rând, de calitatea însăși a normelor, în al doilea rând, de măsurile, întreprinse de stat și de organizațiile internaționale în vederea realizării acestora [306, p. 151].

Mecanismele internaționale ce activează în scopul realizării prevederilor actelor normative internaționale privind drepturile persoanelor cu dizabilități includ diverse proceduri: controlul internațional (verificarea corespunderii acțiunilor statelor obligațiilor asumate); oferirea de consultații; acordarea de asistență statelor în vederea elaborării și adoptării cadrului normativ corespunzător, schimbul de experiență și informații, desfășurarea investigațiilor tematice și adoptarea de recomandări și concluzii corespunzătoare [306, p. 152].

Autoarea consideră că cooperarea internațională pe problema persoanelor cu dizabilități se asigură în diverse forme și prin metode diferite și preferă să vorbească de *„un sistem internațional de monitorizare și asigurare a drepturilor persoanelor cu dizabilități”* pe care îl descrie ca pe un proces de evaluare a poziției sociale a persoanelor cu dizabilități, identificarea problemelor cu care se confruntă, efectuarea de studii și cercetări privind realizarea drepturilor persoanelor cu dizabilități etc. [306, p. 153].

C. Ciugureanu-Mihailuță vorbește de promovarea și de protecția internațională a drepturilor omului. Protecția internațională a drepturilor omului se înfăptuiește prin proceduri și mecanisme internaționale care au atribuții de supraveghere, control sau chiar cu puteri decizionale în aplicarea măsurilor sancționării față de un stat care încalcă obligațiile asumate privitoare la drepturile omului. Promovarea drepturilor omului la nivel internațional implică activități circumscrise cooperării statelor și orientate spre realizarea de acorduri privind măsuri noi, care ar trebui luate în domeniul drepturilor omului, adoptarea unor documente în legătură cu dimensiunile noi ale unor drepturi sau chiar cu noi drepturi ale omului, spre exemplu, dreptul la un mediu natural sănătos. În cadrul acestor activități se înscriu și analizele, studiile, seminarele,

activitățile consultative generale, ca și orice alte măsuri în domeniul educației referitoare la drepturile omului inițiate de organizațiile internaționale [44, p. 220].

Generalizînd opiniile existente, considerăm că protecția juridică internațională a persoanelor cu dizabilități împotriva formelor de discriminare este asigurată, pe de o parte, de elaborarea și adoptarea instrumentelor de asigurare și promovare a drepturilor acestei categorii de persoane, iar pe de altă parte, de crearea de mecanisme eficiente care să transpună în viață prevederile instrumentelor astfel elaborate.

Protecția juridică internațională a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării se realizează de către mecanismele cu atribuții în acest domeniu care acționează în temeiul și pentru asigurarea obiectivelor fixate în instrumentele internaționale din domeniul protecției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și ale persoanelor cu dizabilități.

Prin *instrumente* se subînțeleg diferite documente care conțin principii, norme (standarde) privind drepturile omului, inclusiv prevenirea și combaterea discriminării adoptate de organizațiile internaționale, regionale sau statale, cum ar fi: tratate, pacte, convenții, recomandări, rezoluții, legi [33, p. 182].

Mecanismele reprezintă anumite structuri organizaționale (*judecătoriile internaționale, organizațiile internaționale, comitetele, comisiile, grupurile de lucru etc.*) abilitate cu atribuții de control în domeniul drepturilor omului [33, p. 183].

3.1. Rolul organelor și instituțiilor specializate ale ONU în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării

Protecția internațională a drepturilor persoanelor cu dizabilități este indisolubil legată de activitatea ONU. Chiar dacă inițial ONU s-a constituit ca o organizație cu vocație universală, scopul său principal fiind menținerea păcii și securității internaționale [35, p. 201], experiența din timpul celui de Al Doilea Război Mondial a demonstrat existența unei strînse legături dintre pacea și securitatea internațională, pe de o parte, și respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, pe de altă parte [276, p. 464].

Încă din preambulul **Cartei ONU**, statele părți se declară hotărâte, între altele, să apere generațiile viitoare de flagelul războiului care, în timpul unei vieți de om, a creat umanității suferințe de nesupus, să proclame din nou credința lor în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și valoarea persoanei umane, în egalitatea în drepturi a bărbaților și a femeilor, ca și a națiunilor, mari și mici, să favorizeze progresul social și instaurarea unor condiții mai bune de viață într-o libertate mai mare și, în acest scop, să practice toleranța, să își asocieze eforturile pentru a realiza în consecință aceste proiecte [219, p. 41]. Mai mult, **art.1** al Cartei stabilește drept scop al organizației realizarea cooperării internaționale „în promovarea și încurajarea

respectării drepturilor omului și libertăților fundamentale pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie”, iar **art.55** precizează că Națiunile Unite vor favoriza respectul universal și efectiv al drepturilor omului [12, p. 192].

Competențele ONU în domeniul protecției drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării sînt extrem de diverse. Aceasta poate formula recomandări, adoptă decizii, convoacă conferințe internaționale, pregătește proiecte de convenții, organizează și desfășoară cercetări, acordă consultații și suport tehnic statelor. Într-o serie de situații realizează funcții de control privind executarea obligațiilor asumate de către Statele Părți conform Cartei ONU și convențiilor internaționale [277, p. 496].

Practic toate organele sale principale și un număr important din organele auxiliare, într-o măsură mai mare sau mai mică, se preocupă de chestiuni privind drepturile omului [277, p. 496]. Temei juridic pentru o astfel de activitate servește nu doar dispozițiile acordurilor internaționale privind drepturile persoanelor cu dizabilități, dar și normele documentelor de fondare, dar și actele de drept intern ale ONU și ale organismelor sale specializate prin care se stabilește ordinea lor de funcționare [306, p. 154].

Adunarea Generală este cel mai reprezentativ organ al ONU [278, p. 31]. Acesta este compus din toți membrii ONU. Fiecare stat fiind în drept să delege la sesiunile acestui organ o delegație din maximum cinci reprezentanți și cinci asistenți care va dispune de un singur vot [271, p. 345].

Adunarea Generală are competența de a examina orice chestiune în limita Statutului său (*art.10*). Ea poate revizui principiile de cooperare internațională în domeniul menținerii păcii și securității internaționale, abordarea chestiunilor ce țin de cooperarea în domeniul politic, economic, social, cultural, promovarea și realizarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, poate formula recomandări membrilor ONU sau Consiliului de Securitate pe orice astfel de întrebări sau cauze [272, p. 326].

Principala contribuție a Adunării Generale în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării o constituie adoptarea instrumentelor internaționale de protecție a drepturilor omului și libertăților fundamentale dar și adoptarea instrumentelor speciale de protecție a persoanelor cu dizabilități. Pe parcursul activității sale, ONU a adoptat prin intermediul Adunării Generale peste 80 de declarații, convenții, pacte, acorduri, care au contribuit la protecția și promovarea drepturilor omului [270, p. 72] dar și a persoanelor cu dizabilități. Această activitate care a culminat cu adoptarea în 2006 a CDPD.

În mare parte competențele Adunării Generale a ONU în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării sînt stabilite prin prevederile **art.13** al **Cartei ONU** [25], care stabilește că în sprijinul înfăptuirii drepturilor omului și libertăților fundamentale

pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie, Adunarea Generală va iniția studii și va face recomandări. Astfel, prin rezoluția **Adunării Generale 49/153 din 07 februarie 1995** [396], ea s-a adresat statelor membre de a întreprinde eforturi coordonate în vederea asigurării realizării în practică a prevederilor **Regulilor standard privind egalizarea șanselor pentru persoanele cu handicap**.

Adunarea Generală are, de asemenea, competențe de a primi și examina rapoartele celorlalte organe ale Națiunilor Unite (*art. 15 alin. (2) din Carta ONU*), care au competențe în domeniul protecției și promovării drepturilor persoanelor cu dizabilități. Astfel, în cea de a 70-a sesiune a Adunării Generale a ONU, Secretarul General a prezentat în plenum raportul Raportorului Special, Catalina Devandas-Aghilar, privind protecția socială a persoanelor cu dizabilități în care s-a subliniat necesitatea asigurării unui minim de protecție socială pentru această categorie de persoane și s-a recomandat tuturor structurilor ONU de a continua eforturile în acest domeniu și de a acorda suport informațional și tehnic statelor părți pentru realizarea acestui obiectiv [397].

Pe parcursul activității sale Adunarea Generală a intervenit de nenumărate ori în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități fie prin includerea acestora ca punct separat al agendei sale de lucru [398], fie chiar prin crearea de organe speciale în vederea asigurării și promovării drepturilor și libertăților acestei categorii. Prin **rezoluția 32/133 din 16 decembrie 1977** [399], **Adunarea Generală a ONU** a decis instituirea unui comitet consultativ, compus din reprezentanți ai cincisprezece state membre conform principiului reprezentării geografice și care avea ca sarcină consultarea programului privind „*Anul persoanelor cu dizabilități*” cu statele membre și organismele specializate.

Totuși este de remarcat că reieșind din prevederile **art.10-14 al Cartei ONU** hotărârile Adunării Generale în toate cazurile și în mod particular în cazul persoanelor cu dizabilități nu vor avea forță obligatorie. Deși lipsite de valoare juridică, rezoluțiile Adunării Generale ONU se impun statelor ca norme de comportament, în calitatea lor de membre ale organizației. Statele nu pot încălca sau ignora cu ușurință rezoluțiile Adunării Generale, mai ales atunci când s-au pronunțat în favoarea acestora [189, p. 498].

În conformitate cu prevederile Cartei ONU, alături de Adunarea Generală, responsabilitatea îndeplinirii funcțiilor ONU în domeniul drepturilor omului revin și *Consiliului Economic și Social* care activează sub conducerea Adunării [277, p. 182]. Consiliul are ca obiectiv favorizarea respectării universale și efective a drepturilor omului. **Art.62** din Cartă stipulează că el poate să facă sau să provoace studii și rapoarte, să facă recomandări asupra unor probleme internaționale din domeniul respectării efective a drepturilor omului și libertăților

fundamentale pentru toți oamenii. **Consiliul Economic și Social** are deci misiunea să traducă în realitate principiile pe care Carta le înscrie în domeniul economic și social [194, p. 48].

Pentru a acționa efectiv în domeniul protecției drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, **Consiliul Economic și Social** a fost investit de Cartă cu următoarele atribuții: inițierea studiilor și rapoartelor privind problemele internaționale în domeniul economic, social, cultural, al sănătății și în alte domenii conexe în temeiul cărora poate să facă recomandări în privința acestora Adunării Generale, membrilor organizației și instituțiilor specializate interesate; formularea de recomandări în vederea promovării respectării efective a drepturilor omului și a libertăților fundamentale; elaborarea proiectelor de convenții în probleme ce țin de competența sa pe care le supune Adunării Generale; convocarea conferințelor internaționale; coordonarea activității instituțiilor specializate prin consultări cu ele și adresarea de recomandări; poate, cu aprobarea Adunării Generale, să îndeplinească servicii pe care i le cer membrii organizației sau instituțiile specializate [244, p. 40-41].

Aportul Consiliului Economic și Social în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități este strâns legat de activitatea organelor sale subsidiare – Comisia drepturilor omului care prin **rezoluția Adunării Generale 60/251 din 15 martie 2006** [400] a fost înlocuită cu Consiliul drepturilor omului.

Anume Comisia drepturilor omului a avut unul dintre cele mai relevante aporturi în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități. În primele decenii ale existenței sale, Comisia s-a concentrat, în principal, asupra activităților pur promoționale și asupra pregătirii unor proiecte de instrumente internaționale privind drepturile omului. În acea vreme, Comisia nu era obligată să întreprindă acțiuni privind situații specifice sau acuzații referitoare la încălcări ale drepturilor omului de către un stat membru. Rolul său a început să se schimbe la sfârșitul anilor șaiszeci, când problematica drepturilor omului și-a făcut loc din ce în ce mai mult pe agenda politică ONU și a devenit parte integrantă a acesteia. Ultimele două decenii au cunoscut o creștere extraordinară a numărului de probleme legate de drepturile omului care au fost supuse atenției ONU și s-a înregistrat o dorință crescândă a membrilor Organizației să le abordeze [31, p. 266].

Încă în 1984, când chestiunea dizabilității nu era tratată din perspectiva realizării drepturilor omului, **Comisia drepturilor omului** a ridicat problema încălcării grave a drepturilor persoanelor cu dizabilități. La solicitarea Comisiei, **Consiliul Economic și Social** prin **rezoluția 1984/20** a desemnat un Raportor special pentru realizarea unui studiu privind interdependența dintre drepturile omului și dizabilitatea [306, p. 160]. Ca urmare a acestei însărcinări Raportorul special al **Subcomisiei pentru preîntâmpinarea discriminării și protecția minorităților**, Leandro Despouy, a pregătit un raport complex, indicând la pct. 280 și 281 că persoanele cu

dizabilități continuă să fie dezavantajate în comparație cu alte grupuri minoritare, care se bucură de protecția mecanismelor convenționale. Totodată, se punctează faptul că deși persoanele cu dizabilități sînt protejate prin normele instrumentelor generale, ele nu dispun de un mecanism de control internațional care le-ar asigura protecție specială și specifică. De aceea Despouy recomandă tuturor organismelor ONU să realizeze monitorizarea respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în raport cu persoanele cu dizabilități [358, p. 33-34].

Prin **rezoluția 1998/31** [359], **Comisia drepturilor omului** a reamintit că toate persoanele cu dizabilități au dreptul la protecție împotriva discriminării și dreptul de a beneficia în egală măsură de drepturile și libertățile fundamentale așa cum acestea au fost consacrate în instrumentele internaționale și recomandă tuturor organelor ONU, inclusiv raportorilor speciali ca în activitatea lor să țină cont de aceste aspecte și să creeze oportunități egale pentru persoanele cu dizabilități. Mai mult ca atît, Comisia a propus organismelor de monitorizare a convențiilor în domeniul drepturilor omului să ia în considerare problemele cu care se confruntă persoanele cu dizabilități și să formuleze observații concludente, să formuleze comentarii generale și recomandări cu privire la exercitarea deplină a drepturilor omului de către persoanele cu dizabilități. Totodată, a îndemnat guvernele ca să reflecte pe deplin problemele cu care se confruntă persoanele cu dizabilități în cadrul rapoartelor pe care le prezintă [374].

Totuși capacitatea Comisiei de a-și îndeplini sarcinile a fost din ce în ce mai mult subminată de credibilitatea și profesionalismul său în scădere. În mod special, statele au căutat să devină membre ale Comisiei nu pentru a întări drepturile omului, ci pentru a se proteja pe ele însele de critici sau pentru a-i critica pe alții. Ca rezultat, s-a dezvoltat un deficit de credibilitate, care aruncă o umbră asupra sistemului Națiunilor Unite ca întreg [194, p. 52].

În aceste condiții, la 03 aprilie 2006 prin **rezoluția Adunării Generale a ONU 60/251** [400], Comisia drepturilor omului a fost substituită cu **Consiliul drepturilor omului** ca organ responsabil pentru promovarea universală a respectului pentru protecția tuturor drepturilor omului și a libertăților fundamentale pentru toți, fără deosebire de orice fel și într-un mod corect și egal.

Comitetul dispune de largi prerogative în domeniul drepturilor omului. El realizează evaluarea periodică a nivelului respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului consemnate în instrumentele internaționale în toate statele membre în temeiul rapoartelor periodice. Totodată, Comitetului i-a fost recunoscut dreptul de a primi și de a examina cereri individuale privind încălcarea drepturilor și libertăților fundamentale [302].

Prin **rezoluția 26/20** [360], **Comitetul drepturilor omului** a instituit o procedură specială cu atribuții în domeniul monitorizării și promovării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități, *Raportorul special pe problemele persoanelor cu dizabilități*. Conform rezoluției

26/20, Raportorul special are competențe de a organiza consultații cu statele părți, agențiile ONU, mecanisme regionale de monitorizare independente, organizații ale societății civile și ale persoanelor cu dizabilități pe probleme legate de protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități. Ca urmare a monitorizării efectuate, este în drept să formuleze recomandări privind o mai bună protecție a acestei categorii. De asemenea, poate oferi servicii de consultanță și asistență tehnică, contribui la creșterea gradului de conștientizare a drepturilor persoanelor cu dizabilități, pentru a combate stereotipurile, prejudecățile și practicile dăunătoare care împiedică posibilitatea lor de a participa la viața socială în condiții de egalitate cu ceilalți. În vederea realizării acestor obiective poate iniția colaborări cu oricare altă procedură specială sau organism al ONU. Despre rezultatele obținute în acest domeniu Raportorul special informează periodic, Consiliul drepturilor omului.

După adoptarea CDPD, Consiliul pentru drepturile omului s-a implicat activ în promovarea acestui instrument. Astfel, la 25.03.2014 **Consiliul pentru drepturile omului** a intervenit pe lângă Adunarea Generală a ONU, exprimându-și îngrijorarea cu privire la implementarea inefficientă de către statele semnatare ale **CDPD**, îndemnând ca acestea să respecte drepturile persoanelor cu dizabilități și să întreprindă măsuri eficiente pentru respectarea și promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități la nivel național [361].

Tot în vederea garantării și promovării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități Consiliul organizează discuții interactive pe diverse aspect ce privesc persoanele cu dizabilități, cum ar fi: accesul persoanelor cu dizabilități la viața politică și publică, cooperarea internațională în vederea realizării prevederilor CDPD, mecanismele naționale de monitorizare și implementare a prevederilor CDPD, accesul la muncă a persoanelor cu dizabilități etc.[362]

În opinia noastră potențialul **Comitetului drepturilor omului** nu este utilizat eficient în protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, în mod special, în domeniul soluționării plîngerilor particulare. Posibil că soluționarea acestei probleme constă în propagarea informației privind posibilitatea de a angaja procedura acestui mecanism în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități [279, p. 85].

Consiliul Economic și Social are și alte organisme subsidiare angajate în protecția și promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și în acest context nu putem neglija aportul **Comisiei pentru dezvoltare socială**.

Astfel, avîndu-se în vedere că *Programul Mondial de Acțiune privind Persoanele cu Handicap* nu oferise rezultatul scontat, tinerii, adulții și persoanele în etate ce sufereau de dizabilități continuînd să întîmpine diferite bariere sociale, economice și culturale privind accesul la viața comunitară, la 24 mai 1990, **Consiliul Economic și Social prin rezoluția 1990/26** [305] a însărcinat **Comisia pentru dezvoltare socială** să creeze un grup de experți

interguvernamentali de tip deschis care în colaborare cu organismele specializate, inclusiv organizațiile persoanelor cu dizabilități, urma să elaboreze reguli standard privind egalizarea de șanse pentru copiii, tinerii și bătrânii cu dizabilități.

Având ca temei raportul prezentat de grupul de experți privind punerea în aplicare a *Programului mondial de acțiune privind persoanele cu dizabilități*, **Consiliul Economic și Social** prin **rezoluția 1993/20** [348] a solicitat Secretarului General să elaboreze o strategie pe termen lung ce ar permite punerea în aplicare a prevederilor *Programului mondial de acțiune privind persoanele cu handicap*, care să fie supus spre examinare Adunării Generale în cadrul sesiunii sale a patruzeci și opta și pentru aprobare în cadrul sesiunii sale a patruzeci și noua. **Prin rezoluția 2002/26** [387], Consiliul și-a reafirmat atașamentul față *Regulile standard privind egalizarea șanselor pentru persoanele cu handicap*, constatând rolul sporit al acestora în promovarea drepturilor omului pentru persoanele cu dizabilități și îndemnând guvernele, organizațiile interguvernamentale și organizațiile non-guvernamentale să ia măsuri concrete pentru a asigura o mai bună aplicabilitate pentru Regulile standard, să propună măsuri pentru promovarea în continuare și protecția drepturilor omului pentru persoanele cu dizabilități prin cooperarea în cadrul sistemului Organizației Națiunilor Unite în domeniul dizabilității, dar și prin găsirea de forme noi pentru monitorizarea viitoare a Regulilor Standard. În baza acestor rezoluții și având ca temei opiniile guvernelor conținute în raportul Secretarului General, dar și concluziilor din raportul Raportorului special al Comisiei dezvoltării sociale, Consiliul Economic și Social a formulat propuneri de completare a Regulilor standard pentru a le spori eficiența [388].

Nivelul protecției asigurat de Adunarea Generală și de Consiliul Economic și Social al ONU persoanelor cu dizabilități este strâns legat de activitatea Secretariatului ONU în frunte cu Secretarul General, ales de Adunarea Generală pentru o perioadă de cinci ani la recomandarea Consiliului de Securitate. Acesta este asistat în probleme referitoare la drepturile omului de Înalțul Comisar ONU pentru Drepturile Omului, care are rang de Secretar General adjunct [194, p. 59].

Dacă este să se reiasă din prevederile capitolului 15 al Cartei ONU [25], Secretariatul ONU în prim-plan cu Secretarul General au un aport consistent în protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități și în combaterea discriminării în raport cu această categorie. Acesta poate efectua investigații în care să abordeze aspecte privind problemele cu care se confruntă persoanele cu dizabilități, nivelul de asigurare și de respectare a drepturilor și libertăților acestei categorii de persoane, realizarea prevederilor internaționale în domeniul protecției și promovării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități etc. Astfel, de la data adoptării *Programului Mondial de Acțiune privind Persoanele cu Handicap* și a *Regulilor*

standard privind egalizarea șanselor pentru persoanele cu handicap Secretarul General este ținut să prezinte periodic rapoarte privind nivelul de respectare a celor două instrumente [268].

În raportul său din 25 iulie 2014 privind *„Realizarea Obiectivelor de Dezvoltare ale Mileniului și alte obiective de dezvoltare convenite la nivel internațional pentru persoanele cu dizabilități: o agendă de dezvoltare-dizabilitate incluzivă în 2015 și în perioada următoare”* Secretarul General a prezentat nivelul de realizare a solicitărilor formulate de Adunarea Generală a ONU prin **rezoluția 67/140** din 20 decembrie 2012 privind *„realizarea în perioada de pînă în 2015 și de mai departe a scopurilor și obiectivelor din Declarația de Dezvoltare a Mileniului și alte obiective de dezvoltare, convenite la nivel internațional privind persoanele cu dizabilități”*, stabilindu-se că în pofida realizărilor persoanele cu dizabilități continuă să fie discriminate [401]. Dar ce este cel mai important, în anumite situații Secretarul General poate interveni pentru a acorda asistență statelor în curs de dezvoltare și organizațiilor acestora în domenii precum prevenirea dizabilității, reabilitarea și gestionarea abilităților persoanelor cu dizabilități [266].

Este de remarcat rolul din ce în ce mai activ al Secretarului General în monitorizarea și promovarea CDPD. La 09 august 2012 în cadrul celei de a 67-a sesiuni a Adunării Generale a ONU, Secretarul General a prezentat un raport în conformitate cu **rezoluția Adunării Generale 66/229**, în cadrul căruia a oferit o imagine de ansamblu a statutului Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități și a Protocolului facultativ precum și a activității Comitetului ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități. Raportul prezintă, de asemenea, o trecere în revistă a progreselor realizate de către entitățile sistemului Națiunilor Unite, în vederea punerii în aplicare a Convenției [402].

Adunarea Generală a ONU, recunoscînd faptul că ONU necesită să-și sporească eforturile în vederea asigurării și promovării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului prin **rezoluția 48/141** [267], a instituit un nou mecanism de protecție a drepturilor omului – Înalțul Comisar ONU pentru Drepturile Omului, pe care l-a numit principalul responsabil de protecția și promovarea drepturilor omului în cadrul ONU, stabilind că acesta în exercițiul mandatului său: garantează și asigură realizarea de către toți oamenii a drepturilor lor culturale, sociale, politice și economice; execută însărcinările parvenite de la organele ONU în domeniul drepturilor omului și formulează recomandări în vederea garantării și promovării drepturilor fundamentale; acordă asistență organelor sistemului ONU în domeniul garantării și promovării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului; oferă consultații, asistență tehnică și financiară statelor, organizațiilor regionale de protecție a drepturilor omului cu scopul de a susține realizarea măsurilor și programelor în domeniul drepturilor omului; coordonează programele de instruire ale ONU în domeniul drepturilor omului; joacă un rol activ în vederea înlăturării barierelor în calea realizării totale a drepturilor omului și pentru neadmiterea încălcării drepturilor fundamentale; susține pe

parcursul realizării mandatului său dialogul cu guvernele tuturor statelor cu scopul asigurării respectării drepturilor omului; coordonează activitatea în domeniul drepturilor omului în sistemul ONU prin raționalizarea, adaptarea, fundamentarea, optimizarea mecanismelor ONU în domeniul drepturilor omului cu scopul de a le spori eficiența

Activitatea acestei structuri se pare că s-a intensificat mai cu seamă după anul 2002. Astfel, la 15 decembrie 2003 Înalțul Comisar ONU pentru Drepturile Omului a prezentat în fața Comisiei drepturilor omului un raport [280] în care se apreciază pozitiv faptul că statele în rapoartele periodice au început să acorde atenție persoanelor cu dizabilități și să coopereze din ce în ce mai strâns cu organizațiile acestora. Considerînd că este necesar ca statele să abordeze mult mai sistemic problema persoanelor cu dizabilități la întocmirea rapoartelor sale periodice mai cu seamă la întocmirea rapoartelor periodice în condițiile Protocolului internațional privind drepturile civile și politice și Convenției împotriva torturii. În raport se arată că este necesar de a stimula implicarea organizațiilor obștești ca acestea să coopereze cu statele cu organele convenționale și cu alte organizații pentru ca persoanele cu dizabilități să le fie acordată o atenție sporită. Raportul se încheie cu concluzia că o nouă convenție de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități ar reprezenta o garanție suplimentară pentru această categorie, Înalțul Comisar declarîndu-și solidaritatea față de mecanismele implicate în elaborarea acestui instrument.

În pofida faptului că după 2002 a sporit interesul privind drepturile persoanelor cu dizabilități la nivel internațional, fapt condiționat de instituirea de către Adunarea Generală a Comitetului special care a fost însărcinat cu elaborarea unei convenții internaționale privind persoanele cu dizabilități, în raportul Înalțului Comisar ONU pentru Drepturile Omului din 30 decembrie 2004 se arată că situația persoanelor cu dizabilități este abordată neuniform în cadrul diverselor convenții internaționale privind drepturile omului, iar mecanismele convenționale nu acordă atenție suficientă acestei categorii [281].

Prodigioasa activitate a Înalțului Comisar ONU pentru Drepturile Omului în domeniul protecției și promovării drepturilor persoanelor cu dizabilități a fost reflectată într-o serie de rapoarte tematice privind: ridicarea gradului de cunoaștere al CDPD [282]; rolul cooperării internaționale în susținerea eforturilor naționale în vederea realizării drepturilor persoanelor cu dizabilități [283]; angajarea în câmpul muncii a persoanelor cu dizabilități [284] etc.

Înalțul Comisar ONU pentru Drepturile Omului Navi Pillay, la 04 noiembrie 2011, aflîndu-se într-o vizită în RM, a sesizat faptul aplicării ineficiente a prevederilor CDPD, indicînd că persoanele cu dizabilități continuă să fie discriminate referindu-se în mod special la situația persoanelor cu dizabilități mintale care continuă să fie încarcerate fără voia lor în instituții psihiatrice, fapt ce duce la încălcarea prevederilor art. 12 din CDPD [187].

ONU a creat o serie de instituții specializate care, de asemenea, intervin în garantarea drepturilor persoanelor cu dizabilități în domeniile proprii de activitate. Din numărul acestora considerăm că cel mai mare aport în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități l-au avut: Organizația Internațională a Muncii (OIM), Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO), Organizația Mondială a Sănătății (OMS) [194, p. 69].

Organizația Internațională a Muncii – a fost înființată în anul 1919 cu scopul conlucrării între guverne, patronate și sindicate pentru dreptate socială și condiții de trai mai bune în toată lumea, avînd ca obiectiv îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață, prin adoptarea și promovarea de norme internaționale și practici pozitive [201, p. 1-5].

Rolul OIM în protecția drepturilor și libertăților fundamentale în domeniul muncii s-a concretizat în adoptarea unui număr de aproximativ 400 de convenții și recomandări care acoperă o gamă largă de probleme sociale, incluzînd aspecte privind drepturile omului, salariul minim, gestionarea forței de muncă, condiții de lucru, asigurări sociale, protecția muncii și sănătate [201, p. 1-5]. De remarcat că din numărul acestor instrumente o parte importantă se referă și la persoanele cu dizabilități: **Recomandarea nr.99 privind adaptarea și readaptarea profesională a invalizilor** [386], **Convenția privind discriminarea în domeniul ocupării forței de muncă și exercitării profesiei** [221, p. 220], **Convenția OIM nr.159 privind reabilitarea profesională și ocuparea forței de muncă a persoanelor cu handicap** completată prin **Recomandarea nr.168** [314].

Prin urmare, OIM asigură egalitatea în drepturi a persoanelor cu dizabilități în domeniul muncii prin aplicarea normelor instrumentelor sus-menționate. În acest context, considerăm extrem de revoluționare prevederile **art.19 pct.5 lit. (e) din Statutul OIM** [315] care îi permite să solicite de la statele părți informații privind circumstanțele care nu-i permit ratificarea acestor instrumente, mai mult, OIM poate interpela informații privind respectarea convențiilor neratificate.

Reieșind din prevederile Statutului OIM, aceasta intervine în asigurarea și promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități prin recepționarea și examinarea rapoartelor periodice prezentate de statele membre privind nivelul de implementare a convențiilor la care sînt parte (*art.22*).

Conform **art.23**, rapoartele respective trebuie să fie avizate și de organizațiile muncitorilor din statul respectiv care pot formula obiecții și recomandări, fapt ce sporește caracterul obiectiv al informației incluse în raport și exclude necesitatea intervenției ulterioare din partea muncitorilor.

Totodată, în conformitate cu prevederile **art.24** și **26**, orice organizație a muncitorilor poate formula în adresa Biroului Internațional al Muncii o sesizare privind încălcarea normelor

din convențiile pe care le-a ratificat. Consiliul administrativ poate transmite această sesizare părții vizate, dându-le posibilitatea de a face declarații pe marginea sesizării. În cazul în care un astfel de răspuns nu a parvenit sau el este nesatisfăcător, Consiliul administrativ poate desemna o comisie pentru a investiga sesizarea respectivă. În urma examinării multiaspectuale a sesizării respective, comisia va întocmi un raport în care va indica cele constatate dar și va formula recomandări de redresare a situației, raport pe care îl va transmite prin intermediul Directorului General al Biroului Internațional al Muncii statelor vizate în litigiu. Acestea în trei luni de la comunicare vor informa Directorul General dacă acceptă sau nu recomandările sau dacă vor contesta hotărîrea comisiei la Curtea Internațională de Justiție a cărei hotărîre este definitivă. În caz contrar, Consiliul Administrativ poate propune Conferinței Internaționale a OIM acele soluții pe care ea le consideră necesare pentru depășirea situației [315].

Pe lângă atribuțiile sus numite OIM poate realiza diverse studii privind asigurarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități în domeniul muncii. Pentru exemplificare poate servi îndrumarul „*Managing Disability in the Workplace*” [373] destinat angajatorilor pentru a asigura o integrare eficientă a persoanelor cu dizabilități în domeniul muncii sau studiul cercetătorului A. O'Reilly „*The right to decent work of persons with disabilities*” în care autorul nu doar că oferă o analiză de detaliu a asigurării dreptului la muncă a persoanelor cu dizabilități prin prisma instrumentelor internaționale de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale, dar oferă și soluții care ar asigura integrarea de pe poziții de egalitate a persoanelor cu dizabilități în câmpul muncii [376].

Un alt mecanism specializat al ONU cu atribuții în domeniul protecției și promovării drepturilor persoanelor cu dizabilități este **Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO)**.

UNESCO – este o organizație specializată a ONU care a fost creată imediat după cel de Al Doilea Război Mondial în 1946 și care și-a propus ca scop să participe la menținerea păcii pe pământ prin educație, știință și cultură, colaborarea dintre națiuni pentru asigurarea universală a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului [46, p. 6-10].

UNESCO încurajează programele, practicile și politicile educaționale incluzive pentru a asigura persoanelor cu dizabilități șanse egale în educație, prin: promovarea practicilor eficiente și schimbului de cunoștințe prin diferite platforme; crearea de parteneriate instituționale; consolidarea capacității țărilor prin dezvoltarea unor orientări și instrumente pentru a ajuta la construirea unui mediu de învățare incluziv, precum și formarea profesorilor și cadrelor didactice specializate în educația persoanele cu dizabilități [355].

Considerăm că cel mai important aport al UNESCO în protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării l-a reprezentat adoptarea **Convenției privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului (1960)** [60].

La fel ca și OIM, UNESCO stabilește prin prevederile **Statutului** [363] său obligația pentru fiecare stat membru de a prezenta rapoarte în perioada și în forma în care au fost stabilite de Conferința Generală, care să cuprindă analiza situației, a legislației și date statistice cu privire la situația din domeniul educației, științei și culturii, dar și cu privire la executarea recomandărilor și convențiilor la care statul este parte.

Totodată, este de remarcat că **Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului (1960)** [60] instituie o procedură de specialitate doar pentru acest instrument, stabilind că statele participante la prezenta Convenție vor trebui să indice în rapoartele periodice pe care le vor prezenta Conferinței Generale a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură dispozițiile legislative și regulamentele, precum și alte măsuri adoptate de ele pentru aplicarea prezentei Convenții, inclusiv cele luate în vederea formulării și dezvoltării politicii naționale definite la **art.4**, precum și rezultatele obținute și obstacolele întâlnite la punerea ei în aplicare (*art.7*). Iar **art.8** stabilește o procedură de examinare a litigiilor apărute între părți privind aplicarea prevederilor acestei proceduri.

UNESCO desfășoară o serie de acțiuni pentru a face procesul de educație, învățământ și instruire accesibil tuturor, inclusiv persoanelor cu dizabilități. În 2008, sub egida UNESCO a fost organizată conferința internațională cu tematica „*Educația incluzivă: calea spre viitor*” în cadrul căreia s-a stabilit că educația incluzivă este una din modalitățile de luptă cu sărăcia și reprezintă o concepție în dezvoltare care poate fi utilă în formularea politicilor și strategiilor îndreptate spre înlăturarea condițiilor și consecințelor discriminării [285].

În pofida efortului, la 03 decembrie 2012, Directorul General UNESCO, Irina Bocovoi, în cadrul unei adresări remarcă faptul că persoanele cu dizabilități continuă să fie o categorie marginalizată în educație [299]. Același lucru a fost constatat și în cel mai recent raport elaborat și publicat de UNESCO intitulat „*Fixing the broken promise of education for all*” [356] în care s-a stabilit că aproximativ 63 de milioane de tineri cu vârsta de la 12 la 15 ani sînt lipsiți de posibilitatea reală de a accede la educație.

După cum am constatat, UNESCO manifestă un real interes pentru promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități în domeniul pe care îl patronează iar activitatea acestui mecanism presupune o varietate mare de implicații de la adoptarea de instrumente pînă la elaborarea de studii și strategii. Totuși considerăm că prestația acestui mecanism ar putea fi sporită în condițiile reformulării prevederilor din statutul UNESCO în maniera în care sînt expuse în statutul OIM,

astfel încât aceasta să poată solicita statelor părți inclusiv informații cu privire la nerespectarea prevederilor convențiilor la care acestea nu sînt parte și condițiile care o împiedică să le ratifice.

O altă instituție specializată cu atribuții în domeniu de cercetare este **Organizația Mondială a Sănătății (OMS)**.

OMS – a fost creată la 7 aprilie 1948. Scopul principal al Organizației este de a ridica toate popoarele la nivelul de sănătate cel mai înalt posibil. În concepția Organizației, sănătatea este *„starea completă de bunăstare fizică, mentală și socială și nu consistă numai în absența bolii sau infirmității”* [194, p. 74].

În domeniul normativ, OMS acționează ca instituție autoare și coordonatoare care elaborează acte normative și care coordonează aplicarea și realizarea lor. Distingem două aspecte ale activității sale: pe de o parte, OMS propune convenții și acorduri internaționale ce urmează a fi aplicate de state după ratificarea sau aprobarea lor; pe de altă parte, în probleme cu caracter tehnic Organizația elaborează reglementări, care intră în vigoare din momentul în care au fost adoptate de Adunarea Mondială a Sănătății, iar statelor membre le-au fost notificate în mod corespunzător. Statele membre pot accepta aceste reglementări, le pot respinge sau le pot accepta cu anumite rezerve [31, p. 285].

În cadrul Raportului mondial asupra dizabilități din 2011 [378], OMS a formulat mai multe recomandări de ameliorare a condiției persoanelor cu dizabilități printre care: asigurarea accesului persoanelor cu dizabilități la bunuri și servicii publice; elaborarea programelor și serviciilor de asistență a persoanelor cu dizabilități; adoptarea de strategii naționale cu privire la persoanele cu dizabilități; implicarea organizațiilor persoanelor cu dizabilități în procesul de adoptare a instrumentelor și a politicilor care îi privesc; asigurarea unei bune finanțări pentru asigurarea accesibilității economice a persoanelor cu dizabilități; sensibilizarea opiniei publice; eficientizarea sistemului de donații față de persoanele cu dizabilități.

Generalizînd informația expusă în acest compartiment, putem concluziona că ONU s-a constituit la origini ca o organizație de protecție și promovare a păcii și securității în lume, dar avînd în vedere că asigurarea păcii și securității implică în mod direct și garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, în competența acestei organizații a fost inclus și acest aspect, aspect care cu trecerea timpului a devenit primordial.

Considerăm că inițial garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului era privită ca o consecință a asigurării păcii și securității în lume, iar pentru moment rolurile s-au inversat, pacea și securitatea mondială devenind o reflecție pozitivă a asigurării și promovării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Toate organele principale, subsidiare dar și instituțiile specializate ale ONU sînt implicate și participă activ la protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, doar că în

măsură diferită și în domeniile lor de responsabilitate ca parte a politicii generale de protecție și promovare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Eficiența contribuțiilor acestor mecanisme este dictată nu de nivelul de protecție oferit de fiecare dintre ele, ci de contribuția lor sistemică la protecția și promovarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în general și celor ale persoanelor cu dizabilități în mod special.

Totuși considerăm că potențialul acestor mecanisme în domeniul protecției drepturilor persoanelor cu dizabilități nu a fost pe deplin exploatat, urmînd ca pe viitor acestea să se implice mult mai activ în acest domeniu de activitate, pentru că doar astfel se poate asigura egalitatea de șanse pentru această categorie.

3.2. Rolul mecanismelor internaționale convenționale în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării

În calitate de grupă independentă de mecanisme internaționale antrenate în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități putem evidenția așa-numitele mecanisme „convenționale” sau „contractuale” (treaty bodies). Specificul acestor organe în raport cu alte mecanisme universale de protecție a drepturilor omului constă în aceea că ordinea creării, competențele și funcțiile lor sînt stabilite prin textele acordurilor, pactelor sau convențiilor internaționale privind drepturile omului și au atribuții de control. Existența și funcționarea acestor mecanisme depinde de disponibilitatea statelor părți „*de a-și pune legislația națională și acțiunile sub control internațional*” [279, p. 56].

Majoritatea convențiilor internaționale multilaterale cu caracter de universalitate stabilesc propriile mecanisme de evaluare și monitorizare a gradului de respectare a dispozițiilor enunțate din partea statelor contractante. Printre acestea se numără Comitetul pentru drepturile omului, Comitetul pentru drepturile economice sociale și culturale, Comitetul pentru eliminarea discriminării rasiale, Comitetul pentru eliminarea discriminării față de femei, Comitetul contra torturii, Comitetul pentru drepturile copilului, Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități [21, p. 245]. În mare parte mecanismele convenționale de protecție a drepturilor omului sînt foarte asemănătoare din punct de vedere structural și al activității pe care o desfășoară, fiind posibil de evidențiat cîteva direcții:

- evaluarea rapoartelor periodice prezentate de statele părți la convenția privind îndeplinirea obligațiilor conform acestui instrument;
- examinarea sesizărilor privind încălcarea drepturilor omului;
- formularea observațiilor cu caracter general în care este expusă opinia comitetului privind îndeplinirea de către statele părți a obligațiilor sale conform convenției [306, p. 175].

Multe din mecanismele convenționale de protecție a drepturilor și libertăților omului se implică activ și în protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.

Comitetul drepturilor economice, sociale și culturale instituit prin rezoluția Comitetului economic și social al ONU nr.1985/17 din 28 mai 1985 [357] este desemnat responsabil de monitorizarea și aplicarea prevederilor **Pactului internațional privind drepturile economice, sociale și culturale**.

Comitetul este format dintr-un număr de 18 experți din rîndul statelor membre aleși pe un termen de 4 ani din rîndul persoanelor de notorietate înaltă, care se întrunesc în două sesiuni de lucru pe an, în cadrul cărora examinează chestiuni legate de aplicarea și respectarea prevederilor Pactului în temeiul rapoartelor pe care statele membre sînt obligate să le prezinte periodic dar nu mai rar de o dată la 5 ani. În funcție de situația raportată comitetul poate formula observații, avize sau propuneri de soluționare a chestiunilor invocate. De asemenea, Comitetul poate examina conflicte apărute între statele membre și inclusiv sesizările parvenite de la persoane particulare privind încălcarea prevederilor Pactului [370].

În 1992, Raportorul special Leandro Despouy, prezentînd raportul final referitor la respectarea prevederilor Pactului internațional privind drepturile economice, sociale și culturale, a concluzionat că dizabilitatea este strîns legată de factori economici și sociali și că condițiile de viață în lume sînt atît de disperate încît furnizarea hranei, apei potabile, asistenței medicale, adăpostului trebuie să devină piatra unghiulară a programelor naționale, iar Comitetul drepturilor economice, sociale și culturale a fost numit responsabil de respectarea punctului 165 din *Programul mondial de acțiune privind persoanele cu handicap* și a subliniat faptul că statele părți acordă prea puțină atenție în rapoartele lor respectării drepturilor persoanelor cu dizabilități [310].

În cadrul sesiunii din vara anului 2015, Comitetul a apreciat progresele Irlandei în respectarea drepturilor fundamentale prevăzute de Pact și a criticat aspru măsurile anticriză adoptate de acest stat prin diminuarea cheltuielilor pentru serviciile de sprijin ale unor categorii vulnerabile. Totodată, s-a punctat lipsa de progrese în ceea ce privește drepturile social-economice ale persoanelor cu dizabilități [312].

În ce privește RM, la examinarea celui de al doilea raport special privind realizarea prevederilor Pactului, Comitetul și-a declarat îngrijorarea că nu exista un sistem centralizat de informație cu privire la numărul persoanelor cu dizabilități și s-a formulat recomandarea de a introduce în legislație noțiunea de „*adoptare rezonabilă*” pentru persoanele cu dizabilități. De asemenea, Comitetul a recomandat de a spori angajarea persoanelor cu dizabilități în cîmpul muncii inclusiv prin creșterea cotei obligatorii a persoanelor cu dizabilități din numărul total de angajați și prin crearea de centre specializate de instruire și reabilitare profesională a persoanelor cu dizabilități [274].

Comitetul drepturilor omului asigură monitorizarea și punerea în aplicare a prevederilor **Pactului internațional privind drepturile civile și politice** și ale Protocolului facultativ adoptat de Adunarea Generală a ONU prin Rezoluția 2200 A(XXI) din 16 decembrie 1966 [202] prin recepționarea și examinarea rapoartelor periodice prezentate de statele părți. Și acest Comitet din punct de vedere structural este compus din 18 membri desemnați din rândul delegaților statelor părți pe un mandat de 4 ani.

În cadrul unui studiu realizat de Gerard Quinn, Theresia Degener, Anna Bruce ș.a. privind utilizarea instrumentelor internaționale în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități s-a stabilit că persoanele cu dizabilități practic nu fac uz de protecția mecanismului instituit prin Pactul internațional privind drepturile civile și politice, deoarece nu s-a înregistrat nici o sesizare. Totodată, în pofida numărului mare de rapoarte cu privire la aplicarea prevederilor Pactului, problema respectării drepturilor civile și politice în raport cu persoanele cu dizabilități este tratată periferic, fiind abordate doar aspecte ce țin de protecția socială a acestora, de efectuarea unor plăți, de asistență medicală etc. Totuși cercetătorii puntează importanța acestui mecanism în protecția drepturilor civile și politice și afirmă speranța că pe viitor persoanele cu dizabilități vor recurge la protecția sa [358].

La cea de a 114-a întrunire a Comitetului în vara anului 2015, în cadrul sesiunii de la Geneva, în care a fost audiate rapoartele prezentate de Canada, Franța, Macedonia, Spania, Regatul Unit al Marii Britanii, Uzbekistan și Venezuela cu privire la respectarea și aplicarea Pactului internațional privind drepturile civile și politice, s-a punctat necesitatea întreprinderii de noi eforturi pentru implementarea și aplicarea eficientă a prevederilor Pactului, iar în cazul Spaniei Comitetul a cerut informații privind practica de sterilizare a persoanelor cu dizabilități [367].

În 2009, în cadrul examinării celui de al doilea raport special prezentat de către RM, Comitetul și-a declarat îngrijorarea cu privire la faptul că multe din recomandările sale care au însoțit primul raport și nu au fost transpuse în practică, mai cu seamă pe aspecte ce țin de: eliminarea torturii și tratamentelor inumane, condițiile de detenție, discriminarea unor părți de cetățeni precum romii, independența justiției, neadoptarea cadrului normativ antidiscriminare, încarcerarea și tratamentul forțat aplicat persoanelor care se eschivează de la tratamentul obligatoriu [368].

De remarcat că **Comitetul drepturilor omului** are atribuții de a examina și plîngeri individuale. Astfel, în 2012 Comitetului s-a adresat o cetățeană a Noii Zeelande care a invocat încălcarea **pct.4 art.9** din Pact privind neexaminarea în termen rezonabil a contestației sale privind încarcerarea într-o instituție psihiatrică. Comitetul a respins plîngerea respectivă ca inadmisibilă [286].

Comitetul pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare față de femei instituit prin prevederile **Convenției asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei (1979)** [56], pe lângă faptul monitorizării respectării principiului egalității de gen și eliminării discriminării față de femei, monitorizează respectarea drepturilor și în raport cu femeile cu dizabilități. În 2014 Comitetul a examinat plângerea individuală a unei femei cu deficiențe de auz din Filipine, căreia în cadrul unui proces nu i-a fost asigurat un interpret care să cunoască limbajul mimico-gestual. În acest caz, Comitetul a constatat încălcarea prevederilor **art.1 și art.2 pct.c, d, f din Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei și Recomandarea nr.18**, indicînd că nu au fost întreprinse măsuri eficiente de adaptare rezonabilă a procesului la necesitățile specifice ale reclamantei, formulînd recomandarea către autoritățile statale de a întreprinde măsuri adecvate, inclusiv legislative, pentru a asigura dreptul la interpret tuturor persoanelor [287].

Dacă este să reieșim din principiile generale de formă și conținut pe care trebuie să le respecte statele la prezentarea rapoartelor periodice privind respectarea prevederilor convențiilor de protecție a drepturilor omului, în principiu acestea trebuie să conțină informații cu privire la persoanele cu dizabilități cu referire la următoarele aspecte: existența programelor de ocupare; protecție socială și servicii sociale; măsuri întreprinse pentru asigurarea cu locuințe a persoanelor cu dizabilități; sănătate, abilitare și reabilitare; date statistice privind persoanele cu dizabilități etc. [288].

În pofida acestui fapt, încercarea de a include problema drepturilor persoanelor cu dizabilități în sfera de activitate a mecanismelor convenționale nu a primit susținerea majorității statelor.

În 2000, ca urmare a însărcinării Înaltului Comisar ONU pentru Drepturile Omului, s-a investigat activitatea a șase mecanisme convenționale cu privire la monitorizarea drepturilor persoanelor cu dizabilități. Rezultatele acestui studiu au arătat că tematicii privind protecția juridică a persoanelor cu dizabilități nu i-a fost acordată suficientă atenție atît din partea statelor, cît și din partea comitetelor, fapt care a servit ca temei de elaborare a CDPD și crearea în cadrul ei a unui organism care să asigure monitorizarea internațională a drepturilor acestei grupe sociale. Touși apariția unui mecanism convențional special nu exclude controlul din partea altor mecanisme, dar creează perspectivele unui control „în mai multe nivele”[279, p. 57].

Cu siguranță, în contextul tematicii abordate o atenție deosebită necesită a fi acordată **Comitetului pentru drepturile persoanelor cu dizabilități**, deoarece este primul și cel mai important mecanism convențional de specialitate creat pentru a asigura și a promova drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități la nivel internațional prin monitorizarea și aplicarea prevederilor CDPD.

Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități (în continuare Comitetul) – a fost creat prin prevederile CDPD și este compus din 12 experți independenți care se întrunesc în sesiuni ordinare de două ori pe an [311]. Conform prevederilor CDPD [313], membrii Consiliului vor fi aleși de către statele participante din rândul membrilor care se bucură de o reputație morală ireproșabilă în acest domeniu, pentru un termen de 4 ani, avînd dreptul de a fi realeși o singură dată și beneficiază de facilitățile, privilegiile și imunitatea acordată experților misiunii Națiunilor Unite, în conformitate cu prevederile **Convenției cu privire la privilegiile și imunitatea Națiunilor Unite** [62].

Comitetul dispune de multe atribuții în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, dar cea mai importantă o considerăm recepționarea și analiza rapoartelor periodice ale statelor membre privind punerea în aplicare și progresele realizate în respectarea prevederilor CDPD (*pct.1 art.35*).

Rapoartele prezentate Comitetului pot fi de mai multe categorii:

Raportul statal – prezintă măsurile luate de statul raportor și de diferitele comunități și regiuni proprii în vederea respectării obligațiilor care decurg din Convenția ONU. Acest raport constituie baza de evaluare. Deoarece este întocmit de înseși statele ce raportează, considerăm că de multe ori el nu reflectă corect situația din domeniu.

Pînă la această etapă, RM a prezentat doar raportul inițial privind aplicarea CDPD [234] urmînd ca în anul 2016 să formuleze raportul periodic.

Raportul alternativ – este raportul prezentat de ONG-urile care reprezintă persoanele cu dizabilitate care au posibilitatea să-și prezinte propriul punct de vedere în fața Comitetului. Aceste rapoarte trebuie să reprezinte o reflecție critică asupra raportului de stat [130].

Din păcate societatea civilă a acționat destul de greu în această direcție, astfel încît doar la 27 februarie 2015, Centrul de Asistență Juridică pentru Persoanele cu Dizabilități a organizat o ședință de consultare a Raportului alternativ referitor la implementarea CDPD, care urma să fie depus la Comitetul ONU pentru drepturile persoanelor cu dizabilități pînă în luna iunie 2015 [130], cu toate acestea doar la 09 decembrie 2015 a fost lansat în cadrul unei conferințe internaționale pentru consultări publice [222], în care s-a constatat că persoanele cu dizabilități continuă să fie o categorie marginalizată puternic discriminată din simplul considerent că lipsesc mecanisme reale de punere în aplicare a legislației existente în acest domeniu [230].

Raportul paralel [338] – este o varietate de monitorizare a respectării CDPD care implică formularea și transmiterea către Comisie a unui raport paralel celui remis de autoritățile guvernamentale și se formulează, de regulă, de autoritatea care asigură nemijlocit protecția acestei categorii de persoane la nivel național. Deocamdată un astfel de raport la nivelul RM nu

există deoarece încă nu a fost creat și nu activează mecanismul național de monitorizare a CDPD.

Recepționarea și examinarea rapoartelor periodice se va face în conformitate cu prevederile art.36 din CDPD și care vor fi întocmite în conformitate cu condițiile de formă și conținut prevăzute de *Principiile directoare privind documentul pe convenția concretă, care urmează să fie prezentat de statele părți conform art.35 din Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități* [289]. Această procedură a fost simplificată prin adoptarea de către Adunarea Generală a ONU a *rezoluției nr.68/268 privind consolidarea și ridicarea eficienței sistemului mecanismelor convenționale de protecție a drepturilor omului* [290] care permite Comitetului să formuleze o serie de întrebări adresate statului parte, răspunsul la care va constitui raportul periodic.

Elaborarea și prezentarea rapoartelor periodice nu trebuie privit de statele membre doar ca un mijloc de îndeplinire a obligațiilor sale internaționale, dar și ca o posibilitate de a-și evalua situația în domeniul protecției drepturilor persoanelor în teritoriile aflate sub jurisdicția lor pentru a spori eficacitatea planificării politicilor și punerea în aplicare a Convenției. Astfel, procesul de raportare furnizează fiecărui stat posibilitatea:

- a) să efectueze o analiză cuprinzătoare a măsurilor luate pentru a aduce legislația și politicile sale în conformitate cu dispozițiile relevante ale tratatelor internaționale privind drepturile omului la care este parte;
- b) să monitorizeze progresele înregistrate în promovarea realizării drepturilor consacrate în tratate, în contextul promovării drepturilor omului în general;
- c) să identifice problemele și deficiențele în abordarea punerii în aplicare a acordurilor;
- d) să planifice și să dezvolte strategii adecvate pentru atingerea acestor obiective [289].

Pentru a promova implementarea eficientă a CDPD și pentru a preîntâmpina dublarea prestațiilor, Comitetul poate consulta diverse agenții specializate și alte organisme competente ale ONU pe întrebări ce țin de domeniul său de activitate (*art.38*). Această prevedere o considerăm extrem de progresistă în condițiile în care se asigură cooperarea eficientă a întreg sistemului ONU în vederea atingerii scopului și obiectivelor CPDP. Totodată, o astfel de cooperare permite formularea unei politici unice în domeniu și previne divergența în activitatea diverselor mecanisme care abordează acest domeniu.

În urma examinării raporturilor prezentate de statele părți, Comitetul este în drept să formuleze observații finale prin care să recomande statului să înlăture încălcările admise la întocmirea raportului periodic. Doar pe parcursul anului 2015 Comitetul a formulat 7 observații finale adresate: Gabonului, Qatarului, Ucrainei, Keniei, Mauritiusului, Braziliei și Republicii Cehe [291]. Celui din urmă stat, Comitetul i-a recomandat, printre altele, să modifice înțelesul de

noțiunii de dizabilitate și de persoană cu dizabilități din legislația națională, astfel încât să introducă în cadrul acestor noțiuni înțelesul de bariere cu care se confruntă persoanele cu dizabilități pentru a o face conformă prevederilor CDPD [292].

Pentru o mai bună înțelegere și aplicarea corectă a prevederilor CDPD, Comitetul poate formula „*observații generale*” care implică niște recomandări de ordin general adresate statelor părți privind interpretarea și aplicarea prevederilor CDPD. Pe parcursul activității sale Comitetul a elaborat două astfel de observații generale: „*Egalitatea în fața legii*” și „*Accesibilitatea*” [403]. În cadrul primei observații, Comitetul a constatat că statele nu interpretează și nu aplică corect prevederile **art.12**, care implică necesitatea de a asigura fiecărei persoane capacitatea deplină de a decide personal și recomandă statelor să excludă mecanismele de substituire a capacității de exercițiu și instituirea de mecanisme de suport decizional [293]. În cadrul celei de a doua observații Comitetul se referă la înțelegerea deficitară din partea statelor a prevederilor **art.9** din **CDPD** „*accesibilitatea*”, menționându-se că această noțiune necesită să fie interpretată în conformitate cu prevederile instrumentelor internaționale [294].

Protocolul opțional al CPDP instituie o procedură specială de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități (art.1) prin oferirea posibilității victimelor faptelor de discriminare pe criteriu de dizabilitate de a se adresa cu sesizări Comitetului. Acest mecanism oferă posibilitatea persoanelor fizice – persoanelor cu dizabilități, membrilor familiilor acestora dar și organizațiilor, inclusiv organizațiilor persoanelor cu dizabilități ca prin intermediul Comitetului să acționeze asupra statului în caz de încălcare a drepturilor persoanelor cu dizabilități [279, p. 62].

Până în prezent, **Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități** a examinat 8 astfel de sesizări [295], dintre care în cinci cazuri s-a stabilit violarea prevederilor CDPD, două sesizări au fost respinse pe motiv de inadmisibilitate, iar într-un caz nu s-a constatat încălcări ale CDPD. Cele mai des violate norme au fost art.5 (egalitatea și nediscriminarea); art.9 (accesibilitatea) și art.12 (recunoașterea egalității în fața legii) privite atât separat cât și în combinație de două și mai multe articole din CDPD.

Pentru exemplificare în *cauza X.M contra Elveției* [296] în care unei persoane cu dizabilități ce suferea de sindromul Ehlers-Danlos care implică mobilitatea excesivă a încheiturilor, fragilitatea oaselor, vaselor sanguine, distrofie musculară, fapt care o împedica să ducă un mod de viață normal și a imobilizat-o la pat i-a fost refuzată construcția unei piscine pentru hidroterapie pe un teren proprietate privată care nu era destinat pentru construcție, Comitetul a apreciat că s-a admis încălcarea prevederilor art.5 pct.1 și 3; art.19 pct.b); art.25, 26 separat și împreună cu art.3 pct.b, d, e și art.4 pct.1d CDPD.

În temeiul investigației sesizărilor adresate Comitetul va emite o hotărîre prin care nu doar că va constata încălcări ale prevederilor CDPD, dar poate formula observații și recomandări privind depășirea situației de conflict, inclusiv în ce privește adoptarea sau modificarea cadrului normativ național. În termen de șase luni de la primirea constatărilor, comentariilor și recomandărilor transmise de către Comitet, statul parte în cauză va transmite Comitetului observațiile sale. Comitetul poate invita statul parte în cauză să includă în raportul său, în baza articolului 35 din Convenție, detaliile oricăror măsuri luate ca răspuns la o investigație desfășurată conform art. 6 din Protocolul Opțional al CDPD. După expirarea perioadei de șase luni, Comitetul poate invita statul parte în cauză pentru a-l informa asupra măsurilor luate ca răspuns la o asemenea investigație.

Astfel, în *cauza Silvia Niușiti și alții contra Ungariei*, mai multe persoane cu deficiențe grave de vedere au încheiat cu OTP Bank ZRT [297], contracte de cont curent în conformitate cu care ei aveau dreptul să se folosească de cardurile bancare. Cu toate acestea, autorii sesizării nu puteau face uz de cardurile respective fără ajutor din partea unor terțe persoane, deoarece terminalele bancare nu dispuneau de claviatură cu sistem Braille și nici nu aveau comenzi sonore. În situația în care victimele achitau aceleași taxe bancare pentru deservirea contului curent și serviciilor de card aceștia nu puteau dispune de aceleași drepturi în condiții egale cu celelalte persoane.

În acest caz Comitetul a constatat violarea pct.2 lit.b, art.9 din CDPD și a recomandat statelor părți să efectueze măsuri de acomodare rezonabilă astfel încît să permită autorilor să beneficieze de serviciile de card. Totodată, Comitetul a formulat recomandarea generală pentru statul reclamat să modifice cadrul normativ național astfel încît să facă accesibile serviciile instituțiilor financiare pentru toate persoanele.

Totuși poziția Comitetului în ce privește nediscriminarea nu este neapărat una categorică. În *cauza Maria-Luisa Iunghelin contra Elveției* [298], reclamanta, o persoană care suferea de deficiențe de vedere severe, s-a plîns pe faptul că Agenția de asigurări sociale din Försäkringskassan i-a refuzat angajarea la funcția de persoană care recepționează și examinează cererile de acordare a compensațiilor pentru boală. În acest caz comitetul a apreciat că hotărîrea instanței pentru litigii de muncă a fost una rațională și obiectivă, stabilindu-se că măsurile de adaptare a locului de muncă ce se impunea în această situație erau disproporționale și împovărătoare pentru Agenția de asigurări sociale, iar reclamanta nu a prezentat nici un argument că evaluarea petrecută ar fi fost neobiectivă.

La data de 24 mai 2016 Protocolul Opțional al CDPD a fost semnat de 92 state și ratificat de 89. Din păcate, RM nu figurează nici în lista statelor semnatare, nici în cea a statelor care au ratificat respectivul document [404].

În final am dori să punctăm aportul mecanismelor convenționale în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării. Multitudinea mecanismelor nu trebuie interpretată ca o dublare a funcției de control sau și mai grav ca un nivel de protecție superficial acordat persoanelor cu dizabilități. Mai mult, instituirea unui mecanism specializat de protecție și promovare a drepturilor persoanelor cu dizabilități (*Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități*) nu reduce din aportul celorlalte mecanisme în protecția și promovarea acestei categorii de persoane. Prin urmare, **Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități** în condițiile subiectului abordat, este cel mai important mecanism convențional de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități și de combatere a discriminării pe acest criteriu, dar nu unicul.

Totuși, în opinia noastră, Comitetul oferă persoanelor cu dizabilități un nivel de protecție sporit în comparație cu celelalte mecanisme convenționale de protecție a drepturilor omului nu doar prin simplul fapt că este o structură specializată, dar mai ales din considerentul că în activitatea sa poate folosi informații veridice altele decât cele prezentate în rapoartele statale și poate atrage în calitate de experți persoane cu dizabilități sau reprezentanți ai acestora care le cunosc specificul problemelor cu care se confruntă.

În pofida caracteristicilor pozitive prezentate mai sus, considerăm că eficiența acestui mecanism ar putea fi sporită simțitor prin acordarea, pe de o parte, de atribuții jurisdicționale în domeniul său de activitate, iar pe de altă parte, prin lărgirea competențelor, astfel încât acesta să fie capabil să recepționeze și să examineze inclusiv sesizările parvenite de la statele membre privind nerespectarea prevederilor CDPD.

3.3. Mecanisme europene de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării

Protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării la acest nivel este asigurată în principal de prestația a două organisme: *Uniunea Europeană* și *Consiliul European*. Activitatea acestora este strâns legată și se condiționează reciproc, întrucât statele membre ale Uniunii Europene fac parte și din Consiliului European [32, p. 277].

Deoarece la 02.07.2014, RM a ratificat Acordul de asociere cu Uniunea Europeană [168], considerăm oportun ca în continuare să ne referim la aportul ambelor organisme.

Uniunea Europeană

La sârșitul celui de Al II-lea Război Mondial, Europa era distrusă în urma teribilei conflagrații mondiale. În aceste condiții, statele europene erau hotărâte să-și consolideze economia zdruncinată, să-și redobândească influența și, mai presus de toate, să se asigure că o astfel de tragedie nu se va mai repeta vreodată [253, p. 28].

Uniunea Europeană de astăzi a evoluat din cele trei Comunități europene care au stat la baza creării acestui mecanism complex, și anume: *Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului*, *Comunitatea Europeană a Energiei Atomice* și *Comunitatea Economică Europeană*, care inițial nu aveau ca obiectiv protecția și promovarea drepturilor și libertăților fundamentale, ci o dezvoltare armonioasă a activităților economice, o creștere durabilă și echilibrată, o creștere accelerată a nivelului de trai și relații strânse între statele care le reunesc [255, p. 32].

Absența unei legături organice dintre acțiunea comunitară și cooperarea politică, funcționarea nesatisfăcătoare a unor mecanisme instituționale au fost doar unele dintre cauzele care au condiționat necesitatea elaborării unui act unic [252, p. 23], care a permis încorporarea drepturilor fundamentale ale persoanei în dreptul comunitar. Pentru prima dată într-un tratat comunitar în preambulul acestuia s-a făcut referire la protecția lor. Părțile contractante s-au declarat decise „*să promoveze împreună democrația, bazându-se pe drepturile fundamentale recunoscute în constituțiile și legile statelor membre, în Convenția Europeană și în Carta Socială Europeană*” [194, p. 122].

În continuare progresul în materia unificării instituționale a dus la adoptarea **Tratatului de la Maastricht**, prin care a luat naștere Uniunea Europeană de azi [254, p. 251]. În preambulul acestui instrument se reafirmă atașamentul țărilor membre la principiul libertății, democrației și respectării drepturilor omului și libertăților fundamentale, reiterând unul dintre obiectivele fundamentale ale Comunității: protecția drepturilor și intereselor cetățenilor statelor membre [194, p. 125-126].

O nouă etapă-cheie a început în decembrie 2000, când conducătorii Uniunii Europene, Comisia Europeană, Parlamentul European și Consiliul Uniunii Europene au proclamat **Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene** și au semnat **Tratatul de la Nice** care prin prevederile **art. 7** instituie un mecanism preventiv în caz de risc clar de violare gravă și persistentă de către un stat membru a drepturilor fundamentale, precum și un mecanism de sancționare în cazul violării grave a acestora [194, p. 125-126].

Carta drepturilor fundamentale ale Uniunii Europene (2000), deși nu se pretinde o constituție europeană, poate servi totuși drept model de instrument internațional modern în domeniul drepturilor omului, inclusiv ale persoanelor cu dizabilități. Sensul practic al prevederilor Cartei rezidă în angajamentul instituțiilor europene, cum ar fi Comisia sau Înalta Curte Europeană de Justiție, de a considera dreptul la egalitate al tuturor persoanelor ca fiind principiul de referință pentru toate acțiunile, declarațiile politice, recomandările, directivele, judecățile etc. [227, p. 96-97]. În fiecare an Parlamentul European prezintă un raport cu privire la respectarea acestor drepturi în cadrul Uniunii precum și un raport despre situația drepturilor

omului în țările terțe. Totodată, Parlamentul European dezbate în fiecare sesiune cazurile de încălcare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului [194, p. 126].

Inițial Carta avea doar un caracter declarativ, ceea ce înseamnă că nu era obligatorie din punct de vedere legal, dar în momentul în care **Tratatul de la Lisabona** [92, p. 9] a intrat în vigoare, în 2009, acesta a modificat statutul Cartei pentru a o transforma într-un document obligatoriu din punct de vedere legal. Ca urmare, instituțiile UE au obligația de a o respecta. Statele membre sînt, de asemenea, obligate să respecte Carta, însă numai dacă aplică dreptul UE [181, p. 16].

Tratatul de la Lisabona este constituit din două părți: **Tratatul privind Uniunea Europeană** și **Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene**. **Art. 2 al Tratatului privind Uniunea Europeană** stabilește că „*Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și de respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor ce aparțin minorităților*”. **Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene** completează prevederile sus-menționate, indicînd că „*în definirea și punerea în aplicare a politicilor și acțiunilor sale, Uniunea caută să combată orice discriminare pe motiv de sex, rasă sau origine etnică, religie sau convingeri, handicap, vîrstă sau orientare sexuală*” iar **alin.(1) art. 19** stabilește că „*...Consiliul, hotărînd în unanimitate, în conformitate cu o procedură legislativă specială și cu aprobarea Parlamentului European, poate lua măsurile necesare în vederea combaterii oricărei discriminări bazate pe sex, rasă sau origine etnică, pe religie sau convingeri, pe handicap, vîrstă sau orientare sexuală*” [259].

După cum s-a stabilit în cadrul cercetărilor de mai sus, persoanele cu dizabilități au constituit subiect de protecție a drepturilor și libertăților în condiții generale în cadrul UE și deși acest ansamblu de legi a înregistrat o evoluție considerabilă, ajungând să reglementeze domenii precum pensiile, graviditatea și regimurile juridice de securitate socială, pînă în 2000 legile privind nediscriminarea în UE se aplicau numai în contextul ocupării forței de muncă și al securității sociale și reglementau numai criteriul sex. Pe parcursul anilor 1990, intense activități de lobby au fost desfășurate de unele grupuri pentru apărarea intereselor publice care militau pentru extinderea interdicției privind discriminarea la nivelul dreptului UE pentru a reglementa și alte aspecte, cum ar fi rasa sau originea etnică, orientarea sexuală, credința religioasă, vîrsta și dizabilitatea. Teama față de reizbucnirea naționalismului extremist în rîndul anumitor state membre a generat suficientă voință politică în rîndul conducătorilor acestora pentru a conduce la modificarea Tratatului de instituire a Comunității Europene, atribuind Comunității competența de a legifera în aceste domenii [181, p. 14].

În opinia noastră, schimbarea calitativă a procesului s-a produs odată cu adoptarea **Directivei privind egalitatea de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine**

etnică [324] care a interzis discriminarea directă și indirectă pe criteriu de rasă sau origine, stabilind că prevederile acestei directive urmează a fi aplicate tuturor persoanelor din sectorul public și cel privat în ceea ce privește: accesul la muncă; protecția socială, securitatea socială și asistența medicală; educație; accesul la bunuri și servicii publice. Acest nivel de protecție a fost extins și asupra persoanelor cu dizabilități doar în domeniul privind accesul la muncă prin prevederile *Directivei de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă* [325]. În același context, în 2004 a fost adoptată **Directiva de aplicare a principiului egalității de tratament între femei și bărbați privind accesul la bunuri și servicii și furnizarea de bunuri și servicii** [375] care a interzis discriminarea pe criteriu de gen în domeniul accesului la bunuri și servicii.

Aceste directive sînt obligatorii pentru statele vizate și domeniile la care se referă doar că aceștia aleg singuri normele interne în care să le încorporeze și mijloacele de realizare [241, p. 35].

Art.1 din **Directiva 2000/78/CE** [325] stabilește „*Prezenta directivă are ca obiectiv stabilirea unui cadru general de combatere a discriminării pe motive de apartenență religioasă sau convingeri, dizabilitate, vîrstă sau orientare sexuală, în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă, în vederea punerii în aplicare, în statele membre, a principiului egalității de tratament*”. În vederea realizării acestui scop directiva instituie o interdicție categorică a tuturor formelor de discriminare (*art.2*) și obligația pentru angajatori de a lua măsuri adecvate pentru a elimina dezavantajele în raport cu persoanele cu dizabilități (*art.5*), recomandînd totodată statelor membre să întreprindă acțiuni pozitive și măsuri specifice (*art.7*) pentru a le asigura accesul la acest domeniu. Totuși prevederile Directivei 2000/78/CE nu oferă un sistem de protecție foarte vast, deoarece domeniul său de aplicare a fost limitat, pe de o parte, exclusiv de domeniului muncii cu toate derivatele ce decurg de aici: acces la muncă, formare profesională, salarizare, protecție socială etc., iar pe de altă parte este de aplicare exclusivă a cetățenilor statelor membre ale UE [345] și membrilor familiilor acestora [346].

Consiliul Europei

Importanța acestei organizații în protecția și promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și combaterea discriminării este enormă și o considerăm mult peste cea a UE [210, p. 20].

Ca și în cazul Uniunii Europene, Consiliul Europei a fost fondat la finele celui de-Al Doilea Război Mondial [254, p. 19], constituind o reuniune de state europene democratice cu scopul de a asigura promovarea drepturilor și libertăților fundamentale la nivel european și se bazează pe faptul aderării statelor europene la valorile democratice [339, p. 65]. La 13 iulie 1995

Republica Moldova a devenit membru cu drepturi depline ale Consiliului Europei, prin semnarea Statutului acestei organizații [213, p. 50].

Unul dintre obiectivele de bază ale Consiliului Europei este de a asigura promovarea respectării și garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului la nivelul statelor membre, prin: realizarea unor sisteme de control și de protecție eficientă a drepturilor și libertăților fundamentale; identificarea noilor amenințări la adresa drepturilor omului și a demnității umane; sensibilizarea publicului asupra importanței drepturilor omului; promovarea educației și a formării profesionale în materie de drepturi ale omului [47, p. 27].

Realizarea obiectivelor sus-menționate se asigură de un sistem de mecanisme și proceduri pe care noi le-am grupat în două categorii distincte:

Mecanisme generale – includ în principal componentele structurale ale Consiliului Europei (*Comitetul de Miniștri, Adunarea Parlamentară, Secretarul General, Congresul puterilor locale și regionale*). Aportul acestor mecanisme rezidă în realizarea rapoartelor periodice privind situația persoanelor cu dizabilități, nivelul lor de integrare socială; organizarea conferințelor; efectuarea de investigații (în principal evaluarea eficienței legislației antidiscriminare, aprecierea nivelului de acces la serviciile sociale etc.); desfășurarea campaniilor de informare în masă; instruirea specialiștilor și personalului, care muncește cu persoanele cu dizabilități; cooperarea dintre statele membre [306, p. 197].

Mecanisme convenționale (speciale) – create prin intermediul instrumentelor adoptate la nivelul Consiliului Europei. Aceste mecanisme au misiunea de a asigura aplicarea și respectarea instrumentului prin care a fost creat de către statele semnatare.

Contribuția Consiliului Europei la protecția și promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități este una enormă, dar fără îndoială cele mai mari realizări le-au constituit adoptarea și punerea în aplicare a **Cartei Sociale Europene** și a **Convenției Europene a Drepturilor Omului**.

Convenția Europeană a Drepturilor Omului [61] nu a apărut dintr-un vid juridic ea fiind precedată la nivel internațional de **Declarația Universală a Drepturilor Omului** și de **Declarația Americană a Drepturilor și Îndatoririlor Omului**. Declarația Universală ocupă, de fapt, un loc deosebit în Preambulul Convenției Europene [93].

Cercetătorii români Popescu A. și Jinga I. consideră că Convenția reprezintă prima încercare de succes care realizează protecția unui număr de drepturi și libertăți stabilite de Declarația Universală a Drepturilor Omului [220]. Drepturile stipulate de Convenție sînt, de obicei, așa-numitele drepturi negative, de apărare, care în esență trebuie să protejeze cetățeanul de amestecul statului. Acesta nu trebuie să întreprindă acțiuni care pot să încalce drepturile respective [11].

CEaDO [61] protejează drepturile și libertățile fundamentale prin mijloace juridice la nivel național și internațional. Majoritatea statelor-părți au conferit Convenției statutul de drept intern. În aceste state, Convenția poate fi invocată ca lege în fața instanțelor naționale și creează drepturi direct aplicabile persoanelor fizice. În statele în care Convenția nu are statut de lege internă, poate fi necesară adoptarea unei legislații care să asigure punerea în aplicare a drepturilor garantate [245].

Punerea în aplicare a prevederilor CEaDO este asigurată de propriul mecanism reprezentat de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), care în calitate de unică și permanentă autoritate a fost instituită prin Protocolul nr.11, intrat în vigoare la data de 1 noiembrie 1998 [240], care nu doar că a desființat Comisia și a anulat competențele jurisdicționale ale Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei, ci a dat caracter de permanență activității CEDO, atribuindu-i competențe obligatorii [211, p. 315].

Curtea Europeană a Drepturilor Omului are două categorii de competențe: soluționarea litigiilor și examinarea avizelor consultative. Competența ei acoperă toate problemele privind interpretarea și aplicarea CEaDO și a Protocoalelor sale.

Competența de soluționare a litigiilor se manifestă sub două aspecte: cauze interstatuale și cauze individuale. Cauzele interstatuale sînt acelea în care un stat-parte la CEaDO sesizează Curtea asupra oricărei pretinse încălcări a textului Convenției de către alt stat parte (*art.33*). Cererile individuale provin de la orice persoană fizică, organizație nonguvernamentală sau grup de particulari care se pretind victime ale vreunei încălcări a drepturilor sale recunoscute în CEaDO de către un stat parte (*art.34*).

Avizele consultative sînt date, la cererea Comitetului de Miniștri, asupra problemelor juridice privind interpretarea CEaDO, fără a se putea referi la probleme legate de conținutul sau întinderea drepturilor sau libertăților consacrate și nici la alte probleme de care Curtea sau Comitetul de Miniștri ar putea să ia cunoștință ca urmare a introducerii unui recurs prevăzut de Convenție (*art.47*) [245, p. 119].

Hotărârile CEDO sînt obligatorii pentru statele părți, obligativitatea lor rezultă din *art.46 par. 1* al CEaDO „*Înaltele părți contractante se angajează să se conformeze hotărîrilor definitive ale Curții în litigiile în care sînt ele părți*”, iar executarea acestora se pune în sarcina statelor care sunt vizate. Datorită caracterului lor declarativ, statul are libera alegere a modalităților juridice de punere în executare a acestora: măsuri administrative, reforme legislative etc. [246, p. 67].

După cum am indicat în primul capitol al prezentei lucrări principala și cea mai importantă garanție de nediscriminare a persoanelor cu dizabilități se regăsește în prevederile **art.14 CEaDO** și **art.1** din **Protocolul nr.12 al CEaDO**.

Pentru a înțelege sistemul de protecție oferit de **art. 14** și **Protocolul nr.12** al CEDO persoanelor cu dizabilități, consider oportun soluționarea următoarelor chestiuni: *dacă garanțiile oferite de art. 14 și respectiv Protocolul nr.12 al CEDO sînt concurente și care este consecutivitatea aplicării lor în cazurile de discriminare; dacă persoanele cu dizabilități sînt subiecți ai protecției oferite de prevederile art. 14 și ale Protocolului nr.12 CEaDO; natura protecției oferite și domeniile de intervenție.*

Cu referire la primul aspect, trebuie menționat că interdependența **art. 14** de drepturile materiale prevăzute de **CEaDO** și necesitatea consacrării acestuia ca drept separat, pentru a putea acoperi un mai mare spectru de situații a dus la adoptarea **Protocolului nr.12** care a fost semnat la data de 4 noiembrie 2000 și a intrat în vigoare la 1 aprilie 2005. Pînă în prezent doar 27 state l-au ratificat, Republica Moldova l-a semnat în 2000, dar nu l-a ratificat [262, p. 24]. Contra prevederilor **art. 14** din **CEaDO** care limitează lupta împotriva discriminării doar la drepturile prevăzute de Convenție, Protocolul nr. 12 stabilește interdicție generală de discriminare.

La această etapă de dezvoltare foarte puține state au ratificat **Protocolul nr. 12**, de aceea prevederile acestuia se aplică în paralel cu prevederile **art.14 din CEaDO**. În perspectivă, în condițiile în care acest Protocol va prinde teren, considerăm că este posibil ca **art. 14 CEaDO** să cadă în desuetudine, deoarece nivelul de protecție oferit de **Protocolul nr.12** este mult mai larg și deci mai atractiv. Cu toate acestea, pînă în prezent CEDO doar o singură dată a făcut uz de garanția Protocolului nr.12 în *cauza Sejdić și Finci c. Bosnia și Herzegovina* [389] pe care le-a aplicat concementent cu prevederile **art.14 CEaDO**. Reieșind din această unică situație, putem concluziona că aceste norme nu sînt nici concurente și nici nu se exclud reciproc, ele coexistă în realizarea aceluiași scop.

Referitor la cel de al doilea aspect, este de menționat că persoanele cu dizabilități se pot prevala de protecția oferită de prevederile **art. 14** și a **Protocolului nr.12 CEDO** și, în pofida faptului că dizabilitatea nu este prevăzută expres în rîndul criteriilor protejate, acesta este acoperit de sintagma „*orice altă situație*”, relevantă în acest sens fiind *cauza Glor c. Elveției* [394].

În ce privește natura protecției oferite, **art. 14**, spre deosebire de **Protocolul nr.12 CEDO**, nu are o existență juridică independentă și nu poate fi invocat decît cu titlu accesoriu și în combinație cu un alt articol [42, p. 468], sau cum s-a expus CEDO în *cauza Van Raalte c. Pays-Bas* [329], „*articolul 14 din Convenție completează celelalte prevederi de fond ale Convenției și ale protocoalelor. Ea nu are nici o existență independentă, decît doar pentru exercitarea drepturilor și libertăților garantate*”, situație reafirmată și în *cauza Rasmussen c. Danemarca* [330].

Totuși în cauza lingvistică belgiană, CEDO a precizat că **art. 14** poate fi invocat autonom în toate situațiile în care are o importanță decisivă și independentă, dacă alte articole ale Convenției nu definesc cu precizie drepturile pe care le consacră, lăsând la latitudinea părților contractante libertatea de apreciere, de restrângere sau de realizare a respectivelor drepturi. Se mai cere pe lângă aceste condiții cumulative ca aprecierea făcută de stat să fi fost discriminatorie [190, p. 127].

Astfel, în *cauza Price c. Regatului Unit* [337], în care reclamantul o persoană cu dizabilități locomotorii care a fost arestată și deținută în condiții neadaptate handicapului de care suferea, CEDO a apreciat că acesta a fost supus unui tratament discriminatoriu prin prisma prevederilor **art. 3 și 14 CEDO**.

Totuși am dori să atragem atenția că nu în toate cazurile de încălcare a unui drept material al unei persoane cu dizabilități va duce și la încălcarea coroborată a **art.14 CEDO: cauza Jasinskis v. Letonia** [350]; *cauza Centrului de Resurse Juridice în numele lui Valentin Cîmpeanu c. României* [184]; *cauza H.L. v. Regatul Unit* [331]; *cauza D.D. v. Lituania* [351].

Astfel, **art.14 CEaDO** are un rol accesoriu, deoarece este interdependent de încălcarea unui drept material, iar **CEDO** întodeauna va trebui inițial să verifice dacă este în situația unei astfel de încălcări, după care va statua și asupra discriminării în sensul prevederilor **art.14**. Totuși **art. 14 CEaDO**, se va aplica doar dacă lezarea într-un drept recunoscut a dus la aplicarea unui tratament discriminatoriu victimei, *cauza Chassagnou și alții c. Franței* [332].

În ordine de consecință în cazurile în care CEDO nu va stabili încălcarea unui drept material protejat, indiferent că se va stabili o diferență de tratament, nu va putea fi considerat ca fiind violate prevederile **art.14 CEaDO** exemplificative în această privință sînt: *cauza Farcaș c. României* [333]; *cauza Gheorghina c. României* [334].

Deci pentru ca o problemă invocată de o persoană cu dizabilități să fie discriminare în sensul **art.14** trebuie să existe o diferență de tratament al persoanelor aflate în situații similare. O astfel de diferență de tratament este discriminatorie doar dacă nu are nici o justificare obiectivă și rezonabilă, adică în cazul în care nu urmărește un scop legitim sau dacă nu există un raport rezonabil de proporționalitate între mijloacele utilizate și scopul vizat, *cauza Burden c. Regatul Unit* [393].

De remarcat că prevederile **art. 14** are în vedere nu doar *discriminarea directă* – *tratamentul diferențiat al persoanelor aflate în condiții similare*, dar și *discriminare indirectă* – *tratamentul identic al persoanelor aflate în situații diferite*. Chiar dacă aceasta nu a fost expres reglementată, acest aspect rezultă din practica CEDO, relevantă în această privință fiind *cauza Thlimmenos c. Greciei* [352], în care Curtea a statuat că urmează a fi apreciată drept

discriminatorie și tratamentul identic al persoanelor care se află în situații evident diferite fără a exista un suport obiectiv și rațional.

În ce privește întinderea protecției oferite de **art.14 CEDO**, acesta se referă doar la drepturile materiale expres consacrate în Convenție, care prin interpretarea CEDO a fost lărgită simțitor incluzînd și alte domenii conexe. Cel mai des interpretării extensive sînt supuse prevederile **art.3, 5** și **art.8 CEaDO**: *cauza Ivinović c. Croației* [353]; *cauza Glass c. Regatul Unit* [335], *cauza Lashin c. Rusiei* [354], *cauza Pretty c. Regatul Unit* [336].

Deci, după cum se poate vedea, în ultima perioadă de timp a sporit numărul persoanelor cu dizabilități care s-au adresat pentru a beneficia de protecția prevederilor **art. 14 CEaDO**, fapt ce denotă atît încrederea acestei categorii în mecanismul instituit prin prevederile CEaDO cît și eficiența în sine a normei respective. Totuși dezamăgește faptul că **Protocolul nr.12** rămîne încă un sistem de protecție puțin exploatat în pofida potențialului pe care îl implică și ne declarăm speranța că pe viitor acesta va primi aprobarea întregii comunități europene, iar persoanele cu dizabilități vor putea face uz și de această prevedere în protecția drepturilor și libertăților personale.

În conformitate cu prevederile **art.46** din **CEaDO** [61], Înaltele Părți Contractante se angajează să se conformeze hotărârilor definitive ale Curții în litigiile în care ele sînt părți, iar supravegherea respectării acestor hotărîri se asigură de către Comitetul de Miniștri care nu dispune de atribuții sau mecanisme de punere în aplicare a prevederilor hotărîrilor care nu se execută benevol de statele vizate în litigiu. Prin urmare aplicabilitatea hotărîrilor CEDO este asigurată de înalta autoritate a mecanismului emitent. Totodată Secretarul General al Consiliului Europei poate solicita de la orice Întăltă Parte Contractantă explicații asupra modului în care dreptul său intern asigură aplicarea efectivă a tuturor dispozițiilor CEaDO (*art.52*).

Un alt mecanism important de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării a fost instituit prin prevederile **Cartei sociale europene** [27], document elaborat de Consiliul Europei, la Torino, la 18 octombrie 1961 și intrat în vigoare la 26 februarie 1965. Pînă la adoptarea Cartei sociale europene (revizuite), la Strasbourg, la 3 mai 1996, Carta din 1961 a fost modificată și completată succesiv în 1988, 1991 și 1995. Carta socială europeană nu este numai o declarație solemnă, abstractă, cu o vocație pragmatică, ci reprezintă un ansamblu de drepturi fundamentale în domeniul muncii, angajării, relațiilor sociale și securității sociale. În esența sa, Carta socială europeană este un text mixt, întrucît cuprinde o parte declarativă (de principii), care afirmă obiectivele politicii sociale ce trebuie urmărite de statele membre ale Consiliului Europei și o parte juridică, prin care statul care o ratifică își asumă o serie de obligații. Carta revizuită face parte din marile tratate ale Consiliului Europei în domeniul

drepturilor omului și constituie instrumentul european de referință în materie de coeziune socială. Nu întâmplător Carta revizuită a fost denumită „*Carta socială a secolului XXI*” [26].

Republica Moldova a ratificat parțial Carta la 28.09.2011 [169] și s-a angajat să respecte și să promoveze prevederile acestui instrument la nivel național.

Monitorizarea respectării și implementării prevederilor Cartei Sociale Europene este asigurată de: *Comitetul de experți independenți* – apreciază din punct de vedere juridic conformitatea legislației, reglementărilor și practicii naționale cu obligațiile ce decurg din cartă; *Adunarea Parlamentară* – organizează dezbateri periodice pe totalitatea problemelor sociale prevăzute de Cartă; *Comitetul Guvernamental* – selectează, pe baza considerentelor de politică socială și economică, situația care ar trebui să facă obiectul recomandărilor adresate statelor în cauză; *Comitetul de Miniștri* – Adresează recomandări statelor care nu se conformează în totalitate Cartei [28, p. 61].

Protocolul adițional din 1991 [328] a instituit sistemul de monitorizare prin rapoarte a nivelului de implementare a prevederilor Cartei. Conform acestei proceduri, statele părți sînt obligate periodic să prezinte Comitetului de Miniștri (*art.21*) rapoarte cu privire la respectarea prevederilor Cartei acceptate prin ratificare.

Art.23 instituie o garanție foarte și foarte importantă, întrucît obligă părțile contractante să adreseze copii de pe rapoartele respective organizațiilor naționale afiliate la organizațiile internaționale ale patronilor și lucrătorilor care vor putea formula observații pe marginea raportului prezentat de stat.

Raportul împreună cu observațiile va fi deferit unui comitet de experți desemnat de Comitetul de Miniștri la care cu titlu consultativ va participa un reprezentant al OIM iar rezultatele cercetării vor fi transmise Subcomitetului Comitetului social guvernamental al Consiliului Europei, care după ce va consulta observațiile formulate de cel mult două organizații internaționale ale patronilor și cel mult două organizații internaționale ale lucrătorilor va prezenta Comitetului de Miniștri un raport conținînd concluziile sale, care în baza acestui raport și avînd avizul consultativ al Adunării consultative va putea formula recomandări necesare fiecărei părți contractante.

Examinînd rapoartele periodice, Comitetul de Miniștri a constatat că unele state părți nu au respectat dispozițiile **art.15** din Cartă – „*dreptul persoanelor handicapate la autonomie, la integrare socială și la participare în viața comunității*” și la nivel național nu au fost implementate reglementări ce combat discriminarea și asigură egalitatea pentru această categorie de persoane [326, p. 118].

În 1995 printr-un alt Protocol adițional [327] s-a introdus încă o procedură specială de monitorizare a respectării Cartei Sociale Europene – reclamațiile colective. Astfel, în cauza

Asociația de protecție a tuturor copiilor (APPROACH) Ltd. c. Franței [326, p. 14] Comitetul, prin decizia din 2 septembrie 2014, a stabilit încălcarea de către Franța a normei de la **art.17** din Cartă din cauză că lipsea o interdicție explicită și efectivă a tuturor pedepselor corporale aplicate copiilor în familii, școli și alte situații și pentru că Franța nu a acționat cu diligență pentru a elimina o astfel de pedeapsă în practică.

În final putem concluziona că la nivel european au fost instituite și funcționează o serie de mecanisme de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și de luptă cu fenomenul discriminării, mecanisme care nu le substituie pe cele internaționale, dar care le fortifică aportul prin intervenții în domeniile lor specifice de activitate.

3.4. Concluzii la capitolul 3

1. Protecția juridică internațională și europeană a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării se realizează prin sistemul de instrumente și mecanisme instituite la acest nivel.

2. Prin *instrumente* urmează să se înțeleagă diferite documente care conțin principii, norme (standarde) privind drepturile omului, inclusiv prevenirea și combaterea discriminării adoptate de organizațiile internaționale, regionale sau statale, cum ar fi: tratate, pacte, convenții, recomandări, rezoluții.

Mecanismele de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități reprezintă anumite structuri organizaționale (judecătoriile internaționale, organizațiile internaționale, comitetele, comisiile, grupurile de lucru etc.) abilitate cu atribuții de control în domeniul drepturilor omului.

3. La nivel internațional protecția și promovarea persoanelor cu dizabilități se asigură prin aportul mecanismelor create de **Organizația Națiunilor Unite** care includ: **organele statutare ale ONU**; **instituții specializate** (*Organizația Internațională a Muncii, Organizația Internațională pentru Educație, Știință și Cultură, Organizația Mondială a Sănătății*); **mecanisme convenționale** (*Comitetul împotriva torturii, Comitetul cu privire la eliminarea discriminării față de femei, Comitetul drepturilor omului, Comitetul drepturilor economice, sociale și culturale, Comitetul pentru eliminarea discriminărilor rasiale și cel mai important Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități*). Practic, toate organele statutare și adiționale ale ONU participă la asigurarea și promovarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și pe cale de consecință și a persoanelor cu dizabilități. Această realitate rezultă nu doar din prevederile convențiilor internaționale privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului dar este expres stabilită și în prevederile documentelor de fondare a mecanismelor respective. Fiecare organ, subdiviziune specializată, instituție, organizație etc. din cadrul sistemului ONU în limitele competenței atribuite acordă atenție problemei respectării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități, doar că activitatea acestora nu trebuie privită în particular, ci ca un sistem complex. Acest sistem nu este unul rigid și se află în continuă evoluție

conform tendințelor înregistrate la nivel internațional, evoluție care s-a soldat în final cu crearea de mecanisme specializate cu atribuții exclusive în domeniul protecției și promovării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități precum *Consiliul privind drepturile persoanelor cu dizabilități*.

4. Analizând activitatea mecanismelor cu atribuții în domeniul protecției persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării dar și opiniile vehiculate în doctrină, am ajuns la concluzia că rolul acestora este neuniform și inefficient și aceasta în mare parte se datorează faptului că acestea nu dispun de suficiente atribuții pentru a obliga statele să respecte prevederile normelor internaționale privind drepturile persoanelor cu dizabilități, astfel încât o mare parte din recomandările, observațiile sau hotărârile adoptate de mecanismele de protecție a persoanelor cu dizabilități rămân fără atenție din partea statelor vizate. Totodată numărul mare de mecanisme cu atribuții în domeniul protecției persoanelor cu dizabilități de multe ori își dublează activitatea, deoarece sferile lor de activitate se intercalează.

5. Schimbările care au avut loc pe plan internațional în ultima perioadă de timp impun perfecționarea mecanismelor create de ONU în domeniul protecției persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării. Este necesar ca problema garantării drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanelor cu dizabilități să devină un punct obligatoriu în agenda oricărei structuri din sistemul ONU, astfel ca acestea să fie obligate să promoveze în activitatea lor, interesele acestei categorii, dar mai ales să țină cont de acestea la aplicarea prevederilor convențiilor internaționale privind drepturile omului.

Totodată, prestația mecanismelor internaționale de protecție a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării este prea generală, de aceea **considerăm oportun** ca pe viitor acestea să acorde o atenție deosebită respectării drepturilor unor categorii de persoane cu dizabilități (*femei, copii, bătrâni, imigranți, persoane din țările în curs de dezvoltare etc.*).

6. După cum s-a remarcat pe parcursul acestui capitol, eforturile mecanismelor internaționale în domeniul protecției persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării sînt orientate mai cu seamă spre promovarea drepturilor și libertăților acestei categorii de persoane, schimbul de informații, elaborarea de politici internaționale, mediatizarea informației cu privire la persoanele cu dizabilități, fiind total neglijate aspecte precum cercetările și elaborările științifice privind dizabilitatea, elaborarea mijloacelor tehnice de asistență a persoanelor cu dizabilități, cooperarea în domeniul asistenței umanitare, protecția și asistența socială internațională pentru persoanele cu dizabilități. În aceste condiții **recomandăm** mecanismelor internaționale să-și diversifice activitatea din contul domeniilor sus-numite.

7. Comitetul ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități rămîne cel mai important mecanism internațional care asigură protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva

discriminării prin monitorizarea și implementarea prevederilor CDPD. Instituirea acestui Comitet a reprezentat un pas calitativ în protecția persoanelor cu dizabilități, deoarece a devenit mecanismul central responsabil de asigurarea și promovarea drepturilor și libertăților acestei categorii. Aportul său calitativ este condiționat de două aspecte: în primul rând, acesta nu depinde de informația prezentată în rapoartele periodice de statele parte la CDPD, el poate da apreciere situației, formulându-și poziția reieșind din sursele proprii de informare; în al doilea rând, acesta coordonează activitatea celorlalte mecanisme din domeniu, fapt ce duce la evitarea dublării de roluri.

8. Comitetul asigură protecția și promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități prin recepționarea și examinarea rapoartelor periodice a statelor părți cu privire la respectarea și implementarea prevederilor CDPD cu formularea de recomandări, avize sau observații pentru optimizarea situației. Dar cea mai importantă atribuție ține de faptul că Comitetul poate examina sesizările individuale cu privire la încălcarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități. Totuși trebuie remarcat că toate hotărârile Comitetului nu au decât caracter de recomandare, iar aplicabilitatea lor stă la latitudinea statelor parte, ori acest aspect nu face decât să diminueze din eficiența activității sale. În vederea depășirii acestei situații **considerăm oportun** ca hotărârile Comitetului să fie înzestrate cu forță obligatorie, iar acestui mecanism să-i fie atribuită abilitatea de a sancționa conduita neconformă a statelor părți sau refuzul statelor de a se conforma recomandărilor și observațiilor adresate.

Totodată, recomandăm intensificarea activității *Comitetului privind drepturile persoanelor cu dizabilități* în promovarea ratificării și implementării Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități și a Protocolului opțional.

9. Protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării la nivel european este asigurată în principal prin prestația a două organisme: *Uniunea Europeană* și *Consiliul Europei*, care acționează atât prin intermediul organelor structurale, cât și prin crearea de mecanisme convenționale care asigură respectarea și implementarea prevederilor unor instrumente concrete precum Convenția Europeană a Drepturilor Omului sau Carta Socială (revizuită).

În pofida rolului activ al mecanismelor europene în promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități, considerăm că rolul acestora este diminuat de lipsa unui mecanism specializat în acest domeniu care ar cordona activitatea celorlalte mecanisme în vederea asigurării incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități în rîndurile comunității europene. Reieșind din acest aspect, considerăm că la nivelul Consiliului Europei se impune necesitatea elaborării și adoptării unui instrument de specialitate privind drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități prin prevederile căruia să se instituie și un mecanism specializat de monitorizare și promovare a acestei categorii de persoane.

4. MECANISME NAȚIONALE DE SUPRAVEGHERE ȘI PROTECȚIE A DREPTURILOR ȘI LIBERTĂȚILOR PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎMPOTRIVA DISCRIMINĂRII

Aderînd la anumite instrumente internaționale (*Declarația Universală a Drepturilor Omului, CEDO, Tratatul ONU*), Republica Moldova și-a asumat obligații de a respecta demnitatea și drepturile omului pentru fiecare persoană ce se află sub jurisdicția sa [262, p. 38]. Nu este suficient de a interzice discriminarea, trebuie să se asigure un mecanism eficient de depunere a plîngerilor victimelor și să se stabilească sancțiuni pentru acte de discriminare. Luînd în considerație că în Republica Moldova nu există un organ unic și specializat în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, vom recurge la o analiză a instituțiilor care direct sau indirect sînt abilitate fie cu atribuția de prevenire, fie cu atribuția de constatare și combatere a discriminării [33, p. 238].

La această etapă de dezvoltare în RM există o serie de instituții cu atribuții în domeniul de cercetare. Pentru o mai bună înțelegere a rolului și aportului acestor instituții le-am sistematizat în trei categorii:

- a) *instituții extrajudiciare* – Parlamentul RM; organele administrației publice centrale; organele administrației publice locale;
- b) *instituții judiciare și de jurisdicție constituțională* – instanțele de judecată de toate nivelele și Curtea Constituțională;
- c) *instituții specializate* – Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității; Avocatul Poporului (Ombudsmanul); ONG-urile specializate.

4.1. Rolul instituțiilor extrajudiciare în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării

Unul dintre rolurile de bază în asigurarea respectării drepturilor persoanelor cu dizabilități revine Parlamentului RM și organelor sale de lucru reprezentate de comisiile permanente [204], în calitate de unică autoritate legislativă și organ reprezentativ suprem [247, p. 10].

Rolul Parlamentului RM în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării se realizează prin adoptarea de legi conforme în acest domeniu, întrucît Legea este actul juridic prin intermediul căruia se desfășoară toate activitățile în stat, sînt realizate toate valorile sociale, culturale, politice, economice, sînt garantate și realizate drepturile și libertățile cetățenilor [192, p. 153].

Rolul Parlamentului RM în protecția persoanelor cu dizabilități se asigură atât prin adoptarea de acte normative, modificarea cadrului normativ existent, cât și prin promovarea politicilor incluzive la nivel național, elaborarea de strategii pe termen scurt și mediu etc.

După cum am indicat în debutul acestui capitol, Parlamentul RM intervine în acest domeniu de activitate prin intermeniu comisiilor sale specializate. Rolul acestor comisii nu se limitează însă numai la controlul parlamentar privind constatarea unor violări ale drepturilor omului, dar pot dezbate proiecte de legi sau propuneri legislative referitoare la exercitarea drepturilor omului, contribuind astfel la perfecționarea cadrului juridic de exercitare a drepturilor cetățenești [32, p. 128]. Comisiile permanente examinează proiecte de acte legislative și propuneri legislative în vederea elaborării rapoartelor sau avizelor, efectuează anchete parlamentare, dezbate și hotărăsc asupra altor probleme [170]. Principalele comisii parlamentare cu atribuții în domeniul de cercetare sînt: *Comisia drepturilor omului și relații interetnice; Comisia protecție socială, sănătate și familie* [204].

Prin adoptarea **Hotărîrii Parlamentului Republicii Moldova nr.447-XIII din 28 ianuarie 1998**, a fost aprobat *Programul de ajustare a legislației Republicii Moldova la prevederile CEDO și ale Cartei Sociale Europene (revizuită)*; deși anevoios, Republica Moldova s-a angajat și evoluează pe calea edificării unei societăți democratice. În linii mari, Parlamentul RM urmărește aceeași cale pe care au parcurs-o deja democrațiile occidentale [32, p. 218-219].

Cele mai importante realizări ale puterii legislative în domeniu a fost adoptarea unui set de acte normative de protecție și promovare a drepturilor persoanelor cu dizabilități și de combatere a discriminării, printre care: *Legea RM nr. 166-XVIII din 09.07.2010; Legea RM nr. 169-XVIII din 09.07.2010; Legea RM nr. 821-XII din 24.12.1991 privind protecția socială a invalizilor; Legea RM nr. 60 din 30.03.2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități; Planul național de acțiuni în domeniul drepturilor omului pentru anii 2011–2014 (HP nr. 90 din 12.05.2011); Legea RM cu privire la ajutorul social nr.133-XVI din 13 iunie 2008; Legea RM nr. 121 din 25.05.2012 privind asigurarea egalității etc.*

Puterea executivă – odată cu ratificarea CDPD, Republica Moldova și-a asumat angajamentul de a respecta și pune în practică principiile documentului, asigurîndu-se că noile proiecte de acte legislative și normative corespund prevederilor Convenției. În același timp, ținînd cont de faptul că dizabilitatea este un subiect acoperit de numeroase prevederi legale în diferite domenii, Guvernul întreprinde măsuri pentru revizuirea și ajustarea legislației în vigoare. Aceste măsuri au drept scop să elimine prevederile discriminatorii din cadrul legal existent și să asigure promovarea, protejarea și asigurarea exercitării tuturor drepturilor și libertăților

fundamentale ale omului de către toate persoanele cu dizabilități în baza principiului egalității și nediscriminării [234].

Realizarea acestor obiective se asigură prin îndeplinirea atribuțiilor ce revin Guvernului RM, și anume: *crearea de condiții pentru creșterea nivelului de trai, pentru satisfacerea necesităților culturale și spirituale ale cetățenilor; promovarea politicii de stat în domeniul ocrotirii sănătății populației; asigurarea legalității, ordinii publice, drepturilor și libertăților cetățenești; asigurarea respectării și executării legilor, hotărîrilor Parlamentului, decretelor Președintelui Republicii Moldova, tratatelor internaționale la care RM este parte etc.* [165].

În conformitate cu prevederile **Legii RM nr.60 din 30.03.2012** [138], Guvernul RM era obligat ca în termen de jumătate de an de la intrarea în vigoare a acestei legi să întreprindă măsuri privind ajustarea cadrului normativ național. Proces care din păcate decurge foarte anevoios. Totodată, Guvernul RM urma să elaboreze în colaborare cu administrația publică locală un plan de acțiuni pe termen mediu privind înlăturarea graduală a barierelor și verificarea riguroasă a noilor proiecte care urmau a fi date în exploatare, din perspectiva respectării principiilor designului universal și accesibilității, plan care pînă în prezent nu a fost realizat.

Printre principalele realizări ale Guvernului RM în domeniul protecției persoanelor cu dizabilități și combaterii discriminării pe criteriu de dizabilitate sînt:

Instituirea Inspecției Sociale (*Hotărîrea Guvernului RM nr. 802 din 28.10.2011*), ca autoritate în subordinea Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei cu atribuții de inspectare a activității autorităților publice centrale și locale, precum și a persoanelor fizice și juridice cu atribuții și responsabilități în domeniul asistenței sociale, inclusiv a prestatorilor de servicii sociale, publici și privați [234].

În ultimii ani Guvernul a întreprins măsuri considerabile în vederea reformării sistemului rezidențial și promovării educației incluzive. A fost adoptată și implementată *Strategia națională privind reforma sistemului rezidențial de îngrijire a copilului pe anii 2007-2012*. În anul 2008, cu suportul și asistența tehnică UNICEF a fost instituită Unitatea de implementare a *Planului național de acțiuni privind reforma sistemului rezidențial de îngrijire a copilului*. În 2010 în cadrul Ministerului Educației, a fost creat Consiliul de coordonare a reformei sistemului rezidențial de îngrijire a copilului și dezvoltării educației incluzive. Ca rezultat, în perioada de implementare a Planului de acțiuni, 11 instituții rezidențiale au fost lichidate. Actualmente Ministerul Educației împreună cu partenerii sociali definitivează Planul-cadru de transformare a sistemului rezidențial de îngrijire a copilului pentru perioada anilor 2012-2015, care prevede reorganizarea a 22 instituții de tip rezidențial [234].

Prin **Hotărîrea Guvernului nr. 523 din 11.07.2011** [119] a fost aprobat *Programul de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020*. Programul

plasează educația incluzivă la rangul priorităților educaționale și prevede asigurarea condițiilor de incluziune a copiilor dezinstituționalizați din învățământul rezidențial, precum și școlarizarea și incluziunea copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general. Documentul stabilește cadrul conceptual al educației incluzive, bazându-se pe necesitatea de a schimba și adapta continuu sistemul educațional național pentru a răspunde diversității copiilor și nevoilor ce decurg din aceasta [234].

Pentru asigurarea accesului la educație a copiilor cu dizabilități, în anul 2010 Guvernul a alocat 156,3 milioane MDL, iar pentru 2012 a planificat 162,4 milioane MDL. Odată cu intrarea în vigoare a **Legii nr.60 din 30.03.2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități**, Guvernul urmează să identifice resurse suplimentare [234, p. 27].

Prin **Hotărârea Guvernului nr. 567 din 26.07.2011** [123] a fost aprobat Regulamentul cu privire la modul de asigurare a unor categorii de cetățeni cu mijloace ajutătoare tehnice. Asigurarea cu mijloace ajutătoare tehnice se efectuează de către Întreprinderea de Stat „Centrul Republican Experimental Protezare, Ortopedie și Reabilitare” în temeiul Nomenclatorului mijloacelor ajutătoare tehnice.

Prin **Hotărârea Guvernului nr. 1268 din 21.11.2007** [124] „*Cu privire la compensarea cheltuielilor de deservire cu transport a persoanelor cu dizabilități ale aparatului locomotor*” s-a acordat dreptul la compensație anuală pentru deservire cu transport persoanelor cu dizabilități ale aparatului locomotor [234, p. 34].

Prin **Hotărârea Guvernului nr. 65 din 23.01.2013** [103], s-a creat o nouă autoritate publică – Consiliul Național pentru Determinarea Dizabilității și Capacității de Muncă. Constatăm, cu regret, că prin această nouă structură nu s-au schimbat lucrurile în esență, întrucât abordarea persoanelor cu dizabilități în cadrul determinării dizabilității și capacității de muncă se realizează, exclusiv, prin prisma modelului medical și nu social [230, p. 5].

Realizarea obiectivelor Guvernului RM în domeniul protecției drepturilor persoanelor cu dizabilități și de luptă cu fenomenul discriminării se asigură în mare parte prin intermediul ministerelor, agențiilor, instituțiilor și organizațiilor subordonate, dintre care cel mai important rol îi revine **Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei**, care și-a propus ca principale obiective în planul de acțiuni pentru anul 2015: ajustarea cadrului normativ național în domeniul protecției drepturilor persoanelor cu dizabilități la standardele internaționale, precum și numeroase inițiative de asigurare a persoanelor cu dizabilități cu servicii sociale de calitate [214].

Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei este promotorul politicii sociale de stat în domeniul protecției sociale a populației, care are drept scop creșterea nivelului vieții cetățenilor și asigurarea garanțiilor sociale de stat. În vederea realizării acestui deziderat,

Ministerul continuă mersul reformelor în domeniu, reforme ce sînt orientate spre asigurarea unei protecții sociale eficiente, juste și incluzive. Implementarea politicii sociale în condițiile actuale presupune aplicarea de noi mecanisme de protecție socială a categoriilor de populație cu venituri mici, perfecționarea cadrului legislativ normativ, care va asigura accesul populației la servicii de asistență socială calitative, achitarea la timp și în cuantumuri majorate a plăților sociale [228].

Pornind de la obiectivul principal al protecției sociale privind diminuarea și chiar înlăturarea consecințelor unor riscuri asupra nivelului de trai al segmentelor de populație social vulnerabile la fundamentarea și promovarea politicilor sale sociale, Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei stăruie asupra creării unui sistem de protecție socială a populației echitabil, social, eficient și stabil din punct de vedere financiar [228].

Conform raportului anual de activitate al MMPST, pentru perioada anului 2014 [229] acesta a realizat mai multe activități îndreptate spre asigurarea incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități.

- a fost pregătit proiectul de Hotărîre de Guvern privind modificarea și completarea unor acte legislative în vederea ajustării la prevederile Legii incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități;
- a fost pregătit proiectul de lege privind modificarea Codului fiscal, în vederea scutirii de taxe a persoanelor cu dizabilități locomotorii la importul de unități de transport, aprobat în prima lectură;
- a fost elaborat și definitivat proiectul Hotărîrii de Guvern nr.333 din 14.05.2014 prin care s-a aprobat Regulamentul privind prestarea serviciilor de comunicare prin utilizarea limbajului mimico-gestual/limbajului semnelor cu ajutorul interpretului;
- a fost efectuată analiza privind realizarea pe parcursul anului 2013 a planului de acțiuni privind stabilirea și plata compensațiilor privind transportul urban, suburban, interurban;
- a fost elaborat proiectul de Hotărîre de Guvern privind aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a serviciului social „Reabilitarea profesională a persoanelor cu dizabilități;
- au fost consultate 9 organizații neguvernamentale care prezintă interesele persoanelor cu dizabilități;
- a fost organizată și omagiată Ziua internațională a persoanelor cu dizabilități.

Acestei instituții îi revine unul dintre cele mai active roluri în protecția și promovarea persoanelor cu dizabilități la nivel național atît direct, cît și prin crearea de structuri subordonate responsabile de domenii concrete de activitate.

Administrația publică locală

Administrația publică locală se constituie în limitele unităților administrative teritoriale și reflectă regimul politic, transpunând pe plan local instituțiile statale [96, p. 190] și promovează interesele generale ale locuitorilor unei unități administrativ-teritoriale [179].

În Republica Moldova, între administrația publică centrală și cea locală există corelații strânse, determinate de caracterul unitar al statului nostru, dar sînt și delimitări datorate faptului că la baza organizării și funcționării administrației publice locale se află principiul constitucional al autonomiei locale (*art.109 din C RM*) [96, p. 191].

Organele administrației publice locale joacă un rol important în protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități și combaterea discriminării pe criteiru de dizabilitate, deoarece, după cum am arătat, sînt responsabile de transpunerea la nivel local a politicii de stat. Dar ce este mai important, acestea au competențe proprii, am putea spune exclusive în domenii precum: planificarea urbană; construcția și întreținerea drumurilor publice locale; transportul public local; administrarea bunurilor din domeniile public și privat locale; construcția, gestionarea, întreținerea și echiparea instituțiilor preșcolare și extrașcolare (creșe, grădinițe de copii, școli de artă, de muzică); activități culturale, sportive etc. [166], ceea ce-i permite asigurarea și promovarea mult mai eficient a drepturilor și libertăților acestei categorii pe plan local.

Conform **Legii RM nr. 60 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** [138], organele administrației publice locale au obligația ca, în colaborare cu reprezentanții societății civile, să realizeze politica de asistență socială a persoanelor cu dizabilități și să asigure aplicarea legislației la nivel teritorial. Asistența socială a persoanelor cu dizabilități urmează să fie asigurată de către autoritățile administrației publice locale prin intermediul structurilor sale și de către alte organe ale statului. Totodată, autoritățile administrației publice locale au obligația de a analiza și a evalua problemele sociale ale persoanelor cu dizabilități din teritoriu și, în baza rezultatelor obținute, aprobă și dezvoltă programe locale de asistență socială pentru această categorie de persoane și totodată exercită controlul asupra realizării acestora. Tot în conformitate cu prevederile aceleiași legi, administrația publică locală poate înființa, independent sau în parteneriat cu reprezentanții societății civile, servicii sociale primare și servicii sociale specializate pentru persoanele cu dizabilități, asigurînd resursele umane, materiale și financiare necesare pentru buna lor funcționare. Pot interveni suplimentar pe lîngă prevederile generale și să stabilească facilități suplimentare pentru persoanele cu dizabilități privind accesul la serviciile medicale, sociale, comerciale, de transport, de telecomunicații și la alte tipuri de servicii sociale. Organele administrației publice locale pot elabora și promova programe locale de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități etc.

Protecția persoanelor cu dizabilități împotriva formelor de discriminare, la nivelul unităților administrativ-teritoriale locale, se realizează prin: asigurarea respectării eficiente, în

limitele sale teritoriale, a drepturilor omului – sociale, economice, civile și politice – la același standard pentru toate persoanele, inclusiv pentru persoanele cu dizabilități; implementarea măsurilor la nivel local pentru asigurarea acomodării rezonabile în toate domeniile (neacordarea acomodării rezonabile se consideră discriminare); elaborarea planurilor locale de implementare a CDPD; asigurarea aplicării în practică a prevederilor CDPD ca act juridic superior, conform prevederilor Constituției RM, pentru neadmiterea sau interzicerea aplicării normelor legale discriminatorii (de exemplu, acționarea în judecată pentru lipsirea capacității de exercițiu, acțiuni îndreptate spre instituționalizare forțată sau tratament forțat, neadmiterea la vot etc.); revizuirea și eliminarea prevederilor discriminatorii din diverse reglementări subordonate legii (regulamente ale instituțiilor locale, instrucțiuni, ordine, decizii ale APL); crearea unor mecanisme de reclamații pentru examinarea plîngerilor privind actele de discriminare și luarea unor măsuri în vederea pedepsirii persoanelor care comit acte discriminatorii; promovarea principiilor nediscriminatorii în instituțiile comunitare, prin instruirea funcționarilor publici, a directorilor de instituții cu privire la principiile nediscriminării; implicarea societății civile în luarea deciziilor și în procesul de protecție contra discriminării persoanelor cu dizabilități [3, p. 24-26] etc.

Competențele autorităților administrației publice locale sînt completate de prevederile **art. 16 din Legea RM privind asigurarea egalității** [148], care stabilește că autoritățile publice în scopul prevenirii faptelor discriminatorii exercită următoarele atribuții: *a) examinează plîngerile persoanelor care se consideră a fi victime ale discriminării; b) coordonează activitatea în domeniul combaterii discriminării a structurilor descentralizate și desconcentrate; c) contribuie la educarea și sensibilizarea populației în vederea interzicerii discriminării în domeniile de competență; d) exercită alte atribuții în conformitate cu legislația în domeniu.*

Totuși considerăm că aportul relativ scăzut al organelor administrației publice locale în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și combaterea discriminării pe criteriu de dizabilitate este determinat, pe de o parte, de lipsa resurselor financiare suficiente care să le asigure autonomia acestora și capacitatea de autogestiune, iar pe de altă parte de pregătirea insuficientă a reprezentanților organelor administrației publice locale în domeniul drepturilor persoanelor cu dizabilități.

Poliția

Aportul poliției la protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării este condiționat de rolul ei ca instituție de menținere a ordinei de drept [94, p. 65].

Conform **Legii cu privire la activitatea Poliției și statutul polițistului** [171], *poliția* este o instituție publică specializată a statului, în subordinea Ministerului Afacerilor Interne, care are misiunea de a apăra drepturile și libertățile fundamentale ale persoanei prin activități de

menținere, asigurare și restabilire a ordinii și securității publice, de prevenire, investigare și de descoperire a infracțiunilor, contravențiilor și își desfășoară activitatea exclusiv în baza și pentru executarea legii, în interesul persoanei, al comunității și în sprijinul instituțiilor statului, pentru apărarea drepturilor și libertăților fundamentale și demnității umane, prevăzute în Declarația Universală a Drepturilor Omului, în Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, în conformitate cu principiile legalității, respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului [212, p. 254].

Reieșind din prevederile legale în vigoare, protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării se asigură de poliție prin:

- investigarea infracțiunilor și contravențiilor cu privire la faptele de discriminare pe criteriu de dizabilitate;
- menținerea, asigurarea și restabilirea ordinii și securității publice, protecția drepturilor și a intereselor legitime ale persoanelor cu dizabilități;
- asigurarea înfăptuirii justiției;
- asistența populației și a autorităților administrației publice locale etc.

Reieșind din cele sus-menționate este cât se poate de evident că colaboratorii poliției sînt obligați în activitatea lor să întreprindă măsuri active nu doar pentru a contracara faptele prejudiciabile de discriminare pe criteriu de dizabilitate, dar și să acorde asistență membrilor comunității, inclusiv persoanelor cu dizabilități în realizarea drepturilor și libertăților fundamentale.

Procuratura

Procuratura ca autoritate are competențe similar cu cele ale poliției în domeniul ce ține de protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.

Conform **Legii RM cu privire la Procuratură [172]**, această instituție este definită ca o instituție autonomă în cadrul autorității judecătorești, care, în limitele atribuțiilor și competenței, apără interesele generale ale societății, ordinea de drept, drepturile și libertățile cetățenilor, conduce și exercită urmărirea penală, reprezintă învinuirea în instanțele de judecată, în condițiile legii.

Procuratura Generală a RM prin intermediul subdiviziunilor sale are un rol important în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva formelor de discriminare. În primul rînd, Procuratura are imperioasa obligație de a respecta în activitatea sa drepturile și libertățile fundamentale și de a nu admite fapte de discriminare, inclusiv pe temei de dizabilitate. În cazurile în care subdiviziunile Procuraturii Generale a RM au fost sesizate cu privire la comiterea de fapte discriminatorii în raport cu persoanele cu dizabilități, în funcție de gravitatea faptei, aceasta va reacționa fie prin intentarea procesului penal sau prin intentarea unui proces contravențional

sau, după caz, prin formularea unei sesizări adresată instituțiilor, persoanelor juridice, autorităților statale de orice nivel, privind înlăturarea cauzelor și condițiilor care le-au favorizat (*art. 18 al Legii RM cu privire la Procuratură*).

În cazul discriminării persoanelor cu dizabilități, dacă fapta constituie o contravenție, subdiviziunile Procuraturii Generale vor expedia actul de sesizare cu materialele anexe *Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității*, deoarece conform **art. 423/5** din **CC** el este organul competent pentru a examina contravențiile respective.

În cazul în care fapta de discriminare a persoanei cu dizabilități constituie o infracțiune și se încadrează în prevederile **art.176 CP** al **RM** [65], Procuratura va efectua toate acțiunile de urmărire penală ce nu suferă amânare și imediat dar nu mai târziu de 3 zile va remite cauza penală conform competenței teritoriale organului de urmărire penală a MAI, iar procuratura de circumscripție va asigura conducerea urmăririi penale și susținerea acuzării de stat pe cauza dată [66].

În pofida atribuțiilor largi în domeniul garantării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, atât Procuratura, cât și Poliția se implică insuficient în protecția și promovarea persoanelor cu dizabilități ca o categorie socială. Această situație este condiționată atât de specificul atribuțiilor acestor instituții, cât și de pregătirea insuficientă a angajaților în acest domeniu.

4.2. Competența instituțiilor judiciare și de jurisdicție constituțională în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării

Instanțele de judecată

În orice societate, între indivizii care o alcătuiesc sau între aceștia și autoritățile publice se pot ivi conflicte, în cadrul cărora o parte pretinde în contradictoriu cu alta că legea sau un drept subiectiv al ei au fost încălcate și, ca urmare, cere restabilirea ordinii juridice tulburate. Soluționarea acestor conflicte formează obiectul jurisdicției statale [87, p. 350], formată din judecătoria [129, p. 340], curțile de apel și Curtea Supremă de Justiție [139].

Conform prevederilor **art.4** din **Legea RM privind organizarea judecătorească** [139], *„Instanțele judecătorești îndeplinesc justiția în scopul apărării și realizării drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor și ale asociațiilor acestora, ale întreprinderilor, instituțiilor și organizațiilor”*, iar apărarea acestor drepturi și libertăți se face prin examinarea cauzelor civile, penale, contravenționale și de contencios administrativ.

Art. 20 din **Legea fundamentală** [64] stabilește că *„Orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime. Nici o lege nu poate îngreuna accesul la*

justiție”. Această prevedere a fost consfințită și în **art.6 al Legii RM privind organizarea judecătorească** [139], fiind dezvoltată prin conținutul **art.8** care consacră că „*Toți cetățenii Republicii Moldova sînt egali în fața legii și autorității judecătorești, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială, precum și de alte împrejurări*”, iar prin prevederile **art.10 lit.c)** din **Legea RM cu privire la asigurarea egalității** [148] instanțele judecătorești au fost incluse în mod oficial în rîndul subiecților cu atribuții în domeniul prevenirii și combaterii discriminării și asigurării egalității.

Deci orice persoană, inclusiv persoanele cu dizabilități, are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile fundamentale. Aceste garanții sînt expres instituite și prin prevederile **art. 5 din CPC** [68] și **art.19 din CPP** [66] și implică atît accesul la infrastructura organelor ce înfăptuiesc justiția, cît și accesul la însuși actul de justiție.

În ce privește accesul persoanelor cu dizabilități la infrastructura instanțelor de judecată este de menționat că, în pofida faptului că în ultima perioadă de timp statul a inițiat măsuri de acomodare rezonabilă pentru a asigura participarea efectivă a persoanelor cu dizabilități în procedurile judiciare [234], accesul la instanțele de judecată din RM continuă să fie îngrădit în pentru această categorie de persoane din cauză că infrastructura acestora nu a fost acomodată în conformitate cu normele naționale și internaționale. Conform datelor oferite de Consiliul pentru prevenirea discriminării și asigurarea egalității [48], 60% din instanțele judecătorești nu sînt adaptate necesităților persoanelor cu dizabilități, deși cadrul normativ al Republicii Moldova referitor la accesibilitatea clădirilor și construcțiilor este suficient de cuprinzător. Relevantă în această privință este *cauza S.V. vs. Judecătoria Centru și Curtea de Apel Chișinău* [80] în care Consiliul pentru prevenirea discriminării și asigurarea egalității a constatat lipsa acomodărilor în infrastructura imobilelor celor două instituții, ceea ce face imposibil accesul persoanelor cu dizabilități locomotorii la actul de justiție.

În ce privește accesul la actul de justiție este de menționat că în conformitate cu prevederile **art. 219 din CPC al RM** [68] dacă cel ce urmează a fi audiat de instanță este mut sau surd ori dacă, din alte motive, nu se poate exprima, întrebările și răspunsurile se fac în scris și se anexează la procesul-verbal, iar dacă nu poate citi și scrie, se folosește de un interpret.

Legea procesual-penală [66] definește interpretul – *persoană, invitată în procesul penal de organele competente, care traduce oral dintr-o limbă în alta sau care traduce semnele celor muți ori surzi, mijlocind astfel înțelegerea dintre două sau mai multe persoane*. Același înțeles rezultă și din prevederile **art. 85 CPC al RM** [68]. Pentru moment în RM activează 7 interpreți

autorizați care au dreptul de a participa în instanțele de judecată și de a traduce gesturile persoanelor surde sau mute [89].

Totodată, conform prevederilor **Legii nr. 60 din 30.03.2012** „*persoanele cu dizabilități se bucură de asistență juridică în toate domeniile vieții în condiții de egalitate cu ceilalți cetățeni*” [138]. Din logica acestei prevederi, rezultă că asistența juridică este una facultativă și nu obligatorie și se acordă în fiecare caz concret în condiții generale, iar în cazurile în care persoana cu dizabilități nu dispune de resurse necesare poate beneficia de asistență juridică garantată de stat în condițiile **Legii cu privire la asistența juridică garantată de stat** [173].

Cel mai limitate în posibilitatea de a accede la justiție sînt persoanele cu dizabilități mintale, deoarece nu pot depune, în mod autonom, o acțiune în judecată, fiind limitate prin prevederile **art. 170 alin. (1) lit. c) și 267 alin. (1) lit. b) CPC al RM** și de **art. 308 alin. (2) CPC al RM**. Totodată **art. 90 alin. (3) pct.1 CPP** și **art. 133 lit. a) CPC** prevăd imposibilitatea de audiere, în calitate de martori a persoanelor care din cauza handicapului lor fizic sau mental nu sînt în stare să înțeleagă just faptele și să depună asupra lor mărturii veridice [230].

Cu toate că prin prevederile **art. 12 din CDPD** [22] persoanelor cu dizabilități le este recunoscut expres dreptul la capacitate juridică, Comitetul ONU pentru protecția persoanelor cu dizabilități a constatat că statele membre nu au întreprins măsuri efective de adaptare a legislației în vigoare la prevederile **art. 12 CDPD**. Chiar și efortul Ungariei de a modifica Codul civil și de a introduce pe lîngă tutelă și alte servicii de asistență a persoanelor cu dizabilități intelectuale nu a fost salutat de Comitet [188, p.7].

Ideea de capacitate juridică deplină este activ promovată și la nivel european, astfel încît, la 23 februarie 1999, Consiliul Europei a elaborat **Recomandarea nr. 4(99)** [316] care este deseori invocată și în jurisprudența **CEDO** și care propune statelor membre elaborarea de măsuri alternative tutelei, *cauza Shtukaturv v. Rusia* [308].

Pentru a asigura accesul efectiv al persoanelor cu dizabilități mintale la actul de justiție, sînt necesare modificări ale Codului civil prin abrogarea **art. 24 (Declararea incapacității persoanei fizice)** și **art.25 (Limitarea persoanei fizice în capacitatea de exercițiu)** [216], deoarece practica vicioasă instituită prin prevederile **art.302-308 din CPC al RM** [68] atrage, de regulă, și încălcarea altor drepturi și libertăți fundamentale. Persoana declarată incapabilă prin hotărîrea instanței de judecată pierde în mod automat și alte drepturi și libertăți fundamentale: dreptul la vot; dreptul de a alege și de a fi ales; dreptul de a se căsători etc. Conform datelor Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei, în Republica Moldova sînt circa 3.000 de persoane declarate incapabile, dintre care doar pentru 65% a fost instituit un tutore, iar 18% sînt plasate în instituții rezidențiale [230].

Deci instanțele de judecată, contrar rolului lor de instituție de protecție a drepturilor și libertăților omului, de fapt participă la comiterea unor ilegalități prin examinarea și adoptarea hotărârilor de limitare în capacitatea juridică a persoanelor cu dizabilități. Considerăm că pînă la operarea modificărilor corespunzătoare în legea procesual-civilă, instanțele de judecată trebuie să se abțină de a examina astfel de cazuri, deoarece încalcă prevederile **art. 12** din **CDPD**.

Curtea Constituțională

Curtea Constituțională este unica autoritate de jurisdicție constituțională în Republica Moldova, autonomă și independentă față de puterile legislativă, executivă și judecătorească, este consacrată de Constituție, care stabilește, concomitent, principiile și principalele atribuții funcționale ale Curții. Statutul Curții Constituționale este determinat de rolul său primordial de a asigura respectarea valorilor statului de drept: garantarea supremației Constituției, asigurarea realizării principiului separației puterilor în stat, asigurarea responsabilității statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat. Aceste funcții majore sînt realizate prin intermediul instrumentelor garantate de Constituție. În cadrul bunei organizări a autorității statului, rolul Curții Constituționale este esențial și definitoriu, reprezentînd un adevărat pilon de susținere a statului și democrației, de garantare a egalității în fața legii, a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Totodată, Curtea Constituțională contribuie la buna funcționare a autorităților publice în cadrul raporturilor constituționale de separație, echilibru, colaborare și control reciproc ale puterilor statului [235, p.11].

Conform prevederilor **art. 135** din Legea fundamentală [64], Curtea Constituțională exercită, la sesizare, controlul constituționalității legilor și hotărîrilor Parlamentului, a decretelor Președintelui Republicii Moldova, a hotărîrilor și ordonanțelor Guvernului, precum și a tratatelor internaționale la care Republica Moldova este parte. Prevederile acestei norme au fost dezvoltate în cuprinsul **art.4** din **Legea RM cu privire la Curtea Constituțională** [174] și **art.4** din **Codul jurisdicției constituționale** [175] care reglementează detaliat structura și procedura de lucru a acestei instituții.

În jurisdicția sa anterioară, Curtea a stipulat că orice diferențiere de tratament nu implică în mod automat încălcarea **art. 16** din Constituție. Pentru a stabili încălcarea **art. 16** din C RM, trebuie să se constate faptul că persoanele aflate în situații similare sau comparabile beneficiază de tratament preferential și că această distincție este discriminatorie [125].

Curtea a apreciat că anume statul decide asupra tratamentului diferențiat aplicat în situații analogice sau similare. Prin urmare, Curtea Constituțională va aprecia în final dacă au fost respectate exigențele cu privire la prevederile legate de respectarea drepturilor omului reglementate de legea fundamentală [125].

Totodată, Curtea a stabilit că **art.1** din *Convenția nr.111 a OIM privind discriminarea în domeniul forței de muncă și exercitării profesiei* prevede că distincțiile, excluderile, sau preferințele, fundamentate pe calificările solicitate pentru un anumit loc de muncă, nu sînt considerate discriminatorii [236].

Cele mai relevante hotărîri ale Curții Constituționale privind protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării sînt:

Hotărîrea Curții Constituționale nr.55 din 14 octombrie 1999 [126], prin care au fost interpretate prevederile art.4 din Constituția RM, stabilind că prevederile CEDO cu referire la drepturile și libertățile fundamentale ale omului au prioritate față de reglementările naționale, mai mult ca atît, au aplicabilitate direct, fiind somate instanțele naționale să se călăuzească în activitatea lor de jurisprudență CEaDO, care este unica instituție abilitată cu dreptul de a interpreta prevederile CEDO și dreptul de a formula un recurs efectiv în fața instanțelor naționale în cazurile de pretinsă încălcare a drepturilor și libertăților consemnate în CEDO.

Prin **Hotărîrea Curții Constituționale nr.27 din 13.11.2014** [127] s-a admis sesizarea Avocatului Parlamentar și s-a declarat neconstituțional **art. 21 alin. (5) lit.e)** din **Legea nr. 52 din 03.04.2014 cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul)**, considerînd că acesta instituie o limitare în drepturile persoanelor declarate incapabile prin hotărîre judecătorească de a se adresa instituției ombudsmanului pentru apărarea drepturilor încălcate. Curtea a reiterat că, potrivit art. 16 din Constituție, respectarea și ocrotirea persoanei constituie o îndatorire primordială a statului, toți cetățenii Republicii Moldova sînt egali în fața legii și a autorităților publice, iar conform prevederilor art.54 alin. (2) din Constituție, exercițiul drepturilor și libertăților nu poate fi supus altor restrîngereri decît celor prevăzute de lege. Prin urmare chiar dacă persoanele pot fi declarate incapabile printr-un act judecătoresc, acest fapt nu poate antrena atingerea demnității persoanelor care constituie subiectul unei protecții absolute. Curtea atrage atenția că instituția ombudsmanului este o instituție cu caracteristici juridice particulare, singura care supraveghează administrația în relația sa cu cetățeanul și, prin urmare, nu poate accepta intervenția legiuitorului prin care s-a instituit excepția neexaminării petițiilor depuse de către persoanele incapabile în adresa Avocatului Poporului, astfel acestea din urmă fiind lipsite de un remediu efectiv privind protecția drepturilor sale [235].

4.3. Instituții specializate în protecția persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării Avocatul Poporului (Ombudsmanul)

Pentru prima dată instituția ombudsmanului a apărut în Suedia la 1809, fiind constituită ca un mecanism de supraveghere a administrației publice, ulterior această instituție a fost preluată de către Danemarca (1953) [209, p. 52], după care au urmat și celelalte state ale

comunității internaționale ca la 1971 Parlamentul European, în cadrul unei conferințe ce a avut loc la Viena sub genericul protecției drepturilor omului, să recomande statelor participante crearea unei instituții similare cu cea a ombudsmanului care să primească și să analizeze reclamațiile individuale și să fie autorizată să aibă acces la documentele tuturor departamentelor Guvernului [180, p. 40].

Instituția Avocatului Poporului din Republica Moldova este o instituție similară institutelor europene și internaționale ale ombudsmanilor, ea funcționează în baza **Legii cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanului) nr.52 din 03.04.2014**.

Anterior instituția se numea Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova (în continuare CpDOM), care activa din 1998 în baza **Legii cu privire la avocații parlamentari nr.1349-XIII din 17 octombrie 1997** în calitate de instituție nejudiciară importantă de apărare a drepturilor omului în Republica Moldova. CpDOM era format din 4 avocați parlamentari, egali în drepturi, unul dintre care era specializat în problemele de protecție a drepturilor copilului (*Avocat al copilului*), din funcționari, care asigurau avocaților parlamentari asistență organizatorică, informațională, științifico-analitică, economico-financiară, precum și patru reprezentanțe amplasate în: Bălți, Cahul și Comrat (Unitatea Teritorială Autonomă „Gagauz-Yeri”) și Varnița, activând ca subdiviziuni teritoriale ale instituției [5].

La 20 martie 2008 prin modificările operate la Legea cu privire la avocații parlamentari a fost introdus mandatul Avocatului parlamentar pentru protecția drepturilor copilului. La 16-18 noiembrie 2009, în Geneva Subcomitetul de acreditate al Comitetului Internațional de Coordonare a Instituțiilor Naționale pentru Drepturile Omului a acreditat Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova cu statutul B, fapt ce denotă capacitatea instituției avocaților parlamentari de a-și realiza sarcinile în domeniul protecției drepturilor omului, dând dovadă de o plusvaloare exprimată prin recunoașterea instituției pe plan internațional [5].

Oficiul Avocatului Poporului din R. Moldova este membru al organizațiilor internaționale de profil și a fost creat ca o autoritate publică independentă, care să asigure garantarea respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului de către autoritățile publice centrale și locale, instituții, organizații și întreprinderi, indiferent de tipul de proprietate, asociațiile obștești și persoanele cu funcții de răspundere de toate nivelurile. Oficiul Avocatului Poporului este autoritatea care favorizează echilibrul între autoritățile publice și societate, contribuie la apărarea drepturilor omului prin prevenirea încălcării acestora și repunerii în drepturi, la perfecționarea legislației ce ține de domeniu și educarea juridică a populației, aplicând procedeele prevăzute de legislația în vigoare [5].

Reieșind din prevederile **Legii RM nr. 52 din 03.04.2014** [176], Avocatul Poporului (Ombudsmanul) dispune de largi competențe în domeniul protecției drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.

Aceste competențe se realizează prin:

Recepționarea și examinarea cererilor, sesizărilor cu privire la încălcarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități.

Orice persoană cu dizabilități (sau oricare altă persoană în interesul persoanei cu dizabilități) se poate adresa cu o cerere Avocatului Poporului dacă se consideră discriminată printr-o decizie, acțiune, inacțiune a unei autorități publice, persoane cu funcții de răspundere, organizații necomerciale, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare.

Sesizarea poate fi adresată în termen de un an de la data comiterii faptei de discriminare, sau de la data la care persoana a aflat că a fost discriminată, prin orice mijloc de comunicare (fax, poștă e-mail etc.) cu îndeplinirea unor condiții de conținut și formă obligatorii privind: identitatea victimei, descrierea faptei și a circumstanțelor comiterii, prejudiciu suferit și probatoriu. Nerespectarea acestor condiții atrage inadmisibilitatea actului de sesizare.

Totodată, Avocatul Poporului poate să se autosesizeze și să acționeze din oficiu când i-au devenit cunoscute încălcări în masă ale drepturilor persoanelor cu dizabilități.

În cazul în care s-a stabilit faptul discriminării pe criteriu de dizabilitate, Avocatul Poporului reacționează prin formularea unui aviz adresat subiectului responsabil, care conține recomandarea de a înlătura încălcarea admisă, iar subiectul astfel sesizat este obligat să reacționeze în termen de 30 de zile prin comunicarea informației cu privire la măsurile întreprinse pentru a restabili în drepturi persoana cu dizabilități.

Relevant în această privință este cazul elevei cu dizabilități exmatriculată de administrația Liceului profesional nr.1 din mun. Chișinău, la 02 septembrie 2013.

Fiind sesizat Avocatul Poporului Tamara Plămădeală a formulat un aviz administrației instituției de învățământ, stabilind încălcarea prevederilor Convenției Organizației Națiunilor Unite privind protecția drepturilor copilului (*art.19*), Constituției Republicii Moldova (*art.35*), Legii cu privire la învățământ nr. 547-XIII din 21 iulie 1995 și atrăgând atenția asupra faptului că dreptul la educație și învățământ este garantat tuturor, iar conform prevederilor art. 27 și art. 29 din Legea RM nr. 60 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, cu victima trebuia să se lucreze în mod particular adaptat la necesitățile acesteia. În vederea înlăturării abaterilor admise Avocatul Poporului a solicitat reînmatricularea victimei, asistența acesteia, elaborarea unui plan individualizat și oferirea suportului necesar pentru realizarea obiectivelor educaționale [40].

În cazul adresării unei persoane cu dizabilități locomotorii deținută în Penitenciarul de la Cricova, Avocatul Poporului Aurelia Girogiu a intervenit prin formularea unui aviz administrației penitenciarului prin care a recomandat adaptarea condițiilor de detenție la necesitățile petiționarului [6].

Totuși instituția Avocatului Poporului este un mecanism de conciliere, de aceea întreaga sa activitate este îndreptată spre concilierea părților, care se poate produce la orice etapă de examinare a cererii. Astfel, ca urmare a implicării oficiului Ombudsmanului s-a produs concilierea dintre A.G., o persoană cu dizabilități din raionul Hîncești și administrația unui club de noapte din aceeași localitate, care la 12 iulie 2014 l-a discriminat pe criteriu de dizabilitate îngrădindu-i accesul în interiorul localului de agrement. Administrația clubului de noapte nu doar că și-a cerut scuze de la victimă, dar s-a obligat ca pe viitor să întreprindă acțiuni de adaptare la necesitățile persoanelor cu dizabilități locomotorii a accesului în interiorul instituției respective [7].

Avocatul Poporului are și alte atribuții care îi permit să intervină în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități după cum urmează:

Sesizarea Curții Constituționale.

Avocatul Poporului este în drept să sesizeze Curtea Constituțională în vederea controlului constituționalității legilor și hotărârilor Parlamentului, al decretelor Președintelui Republicii Moldova, al hotărârilor și ordonanțelor Guvernului, precum și al tratatelor internaționale la care Republica Moldova este parte privind respectarea drepturilor și libertăților persoanei, inclusiv în raport cu persoanele cu dizabilități [127].

Perfecționarea legislației în domeniul drepturilor și libertăților omului.

În scopul perfecționării legislației în domeniul drepturilor și libertăților omului și în special ale persoanelor cu dizabilități, Avocatul Poporului: prezintă subiecților cu drept de inițiativă legislativă propuneri și recomandări de perfecționare a legislației în vederea eliminării cauzelor și condițiilor ce creează premise pentru încălcarea drepturilor și libertăților omului; emite opinii asupra proiectelor de acte normative care vizează drepturile și libertățile omului; emite opinii asupra compatibilității legislației naționale cu instrumentele juridice internaționale în domeniul drepturilor și libertăților omului.

Astfel, la 06 mai 2015 de către oficiul Avocatului Poporului Mihail Cotorobai în susținerea proiectului de lege nr.36, aflat pe agenda Parlamentului RM, care susține necesitatea operării de modificări și completări în 48 de legi, pentru a ajusta legislația în vigoare la Convenția ONU cu privire la drepturile persoanelor cu dizabilități și la Legea cu privire la incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități nr. 60, a organizat Conferința „Susținerea

schimbărilor instituționale și respectarea drepturilor omului în instituțiile psiho-neurologice din Republica Moldova” [8] .

Promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități.

Avocatul Poporului desfășoară activități de promovare a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități prin: monitorizarea respectării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și a nivelului discriminării în rândurile acestei categorii; sensibilizarea societății în vederea respectării drepturilor persoanelor cu dizabilități; promovarea incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități; elaborarea și promovarea programelor de educație incluzivă și a programelor de instruire, prin colaborarea cu diverse instituții, organizații non-guvernamentale și asociații ale persoanelor cu dizabilități.

Acțiunile de monitorizare a respectării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități se concretizează și sînt reflectate în cadrul rapoartelor periodice sau tematice:

În cadrul **Raportului tematic** „Monitorizarea respectării drepturilor persoanelor cu dizabilități care sînt deținut în penitenciare” s-au stabilit numeroase încălcări a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități aflate în detenție: infrastructură inadaptată; lipsa personalului calificat de asistență; lipsa medicamentelor necesare etc [237].

Raportul tematic „Monitorizarea familiilor unde sînt persoane ce suferă de dizabilități severe ce necesită îngrijirea unei terțe personae” prezintă situația dificilă în care se află familiile în care se întreține o persoană cu dizabilități severe din cauza că plățile de protecție socială sînt foarte mici, iar serviciile de asistență socială nefuncționale. Pentru ameliorarea situației, oficiul Avocatului Poporului recomandă aprobarea unui minim de existență pentru persoanele cu dizabilități la nivel de țară, considerînd că pornindu-se de la acesta se va reuși aprobarea unor cheltuieli de protecție social echitabile [238].

La 13 mai 2015 *Serviciul programe instructive și relații cu publicul* al oficiului Avocatului Poporului a organizat o activitate de propagare a drepturilor persoanelor cu dizabilități în Liceul „M. Sadoveanu” din raionul Ocnița, în cadrul căruia sub formă de joc le-a fost explicat elevilor din clasa a 7-a necesitățile specifice ale persoanelor cu dizabilități și necesitatea integrării acestora în comunitățile locale [9].

La 05.05.2015, a fost organizată o masă rotundă în cadrul căreia a fost lansat un mesaj comun în adresa Parlamentului RM, autorităților publice centrale cu atribuții în domeniu și celor locale, prin care s-a cerut crearea condițiilor necesare pentru asigurarea exercitării fără nici un fel de impedimente a dreptului la vot de către persoanele cu nevoi speciale [185].

Tot în vederea promovării drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități oficiul Avocatului Poporului editează și distribuie materiale informative cu privire la această categorie,

sub forma broșurilor în care sînt consemnate drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități și cadrul normativ de protecție a acestora [88].

Activitatea oficiului Avocatului Poporului în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și lupta cu fenomenul discriminării pe criteriu de dizabilitate este una extrem de vastă și relevantă [10]. Cu toate acestea, considerăm că rolul său ar putea fi sporit prin crearea unei unități cu atribuții în domeniul protecției drepturilor persoanelor cu dizabilități „*Avocatul Poporului pentru persoanele cu dizabilități*”.

Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității

Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității a fost creat în baza **art. 10 al Legii nr. 121 din 25.05.12 cu privire la asigurarea egalității** [148] și activează în temeiul propriului regulament aprobat prin **Legea nr. 298 din 21.12.2012 cu privire la activitatea Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității** [149].

Consiliul este un organ colegial cu statut de persoană juridică de drept public, instituit în scopul asigurării protecției împotriva discriminării și al asigurării egalității tuturor persoanelor care se consideră a fi victime ale discriminării, fiind constituit din 5 membri, care nu au apartenență politică, sînt numiți de Parlament pe o perioadă de 5 ani, asistați de un aparat administrativ constituit din 20 de persoane și activează în condiții de imparțialitate și independență față de autoritățile publice [48].

Consiliul examinează toate plîngerile prin care se comunică despre un presupus act de discriminare inclusiv pe criteriu de dizabilitate [49].

Reișind din prevederile **Legii nr. 121 din 25.05.12 cu privire la asigurarea egalității** [148] și ale Regulamentului de activitate al Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității [149], CPPEDAE în exercitarea atribuțiilor de prevenire și eliminare a discriminării și de asigurare a egalității adoptă decizii, note de autosesizare, avize consultative, acte de constatare, întocmește demersuri și sesizări, elaborează studii și rapoarte, prezintă informații și depune solicitări.

Totodată, Regulamentul de activitate al CPPEDAE [149] stabilește cinci domenii de intervenție a Consiliului în vederea îndeplinirii obiectivelor stabilite prin lege: *perfecționarea legislației și schimbarea practicilor în domeniul discriminării; sporirea gradului de informare a societății cu privire la fenomenul discriminării; cooperarea cu societatea civilă, cu alte instituții naționale sau internaționale; colaborarea cu autoritățile publice pentru sancționarea faptelor discriminatorii; xaminarea plîngerilor și a autosesizărilor.*

Orice persoană discriminată pe criteriu de dizabilitate sau orice persoană care cunoaște despre o faptă de discriminare a unei persoane cu dizabilități poate sesiza Consiliul în conformitate cu prevederile **art. 13 alin. (2) din Legea cu privire la asigurarea egalității**.

Actul de sesizare trebuie să îndeplinească condiții de conținut și formă similare celor stabilite în Legea RM cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanului) [50], [51].

Conform prevederilor **Legii RM cu privire la asigurarea egalității** [148], examinarea sesizării cu privire la faptele de discriminare se efectuează în termen de 30 de zile cu posibilitatea prelungirii termenului până la 90 de zile, conform regulilor unui veritabil proces de judecată cu participarea părților, examinarea mijloacelor de probă și care se finalizează cu adoptarea unei decizii motivate, care este un act oficial, executoriu care poate fi contestat în ordine contencioasă.

Dacă în 2013 au fost înregistrate 41 de plângeri, atunci în 2014 Consiliul a recepționat 151. Pe parcursul activității sale, Consiliul a emis 138 de decizii, faptul discriminării fiind constatat în 72 de decizii [52].

Analiza deciziilor emise de CPPEAE denotă faptul că majoritatea plîngerilor parvenite în perioada de referință vizează discriminarea în acces la bunuri și servicii disponibile publicului (40%). Celelalte decizii constată discriminarea în câmpul muncii, discriminarea în acces la justiție, în învățămînt și în realizarea drepturilor părintești. Criteriile de discriminare identificate prin deciziile Consiliului includ: dizabilitate, limbă, sex, gen, opinie, orientare sexuală, vîrstă, statut matrimonial, statut profesional, avere, apartenență etnică ș.a. [52] (*Anexa 6*).

Din totalul deciziilor pronunțate în 2014, 17 priveau cazurile de discriminare pe criteriu de dizabilitate [48]. În anul 2015 această cifră a crescut fiind pronunțate 21 de decizii de discriminare pe criteriu de dizabilitate în cele mai diverse domenii: protecție socială, învățămînt, educație, accesul la justiție etc. [53].

De la înființare și pînă în prezent, CPPEAE a desfășurat o activitate extrem de vastă în ce privește garantarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și combaterea discriminării pe criteriu de dizabilitate. O atenție deosebită a fost acordată instruirii reprezentanților autorităților publice, organelor de drept, sectorului privat și ai societății civile. Atît membrii Consiliului, cît și funcționarii aparatului administrativ au fost implicați în peste 70 de activități de acest gen. De asemenea, a fost desfășurată campania de informare „*Împreună împotriva discriminării*”, care constă din spoturi TV/Radio și Web bannere cu menirea de a promova Consiliul ca mecanism național care oferă protecție împotriva discriminării, precum și Linia Verde a acestuia: 0-8003-3388 [52].

În perioada de referință în parteneriat cu Oficiul Înaltului Comisar ONU pentru Drepturile Omului (OHCHR), Institutul Național al Justiției, Asociația pentru Politică Externă,

Asociația Promo-LEX, Equal Rights Trust, Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) și alți actori au fost realizate 27 de activități de instruire organizate pentru judecători, procurori, personalul din autoritățile publice locale, reprezentanți ai societății civile și mass-media din centrele raionale. Printre cele mai importante seminare de instruire privind subiectul abordat au fost:

Sesiuni de informare/instruire „*Abordarea aspectelor discriminării în sănătate și combaterea acestora*” pentru organizațiile societății civile.

Seminar „*Educația incluzivă. Monitorizarea respectării dreptului la educație a tuturor copiilor*” pentru organizațiile societății civile preocupate de apărarea drepturilor copiilor cu dizabilități etc. [48].

Conferința de presă „*Situația persoanelor cu dizabilități în viziunea CPPEDAE*” – a fost organizată cu scopul sensibilizării opiniei publice privind discriminarea persoanelor cu dizabilități [54].

Totodată, CPPEDAE a desfășurat o amplă campanie de modernizare a cadrului normativ în vederea eliminării discriminării pe criteriu de dizabilitate. Astfel, în perioada de timp de la fondare pînă în prezent Consiliul a reușit să examineze 23 de acte normative care conțineau prevederi discriminatorii în domeniul protecției sociale, sănătății, educației, accesibilității persoanelor cu dizabilități la bunuri și servicii, asigurării dreptului la vot a persoanelor cu dizabilități intelectuale, asigurarea libertății de conștiință, de gândire și de religie [52]; din numărul acestora 10 propuneri se refereau la modernizarea actelor normative ce vizau persoanele cu dizabilități, printre care: *Legea RM privind sănătatea mentală nr. 1402 din 16.12.1997; Ordinul Ministerului Sănătății nr. 647 din 21.09.2010 cu privire la efectuarea întreruperii voluntare a cursului sarcinii în condiții de siguranță; Hotărîrea Guvernului nr. 295 din 14.05.2012 pentru aprobarea Regulamentului privind modul de aplicare a spitalizării temporare coercitive în instituțiile medicale specializate antituberculoase a persoanelor bolnave de tuberculoză în formă contagioasă, care refuză tratamentul; Metodologia de organizare și desfășurare a examenelor de bacalaureat, anul școlar 2013-2014 nr. 285 din 28.02.2014, adoptată prin Ordinul Ministerului Educației nr. 64 din 7 februarie 2014; Proiectul Codului Urbanismului și Construcțiilor* [48].

În 2015, Consiliul s-a implicat plenar în promovarea amendamentelor în vederea ajustării legislației naționale la prevederile Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități, ratificarea Protocolului 12 la Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), precum și a amendamentelor în vederea asigurării egalității de gen în Republica Moldova [52].

ONG-urile specializate în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități

În condițiile economiei de piață, când profitul este vectorul ce determină schimbarea, autoritățile statale se pare că nu pot ține pasul ritmului impus, fiind din ce în ce mai puțin receptiv și acordă mai puțină atenție unor domenii neprofitabile precum protecția drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și mai cu seamă domeniului ce ține de asigurarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități, astfel încât cetățenii ajung să se simtă izolați, manipulați și din ce în ce mai puține persoane se implică în viața comunității, nesimțindu-se responsabili de evoluția societății și nici preocupați de ea [347, p. 22-25]. Această situație a impus membrii societății civile de a se organiza în structuri sociale non-profit pentru a putea interveni în acele domenii netentante pentru mediul de afaceri și pe care autoritățile statale din anumite considerente nu reușesc să le gestioneze eficient.

Organizațiile non-guvenamentale ale persoanelor cu dizabilități nu sînt doar niște organizații de caritate, ele îndeplinesc trei funcții, după cum urmează:

politică – pot face presiuni sau conlucra cu mediul politic pentru realizarea obiectivelor propuse;

socială – care de fapt este cea mai exploatată calitate și presupune intervenții la nivel social pentru acordarea de ajutoare sub orice formă persoanelor cu dizabilități;

economică – această funcție este strict legată de cea socială și presupune obținerea de venituri care ulterior sînt redistribuite la nivel social persoanelor care au această necesitate [371].

Cadrul normativ national cu privire la ONG-uri este reprezentat de **Legea cu privire la asociațiile obștești** [142], **Legea cu privire la fundații** [177], **Legea cu privire la filantropie și sponsorizare** [178] coroborate cu prevederile **Codului civil** al RM [67].

În ce privește rolul ONG-urilor în protecția nemijlocită a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și eliminarea discriminării pe acest criteriu este de menționat că în momentul de față în RM activează aproximativ 20 de astfel de organizații printre care cele mai active sînt: Asociația „MOTIVAȚIE” din Republica Moldova; Centrul de Asistență Juridică pentru Persoane cu Dizabilități (CAJPD); Asociația pentru Reabilitare și Integrare Socială a Copiilor cu Sindromul DOWN; Asociația de Sprijin al Copiilor cu Handicap Fizic din Moldova; Asociația de Sprijin al Copiilor cu Handicap Fizic din Peresecina; Keystone Human Services International Moldova Association; Centrul de intervenție precoce „Voinicel”; Asociația pentru persoane cu dizabilități de intelect HUMANITAS din Moldova etc. [4].

Legea incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități [138] stabilește că, în scopul ocrotirii drepturilor și intereselor lor, în vederea acordării de sprijin reciproc și prestării unor servicii, persoanele cu dizabilități și persoanele care le reprezintă au dreptul de a crea asociații

obștești și, de asemenea, pot adera la astfel de organizații internaționale pentru a-și apăra drepturile și libertățile.

Pentru exemplificarea rolului ONG-urilor în protecția drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități împotriva formelor de discriminare oferim o succintă analiză a unuia dintre subiecții activi în domeniu: ***Keystone Human Services International Moldova Association***.

Keystone Human Services International Moldova Association a fost fondată în anul 2003 de către organizația Keystone Human Services International din SUA și are drept scop de a contribui la incluziunea socială a grupurilor vulnerabile, inclusiv a persoanelor cu dizabilități. Această organizație are obiective precum: îmbunătățirea cadrului legislativ de protecție socială a persoanelor cu dizabilități; promovarea, dezinstituționalizarea acestei categorii; incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități; promovarea culturii incluzive în societate [135].

Rolul acestei instituții este enorm, deoarece acordă asistență atât organelor administrației publice centrale, cât și celor locale în combaterea fenomenului discriminării persoanelor cu dizabilități. Astfel, Keystone Moldova acordă asistență Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei în îmbunătățirea cadrului normativ în domeniul protecției sociale a persoanelor cu dizabilități în vederea implementării cu succes a prevederilor Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități și incluziunii sociale a acestora și totodată susține administrațiile publice locale în implementarea programului de dezinstituționalizare a persoanelor cu dizabilități intelectuale și de incluziune a lor în comunitate prin implementarea unor proiecte precum: case comunitare, locuințe protejate, plasament-familial specializat, asistență parentală profesionistă, echipe mobile, servicii respiro etc. [135].

Keystone Moldova promovează și susține incluziunea socială a persoanelor în dificultate, inclusiv a celor cu dizabilități în serviciile sociale de bază din comunități, inclusiv în instituțiile educaționale. În acest scop, Keystone Moldova implementează metodologia educației incluzive aprobată de către Ministerul Educației al RM în grădinițe de copii și școli, asigurând suport copiilor cu necesități educaționale speciale în funcție de nevoile lor, susține dezvoltarea centrelor de resurse pentru educația incluzivă și a centrelor comunitare pentru copiii în situație de risc. Keystone Moldova contribuie la combaterea discriminării persoanelor în dificultate, inclusiv a celor cu dizabilități intelectuale prin capacitatea și implicarea nemijlocită a acestor persoane în activități de advocacy la nivel local și central și prin diferite strategii eficiente de comunicare, cum ar fi teatrul forum, filme autodocumentare, istorii narative etc. [135].

O realizare importantă reprezintă Programul „Comunitate incluzivă-Moldova” (2008-2016) implementat de către Asociația obștească „Keystone Human Services International Moldova Association” în parteneriat cu Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei.

Programul are drept scop de a contribui la reformarea sistemului de îngrijire și protecție socială a persoanelor cu dizabilități în vederea incluziunii sociale a acestora. Pînă în prezent în cadrul programului au beneficiat de asistență socială 1356 persoane, inclusiv 686 de copii și adulți cu dizabilități și 670 de părinți ai acestora. În perioada 2009-2012, peste 30% din copiii și tinerii plasați în instituția rezidențială „Casa internat pentru copii cu deficiențe mintale Orhei” au fost dezinstituționalizați. Aceștia au fost reintegrați în familia biologică cu servicii de suport (asistență personală, consiliere psihologică, asistență medicală, cadru didactic de sprijin etc.) sau în servicii comunitare de tip familial (asistență parentală profesionistă) sau de plasament (casă comunitară, locuință protejată) [234].

Considerăm că rolul pozitiv pe care îl joacă ONG-urile în protecția, promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități în RM este diminuat de reglementările deficitare din domeniu. De aceea este necesar să fie abrogate **Legea nr.837 din 17.05.1996 cu privire la asociațiile obștești**, **Legea nr.581 din 30.07.1999 cu privire la fundații** și **Legea nr.1420 din 31.10.2002 cu privire la filantropie și sponsorizare** și să fie adoptată o lege unică cu privire la organizațiile non-guvernamentale în care să se reglementeze detaliat atît aspectele ce țin de fondarea și activitatea acestor entități, cît cele ce țin de domeniile în care sînt încurajate să intervină și modalitățile de colaborare cu autoritățile statale și cu alte organisme.

În Republica Moldova, pînă în prezent, nu activează Consiliul național pentru drepturile persoanelor cu dizabilități pe lîngă Guvernul Republicii Moldova, deși această obligație a statului este expres stabilită în **art. 54 al Legii 60 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități**. Prin urmare, în Republica Moldova lipsește o entitate națională care va fi responsabilă de implementarea Convenției ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități. De asemenea, nu a fost instituit Mecanismul independent de monitorizare privind drepturile persoanelor cu dizabilități, o structură independentă abilitată prin lege, responsabilă de monitorizarea implementării CDPD [230].

4.4. Concluzii la capitolul 4

1. Garantarea și promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități la nivel național și combaterea discriminării pe criteriu de dizabilitate se asigură de un sistem complex de mecanisme: **mecanisme extrajudiciare** (*Parlamentul RM, organele puterii publice centrale și locale, Poliția și Procuratura*); **mecanisme judiciare** (*instanțele de judecată de toate nivelele și Curtea Constituțională*) și **mecanisme specializate** (*Avocatul Poporului și Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității și ONG-urile specializate*).

2. Mecanismele extrajudiciare asigură protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, în special, prin elaborarea, adoptarea și implementarea cadrului normativ

național conform dispozițiilor internaționale din domeniul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului; elaborarea și promovarea politicilor naționale de susținere a persoanelor cu dizabilități, dar mai ales prin asigurarea implementării acestor realizări la nivel central și local.

3. În pofida adoptării de către Parlamentul RM a unui set important de acte normative de protecție și promovare a drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități printre care cele mai importante fiind **Legea RM cu privire la asigurarea egalității** și **Legea RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități**, constatăm cu regret că, după 8 ani de la ratificarea CDPD, RM nu și-a racordat în întregime cadrul normativ la cerințele acestui instrument, multe din prevederile legislației în vigoare continuă să fie discriminatorii în raport cu persoanele cu dizabilități. În vederea depășirii acestei situații **recomandăm** tuturor mecanismelor extrajudiciare să-și intensifice activitatea în acest domeniu în special prin elaborarea proiectului de lege de modificare a legislației în vigoare pentru a o face conformă prevederilor CDPD și pentru a înlocui terminologia discriminatorie de *invalid, invaliditate, persoană cu handicap* etc. cu sintagma „*persoană cu necesități specifice*”.

4. Mecanismele judiciare și de jurisdicție constituțională asigură protecția persoanelor cu dizabilități prin examinarea cauzelor atribuite în competența lor în temeiul legii. Cu toate că instanțele de judecată sînt principalele mecanisme care asigură respectarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități prin efectul coercitiv al hotărîrilor adoptate, ele însele multe ori sînt responsabile de încălcarea acestor drepturi atît prin neasigurarea accesului la actul de justiție, cît mai ales prin aplicarea unor prevederi vădit discriminatorii.

În vederea depășirii acestei situații, **propunem** adaptarea infrastructurii instanțelor de judecată necesităților specifice persoanelor cu dizabilități (*instalarea de rampe de acces, implementarea mijloacelor tehnice de asistență a persoanelor cu diverse afecțiuni, acomodarea rezonabilă a sălilor de judecată etc.*); instruirea judecătorilor pentru a putea acomoda procesul de judecată particularităților specifice persoanelor cu dizabilități. Pentru a le fi asigurat un grad suplimentar de protecție a drepturilor și libertăților părților la proces persoane cu dizabilități, considerăm că este necesar ca acestea în fiecare caz să fie asistate de un apărător ales sau asigurat din contul statului.

Prevederile **art. 24 și 25 din CC al RM** contravin prevederilor **art.12 din CDPD**, cu toate acestea instanțele de judecată continuă practica vicioasă de aplicare a lor în practică. Reieșind din esența prevederilor **alin.(2) art.4 din C RM**, care stabilește: „*Dacă există neconcordanțe între pactele și tratatele privitoare la drepturile fundamentale ale omului la care Republica Moldova este parte și legile ei interne, prioritate au reglementările internaționale*”, **considerăm că** pînă la operarea de modificări la articolele respective instanțele de judecată trebuie să aplice prevederile **art. 12 din CDPD**.

5. Mecanismelor specializate le revine cel mai important și mai relevant rol în protecția juridică a persoanelor cu dizabilități întrucât au fost înzestrate prin puterea legii cu o serie de atribuții de protecție și promovare a drepturilor acestei categorii de persoane la diferite nivele de acțiune. Cu toate acestea, aportul lor în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități este puternic diminuat de domeniile largi de activitate (care includ și alte categorii de populație, nu doar persoanele cu dizabilități), dar și de faptul că în majoritatea cazurilor nu dispun de atribuții de sancționare a comportamentului discriminator, deciziile lor avînd de multe ori un caracter de recomandare.

6. **Avocatul Poporului (Ombudsmanul)** este unul dintre mecanismele specializate ce asigură respectarea drepturilor și libertăților omului de către autoritățile publice, organizații și întreprinderi, organizațiile necomerciale, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare, persoane cu funcții de răspundere de toate nivelurile, prin monitorizarea și raportarea modului de respectare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului la nivel național, prin perfecționarea legislației, colaborare internațională, promovarea drepturilor și libertăților omului și a mecanismelor de apărare a acestora. În pofida aportului consistent al acestei instituții în protecția și promovarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități, considerăm că rolul său ar putea fi sporit prin crearea unei unități specializate în problemele persoanelor cu dizabilități. Reieșind din aceste circumstanțe **recomandăm** crearea unei unități separate cu atribuții exclusive în acest domeniu „*Avocatul Poporului pentru persoanele cu dizabilități*”, care să monitorizeze și să promoveze respectarea drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități la nivel național.

7. **Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității** pentru moment este principalul mecanism de specialitate de asigurare a egalității și restabilire în drepturi a tuturor persoanelor discriminate, inclusiv pe criteriu de dizabilitate. Conform prevederilor **art.423/5 din Codul contravențional al RM**, Consiliul intervine ca agent de constatare în cazul contravențiilor prevăzute la **art. 542, 65/1, 71/1 și 71/2 din Legea contravențională**. Cu toate acestea, adoptarea deciziilor de sancționare este competența instanțelor de judecată care de multe ori clasează procedurile contravenționale intentate de Consiliu fapt ce se reflectă negativ asupra prestației acestui mecanism. În condițiile în care Consiliul este unicul mecanism specializat de luptă cu fenomenul discriminării, dispunînd de personal specializat în acest domeniu capabil să identifice o conduită ca fiind sau nu discriminatorie, considerăm că este nefondat ca examinarea contravențiilor prevăzute la **art. 542, 65/1, 71/1 și 71/2** să fie atribuită în competența instanțelor de judecată și **recomandăm** operarea de modificări în conținutul normei de la **art.423/5 din Codul contravențional al RM** prin redactarea **alin.(1)**, care va avea următorul conținut: „ *Contravențiile specificate la art. 54/2,*

65/1, 71/1 și 71/2 se constată și se examinează în fond de către Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității’, cu abrogarea **alin.(3)** al aceleiași norme.

8. ONG-urilor specializate în protecția juridică a persoanelor cu dizabilități le revine un rol extrem de important în promovarea drepturilor și libertăților acestei categorii de persoane prin însuși faptul că sînt create fie direct de persoanele cu dizabilități, fie de persoane preocupate de condiția persoanelor cu dizabilități. Totuși eficiența activității acestora este puternic diminuată de imperfecțiunea legislației naționale, deoarece deocamdată există trei instrumente legislative distincte ce reglementează crearea și activitatea ONG-urilor *Legea nr.837 din 17.05.1996 cu privire la asociațiile obștești*, *Legea nr.581 din 30.07.1999 cu privire la fundații* și *Legea nr.1420 din 31.10.2002 cu privire la filantropie și sponsorizare* care creează ambiguități și lasă loc de interpretări. Pentru a crea un cadru normativ unic și ca urmare a spori aportul ONG-urilor în domeniul protecției și promovării drepturilor și libertăților fundamentale, **recomandăm** de a abroga legile sus-menționate și de a adopta un act normativ unic care să reglementeze crearea și activitatea acestor entități cu stabilirea unui statut special pentru ONG-urile cu atribuții de protecție și promovare a drepturilor persoanelor cu dizabilități.

9. Consiliul național pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, conform **art. 54 al Legii RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități**, este principala autoritate responsabilă de monitorizarea implementării și promovării politicii naționale privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, dar deocamdată este nefuncțional. În această ordine de idei, considerăm oportun ca Guvernul RM să adopte regulamentul de creare și funcționare a acestei instituții, astfel încît Consiliul să devină principalul mecanism de specialitate din domeniu care să monitorizeze și să coordoneze activitatea celorlalte mecanisme naționale.

10. Potrivit prevederilor **art.33 din CDPD** „*Statele Părți, în conformitate cu propriile sisteme juridice și administrative, își vor menține, consolida, desemna sau stabili fiecare un cadru care să includă unul sau mai multe mecanisme independente, după cum este cazul, pentru a promova, proteja și monitoriza implementarea prezentei Convenții...*” Cu regret la această etapă de dezvoltare un astfel de mecanism încă există. În vederea realizării prevederilor art.33 din CDPD, **recomandăm** aprobarea prin-o hotărîre de guvern a regulamentului de creare și de funcționare a **Mecanismul Independent de Monitorizare asupra Convenției ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități** fie ca entitate separată sau prin acordarea acestor atribuții **Consiliului național pentru drepturile persoanelor cu dizabilități**.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

În debutul acestei lucrări ne-am propus obiectivul de a identifica, elucida și analiza instrumentele, mecanismele de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, fapt care ne-a permis formularea următoarelor **concluzii**:

1. Subiectul privind protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării a fost puțin abordat atât de autori din țară, cât și de cei din străinătate. Acest aspect se datorează în mare parte caracterului interdisciplinar al subiectului de cercetare, dar și faptului că tematica cu privire la persoanele cu dizabilități este una puțin atractivă pentru cercetătorii din domeniul dreptului.

2. Evoluția conceptului de *persoană cu dizabilități* și atitudinea față de această categorie este strâns legată de evoluția conceptului de drepturi și libertăți fundamentale ale omului fiind puternic influențate de schimbările majore ce au avut loc la acest nivel ca urmare a mișcărilor de autodeterminare ale persoanelor cu dizabilități și s-au concretizat în două modele de abordare a acestei păături sociale: **modelul medical și modelul social**.

3. Reieșind din reglementările internaționale ale momentului, în mod special din prevederile CDPD, dar și din politica purtată la acest nivel, un lucru e cert, în abordarea persoanelor cu dizabilități accentele sau repoziționat de pe deficiențele fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale de care suferă persoana pe barierele sociale care împiedică participarea acesteia în condiții de egalitate la viața socială, dar aceasta nicidecum nu înseamnă că decade necesitatea asistenței medicale sau a prestațiilor sociale destinate acestei categorii în cazul în care sunt necesare.

4. *Discriminarea persoanei pe criteriu de dizabilitate* presupune o conduită ilegală a oricărui subiect de drept indiferent de forma de organizare sau de tipul de proprietate care implică orice deosebire, excludere, restricție ori preferință în drepturi și libertăți a unei persoane sau a unui grup de persoane, bazată pe o prejudecată față de dizabilitatea de care suferă și care are ca consecință prejudicierea egalității în drepturi.

Pentru a fi în condițiile unei fapte de discriminare pe criteriu de dizabilitate este necesar ca această manifestare de voință să întrumească cumulativ următoarele trăsături:

a) să existe o faptă ilegală de tratare diferențiată a unei persoane sau a unui grup de persoane – fapta poate îmbrăca orice formă de manifestare (acțiune sau inacțiune), iar atitudinea morală față de aceasta se poate exprima atât prin vinovăție directă cât și indirectă. Caracterul ilegal al faptei trebuie să fie expres prevăzut de legislația în vigoare. Natura diferită a tratamentului aplicat se va aprecia întotdeauna în plan comparativ cu altă persoană sau grup de persoane care s-au aflat în condiții similare.

b) tratamentul diferențiat să aibă ca motiv o prejudecată față de deficiențele fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale de care suferă persoana sau se presupune că ar suferi – impulsul psihologic ce determină această conduită ilicită trebuie să fie determinat de o atitudine negativă, preconcepută, greșită față de o persoană care prezintă anumite deficiențe și nu contează natura acestor deficiențe (deficiențe intelectuale, mintale, anatomice, senzoriale etc.), gravitatea lor (dacă persoana se încadrează în vreun grad de dizabilitate sau nu) și în genere nu contează nici măcar faptul dacă respectiva persoană suferă de o astfel de deficiență sau pur și simplu s-a comis o eroare asupra persoanei sau persoana a fost tratată ca atare prin asociere cu o persoană cu dizabilități. Cu titlu de excepție se admite aplicarea tratamentului diferențiat persoanelor cu dizabilități în două situații: *tratamentul diferențiat pe criterii obiective; discriminarea pozitivă.*

c) consecințele negative ale tratamentului diferențiat trebuie să se manifeste sub forma încălcării egalității în drepturi pentru această categorie de persoane – încălcarea egalității în drepturi se poate exprima atât prin faptul că persoanei cu dizabilități nu i-au fost respectate anumite drepturi și libertăți fundamentale, cât și prin faptul că autoritățile responsabile nu au întreprins măsuri de acomodare rezonabilă care ar fi permis acestora să facă uz de aceste drepturi.

5. Este greșit și discriminatoriu să se opereze cu categoria de drepturi și libertăți ale persoanelor cu dizabilități. Persoanele cu dizabilități dispun de același sistem de drepturi și libertăți fundamentale ca și restul membrilor societății civile, doar că în anumite situații, în funcție de deficiențele pe care le prezintă persoana cu dizabilități, aceste drepturi și libertăți pot să necesite acțiuni de adaptare pentru ca respectiva persoană să poată beneficia de aceste drepturi și libertăți în condiții de egalitate cu ceilalți.

Indicarea în textul instrumentelor internaționale și naționale a unor categorii de drepturi specifice persoanelor cu dizabilități nu trebuie interpretată ca instituirea unei varietăți distincte sau de completare a listei drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Aceste categorii de drepturi trebuie privită ca o varietate ce face posibilă realizarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în raport cu persoanele cu dizabilități ținând cont de specificul lor.

6. Protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării la orice nivel (internațional, european, național) se asigură prin diverse instrumente ce conțin norme cu privire la drepturile omului și libertățile fundamentale, asigurarea egalității și combaterea discriminării, precum și la drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități a căror transpunere în practică se asigură de un sistem de mecanisme (instituții, comitete, comisii, instanțe etc.) care au ca misiune de bază sau facultativă asigurarea respectării acestor prevederi.

7. Protecția juridică internațională a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării este asigurată atât de normele cuprinse în instrumentele universale privind drepturile și libertățile

fundamentale ale omului cât și de normele cuprinse în instrumentele de specialitate privind drepturile persoanelor cu dizabilități.

La această etapă de dezvoltare există trei instrumente internaționale de specialitate de protecție a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării: *Programul Mondial de Acțiune privind Persoanele cu Handicap*, *Regulile standard privind egalizarea de șanse pentru persoanele cu handicap* și *CDPD*, primele două au la bază modelul medical de abordare a persoanelor cu dizabilități, iar cel din urmă promovează modelul social. În pofida faptului că aceste instrumente consacră accepțiuni diferite cu privire la persoanele cu dizabilități și nu este reglementată înțietatea aplicării lor, prioritate vor avea prevederile CDPD, iar celelalte instrumente se vor aplica în măsura în care asigură realizarea CDPD și completează textul acestui instrument cu privire la problemele ce nu au primit consacrare expresă în textul CDPD.

8. Transpunerea în practică a prevederilor instrumentelor sus-menționate se asigură de un sistem de mecanisme care au fost create și activează la nivelul **organelor ONU**, a **instituțiilor specializate** și a **mecanismelor convenționale** (*comitetele create prin textul convențiilor privind drepturile și libertățile omului*). Toate structurile, instituțiile, organizațiile, procedurile speciale create la acest nivel au atribuții în domeniul protecției drepturilor omului și deci și a drepturilor persoanelor cu dizabilități, rolul coordonator revenind *Comitetului pentru drepturile persoanelor cu dizabilități*.

9. Protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării la nivel european se asigură, în principal, prin prestația a două organisme: *Uniunea Europeană* și *Consiliul Europei*.

Prevederile normative de protecție a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării elaborate la nivelul UE se aplică conform principiului cetățeniei, iar CEaDO oferă un sistem de protecție mai vast deoarece se aplică tuturor persoanelor ce se află sub jurisdicția statelor membre ale Consiliului Europei. Directivele adoptate la nivelul UE oferă protecție împotriva discriminării persoanelor cu dizabilități doar privind accesul la domeniul muncii și la domeniile conexe, pe când CEaDO implică un nivel de protecție mai extins conform listei drepturilor pe care le include, coroborat cu prevederile art. 14. Prin urmare, orice persoană cu dizabilități poate angaja protecția oferită de CEaDO în cazurile de discriminare pe criteriu de dizabilitate, dacă încălcarea se încadrează în lista drepturilor protejate cooperat cu prevederile art. 14.

10. Cadrul normativ național de protecție a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării a cunoscut două etape de dezvoltare: pînă la și după adoptarea **Legii RM cu privire la asigurarea egalității** și a **Legii RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități**. Instrumentele din prima perioadă consacră și promova „*modelul medical*” de abordare a persoanelor cu dizabilități și reglementau în mod prioritar accesul la servicii de

asistență și protecție socială acordată acestei categorii. Cu adoptarea **Legii RM cu privire la asigurarea egalității** și a **Legii RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** s-a produs schimbarea de paradigmă în abordarea acestei categorii, conceptul medical fiind înlocuit cu cel social, dizabilitatea începând să fie tratată ca o problemă a întregii societăți și ca o chestiune de incluziune socială.

Cadrul normativ de protecție juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării este compus din normele ce asigură accesul la protecția și asistența socială pentru persoanele cu dizabilități (*Legea RM nr.156 din 14.10.1998 privind pensiile de asigurări sociale de stat; Legea RM nr.156 din 14.10.1998 privind alocațiile sociale de stat pentru unele categorii de cetățeni; Legea RM nr.547 din 25.12.2003 asistenței sociale; Legea RM nr.121 din 03.05.2001 cu privire la protecția socială suplimentară a unor categorii de populație; Legea RM nr.133 din 13.06.2008 cu privire la ajutorul social; Legea RM nr. 81 din 28.02.2003 privind cantinele de ajutor social; Hotărîrea Guvernului RM nr.936 din 08.10.2010; Hotărîrea Guvernului RM nr.314 din 23.05.2014; Hotărîrea Guvernului RM nr.722 din 22.09.2014; Hotărîrea Guvernului RM nr.413 din 14.06.2012*); normele de asigurare a egalității și eliminarea discriminării (toate actele normative ce conțin prevederi antidiscriminare); instrumente specializate de protecție a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării (*Legea RM cu privire la asigurarea egalității și Legea RM privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități*).

11. Implementarea instrumentelor naționale de protecție a drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării se asigură de un sistem de mecanisme compus din **instituții extrajudiciare, instituții judiciare și de jurisdicție și instituții specializate**

Din păcate la această etapă de dezvoltare încă nu activează **Consiliul național pentru drepturile persoanelor cu dizabilități** și nici nu a fost creat **Mecanismul Independent de Monitorizare a CDPD**, fapt care nu doar că a diminuat din nivelul de protecție oferit persoanelor cu dizabilități, dar a impus necesitatea redistribuirii atribuțiilor acestor mecanisme altor autorități, aglomerîndu-le domeniul de activitate.

Investigarea acestui subiect ne-a permis formularea următoarelor **recomandări**:

1. Este necesară operarea de modificări la nivelul **art. 16 din C RM**, urmînd ca principiul prevăzut de această normă să fie redenumit „*Egalitate și nondiscriminare*” cu modificarea alin.(2) și introducerea alin.(3) cu următorul conținut: „(2) *Cetățenii Republicii Moldova se bucură în condiții de egalitate, de toate drepturile civile, politice, sociale, economice și culturale, precum și de libertățile fundamentale consfințite prin Constituția Republicii Moldova și alte acte normative, Declarația Universală a Drepturilor Omului și prin tratate la care Republica Moldova este parte, sînt egali în fața legii și a autorităților publice, indiferent de*

rasă, naționalitate, originea etnică, limbă, religie, sex, orientarea sexuală, opinie, apartenența politică, avere, **dizabilitate** sau orice alt criteriu real sau presupus.”

(3) *Se interzice orice deosebire, excludere, restricție ori preferință în drepturi și libertăți a persoanei sau a unui grup de persoane, precum și susținerea comportamentului discriminatoriu bazat pe criteriile stipulate la alin. (2) al prezentei legi care are ca scop sau consecință diminuarea sau prejudicierea exercitării în condiții de egalitate cu ceilalți a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în orice domeniu de activitate”.*

2. Elaborarea și adoptarea unei legii organice de modificare și completare a actelor normative în vigoare pentru înlocuirea expresilor *invalid, invaliditate, persoană invalidă, certificat de invaliditate, handicap* etc. cu sintagmele: *dizabilitate, persoană cu dizabilități, persoană cu necesități specifice, certificate de dizabilitate.*

3. Modificarea titlului **art. 176 din Codul penal al RM** din „*încălcarea egalității în drepturi a persoanei*” în „*discriminarea persoanei*” cu expunerea normei într-o nouă redacție cu următorul conținut: „*Orice deosebire, excludere, restricție sau preferință în drepturi și în libertăți a persoanei sau a unui grup de persoane, orice susținere în orice fel a unui comportament discriminatoriu în orice sferă a vieții sociale, bazată pe criteriu de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie sau convingeri, sex, vîrstă, dizabilitate, opinie, apartenență politică sau pe orice alt criteriu real prevăzut de legislația Republicii Moldova sau de instrumentele internaționale la care Republica Moldova este parte sau pe orice criteriu presupus: a) săvîrșită de o persoană cu funcție de răspundere; b) săvîrșită de o autoritate publică; c) prin folosirea mijloacelor de informare mass-media sau cu amplasarea de mesaje și simboluri discriminatorii în locurile publice; d) săvîrșită prin orice formă de participare; e) soldată cu cauzare de daune în proporții considerabile drepturilor și libertăților persoanei; f) soldată cu alte urmări grave*”.

4. Abrogarea **art. 23 și art. 24 din Codul civil al RM** prin instituirea unui mecanism de susținere a persoanelor cu dizabilități mintale sau intelectuale.

Operarea de modificări la **art. 170 alin. (1) (c) și 267 alin. 1 (b), art. 308 alin.(2) din Codul de procedură civilă al RM** pentru a permite persoanelor cu dizabilități declarate incapabile să se adreseze în mod autonom cu cereri în instanța de judecată în vederea apărării drepturilor și libertăților personale.

5. Modificarea prevederilor **art. 90 alin. (3) pct.(1) din Codul de procedură penală al RM și art. 133 (a) din Codul de Procedură Civilă al RM**, pentru a admite audierea în calitate de martori a persoanelor cu dizabilități mintale sau intelectuale declarate incapabile.

6. Modificarea **art. 27** din **Legea nr. 1402 din 16.12.1997 privind sănătatea mintală** în sensul în care persoanelor cu deficiențe mintale să le fie recunoscut dreptul de a lua decizii independente privind acordul sau dezacordul cu privire la internarea în instituții psihiatrice.

7. Modificarea **art. 13** din **Codul electoral**, pentru a recunoaște persoanelor cu dizabilități intelectuale dreptul la vot.

8. Completarea finalului **alin.(1) art.54/2** și **alin.(1) art. 65/1** din **Codul contravențional al RM** cu sintagma „sau orice altă situație”.

Totodată, **art.54/2** din **Codul contravențional** urmează să fie completat cu **alin.(3)** care va avea următorul conținut: *„Angajatorii, indiferent de forma de organizare juridică, care nu respectă cerințele prevederilor alin.(4) art.34 din Legea Republicii Moldova privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Nr. 60 din 30.03.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 27.07.2012, nr.155-159 se sancționează cu amendă de la 150 la 200 de unități convenționale aplicată persoanei fizice, cu amendă de la 300 la 500 de unități convenționale aplicată persoanei cu funcție de răspundere”*.

9. Ratificarea **Protocolului nr. 12** la Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale.

10. Crearea **Consiliului național pentru drepturile persoanelor cu dizabilități** funcțional și adoptarea regulamentului de funcționare a acestuia.

11. Constituirea **Mecanismului Independent de Monitorizare** asupra Convenției ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități, adoptarea legii privind aprobarea Regulamentului de funcționare a Mecanismului Independent de Monitorizare a Convenției ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități.

Avantajele și valoarea elaborărilor propuse rezultă din necesitatea de a oferi un grad de protecție sporit persoanelor cu dizabilități împotriva faptelor discriminatorii și în opinia noastră se regăsesc în următoarele domenii:

În domeniul *teoretic*, lucrarea va reprezenta un bun îndrumar în vederea promovării drepturilor și intereselor persoanelor cu dizabilități la toate nivelele. Pe de altă parte, această lucrare are menirea de a sensibiliza societatea moldovenească vizavi de condiția acestei categorii de persoane și de a le asigura incluziunea socială.

În domeniul *legislativ*, avantajul constă în perfecționarea cadrului normativ privind protecția juridică a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării.

În domeniul *politic*, cercetarea efectuată va permite revizuirea politicilor la nivel de țară și elaborarea politicilor noi incluzive în raport cu persoanele cu dizabilități.

În domeniul *social-economic*, impactul pozitiv constă în schimbarea de atitudini față de persoanele cu dizabilități, acceptarea lor ca membri cu drepturi depline ai comunităților în care locuiesc.

Aportul autorului la ridicarea gradului de investigație a subiectului protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării constă în: studierea și sistematizarea opiniilor doctrinare existente cu privire la acest aspect în țară și în străinătate; sistematizarea și analiza cadrului normativ internațional, european și național din domeniul protecției drepturilor și libertăților persoanelor cu dizabilități și combaterea fenomenului discriminării; abordarea conceptelor de discriminare și a celui de persoană cu dizabilități în coraport; abordarea de principiu a drepturilor și libertăților specifice persoanelor cu dizabilități; reflectarea statistică a dimensiunii fenomenului discriminării persoanelor cu dizabilități cu elucidarea cauzelor și circumstanțelor care îl condiționează; analiza mecanismelor internaționale, europene și naționale cu atribuții în domeniul protecției juridice a persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării, cu elucidarea aspectelor ce privesc interacțiunea acestor mecanisme; formularea recomandărilor și propunerilor de redresare a situației din domeniul de studiu.

Planul de cercetări de perspectivă include următoarele repere:

- 1) Comentarea oficială a prevederilor **CDPD**, a **Legii privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** și a **Legii privind asigurarea egalității**, pentru a asigura aplicarea uniformă a prevederilor instrumentelor respective;
- 2) Elaborarea studiilor și cercetărilor privind nivelul de respectare și implementare a prevederilor CDPD la nivel național;
- 3) Studierea eficienței politicilor de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități desfășurate la nivel național pentru identificarea soluțiilor de îmbunătățire a situației;
- 4) Investigarea cauzelor și condițiilor care duc la excluziunea socială a persoanelor cu dizabilități și modalităților de depășire a situației.

BIBLIOGRAFIE

A. Referințe bibliografice în limba română

1. Antonov V. ș.a. Oportunități egale, incluziune și protecție socială a persoanelor cu dizabilități. În: Monitorul social, 2010, nr.4. 41 p.
2. Arseni A., Olteanu C. *Egalitatea și universalitatea drepturilor fundamentale ale omului – principii edificatoare ale statului de drept și democratic*” (dedicată conceptului drepturilor omului și mecanismelor naționale și europene de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale). Chișinău: CEP USM, 2014. 232 p.
3. Astrahan A. *Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități (Ghid pentru administrația publică locală)*. Chișinău: Reclama, 2013. 72 p.
4. Asociația „Alianța Organizațiilor pentru Persoane cu Dizabilități din Republica Moldova” <http://www.civic.md/ong/457-alianța-organizațiilor-pentru-persoane-cu-dizabilitati-din-republica-moldova.html?device=xhtml> (vizitat la 01.03.2015).
5. Avocatul Poporului (Ombudsmanul). Scurt istoric. <http://www.ombudsman.md/ro/content/scurt-istoric> (vizitat la 21.01.2016).
6. Avocatul Poporului (Ombudsmanul). Avocatul Parlamentar Aurelia Grigoriu a înaintat un Aviz cu recomandări pentru apărarea drepturilor unui condamnat-persoană cu dizabilități. <http://www.ombudsman.md/ro/content/avocatul-parlamentar-aurelia-grigoriu-inaintat-un-aviz-cu-recomandari-pentru-apararea> (vizitat la 19.01.2016).
7. Avocatul Poporului (Ombudsmanul). Cazul de la Hîncești soluționat de adjunctul Avocatului Poporului Tudor Lazări prin procedura de conciliere. <http://www.ombudsman.md/ro/content/cazul-de-la-hincesti-solutionat-de-adjunctul-avocatului-poporului-tudor-lazar-prin-procedura> (vizitat la 19.01.2016).
8. Avocatul Poporului îndeamnă autoritățile să ia măsurile legislative și organizatorice necesare pentru asigurarea implementării Convenției ONU cu privire la respectarea drepturilor persoanelor cu dizabilități <http://www.ombudsman.md/ro/content/avocatul-poporului-indeamna-autoritatile-sa-ia-masurile-legislative-si-organizatorice> (vizitat la 21.05.2015).
9. Avocatul Poporului (Ombudsmanul). Activitate de propagare a drepturilor persoanelor cu dizabilități la Liceul „Mihail Sadoveanu” din Ocnița. <http://www.ombudsman.md/ro/content/activitate-de-propagare-drepturilor-persoanelor-cu-dizabilitati-la-liceul-msadoveanu-din> (vizitat la 19.01.2016).
10. Avocatul Poporului (Ombudsmanul). <http://www.ombudsman.md/ro/search/node/dizabilit%C4%83%C8%9Bi> (vizitat la 16.01.2016).
11. Azarov A. ș.a. *Drepturile omului (mecanisme de protecție internaționale și din Republica Moldova)*. Chișinău: Grafema Libris. 476 p.

12. Beșliu R.M. *Protecția internațională a drepturilor omului* (Note de curs. Ediția a 5-a). București: Universul Juridic, 2010. 453. p.
13. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. *Situația persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova*, 30.11.2015.
<http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=4976> (vizitat la 28.12.2015).
14. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. *Situația persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova în anul 2012*.
<http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&id=4253&idc=168> (vizitat la 12.02.2016).
15. Blaga T., Racu A. *Handicapul prin prisma constructivismului social*. În: Revista facultății de psihologie și pedagogie specială a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, 2010, nr.4(21), p. 25-29.
16. Bostan T. ș.a. *Integrarea socială a persoanelor cu deficiențe de auz*. În: Didactica Pro...Revistă de teorie și practică educațională, Chișinău, 2002, nr.1 (11), p. 16-18.
17. Botoșinean F., Soponaru C. *Persoanele cu nevoi speciale din România, auto și heteropercepție*. În: Psihologia socială, Iași, 2013, nr.31, p. 87-105.
18. Bordei T. *Discriminarea o provocare pentru societatea civilă din Republica Moldova în contextul integrării europene*. În: Revista de filozofie, sociologie și științe politice, 2012, nr.1(158), p. 85-97.
19. Boudon R. ș.a. *Larousse. Dicționar de sociologie*. Traducere Țuțuianu M. București: Univers Enciclopedic, 1996. 366 p.
20. Bulgaru M. ș.a. *Asistența socială în contextul transformărilor din Republica Moldova*. Chișinău: „Cu drag”, 2008. 440 p.
21. Burian Al. ș.a. *Drept internațional public*, ediția a III-a (revăzută și adăugită). Chișinău: „Elena – V.I.”, 2009. 650 p.
22. Capacitatea juridică a persoanelor cu dizabilități intelectuale și a persoanelor cu probleme de sănătate mintală. FRA.European union agency for fundamental rights.
http://fra.europa.eu/sites/default/files/legal-capacity-intellectual-disabilities-mental-health-problems-factsheet-ro_0.pdf (vizitat la 08.06.2015).
23. Cara A. *Implementarea educației incluzive în Republica Moldova (Studiu de politici publice)*. Chișinău: Reclama, 2014. 86 p.
24. Caracterizarea generală a persoanelor cu nevoi speciale. <http://www.asociatia-as.ro/images/stories/materiale/nevoi-speciale.pdf> (vizitat la 18.04.2016).
25. Carta Națiunilor Unite și Statutul Curții Internaționale de Justiție, semnate la San Francisco, 26 iunie 1945 și Declarația asupra principiilor dreptului internațional privind relațiile prietenești și cooperarea dintre state, conform Cartei Națiunilor Unite din 24 octombrie 1970. Rezoluția

Adunării Generale a ONU, nr.2625(XXV). În: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul 26. – Chișinău, 1998, p. 5-54.

26. Carta Socială Europeană
http://www.euroavocatura.ro/dictionar/50/Carta_Sociala_Europeana (vizitat la 12.05.2016).

27. Cartă socială europeană (revizuită). În: Tratatate internaționale, 2006, volumul 38, p. 175.

28. Carta Socială Europeană revizuită-în aplicare. Biroul de Informare al Consiliului Europei în Moldova. Chișinău: Tipografia Centrală, 2001.129 p.

29. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene.
<http://anp.gov.ro/documents/10180/1863054/LexUriServ.pdf/3925bd4c-b834-4719-801c-0789b45dc392> (vizita la 12.05.2015).

30. Cașu V. *Incluziunea în câmpul muncii a persoanelor cu dizabilități*.
http://www.motivatie.md/media/images/Conferinta_Nationala2014/4.Incluziunea_in_cimpul_muncii_a_persoanelor_cu_dizabilitati.pdf (vizitat la 07.06.2015).

31. Cârnaț T. *Protecția juridică a drepturilor omului*. Chișinău: Reclama, 2003. 380 p.

32. Cârnaț T. Cârnaț M. *Protecția juridică a drepturilor omului*. Chișinău: Reclama, 2006. 380 p.

33. Cârnaț T. *Non-Discriminarea în condițiile constituționalismului contemporan din Republica Moldova*. Chișinău: Pontos, 2008. 388 p.

34. Cârnaț T. *Teoria și practica eliminării formelor de discriminare în condițiile constituționalismului contemporan din Republica Moldova*. Teză de dr. hab. în drept. Chișinău, 2009. 235 p.

35. Ceban C. *Dreptul organizațiilor internaționale*. Chișinău: Vizual desing, 2012. 305 p.

36. Ce pensii vor fi în Moldova la 1 aprilie ? <http://alfanews.md/ro/societate-md/item/5162-ce-pensii-vor-fi-in-moldova-din-1-aprilie/5162-ce-pensii-vor-fi-in-moldova-din-1-aprilie> (vizitat la 23.05.2015).

37. Centrul republican de reabilitare a invalizilor, veteranilor muncii și războiului din satul Cocieri, raionul Dubăsari <http://www.mmprsf.gov.md/md/centrulcocieri/> (vizitat la 21.05.2015).

38. Centrul pentru copii cu cerințe educative speciale „Speranța” din orașul Criuleni.
<http://www.mmprsf.gov.md/md/centrusperanta/> (vizitat la 23.05.2015).

39. Centrul de reabilitare a invalizilor și pensionarilor „Victoria” al Republicii Moldova, orașul Sergheevka, Ucraina <http://www.mmprsf.gov.md/md/centruvictoria/> (vizitat la 23.05.2015).

40. Centrul pentru drepturile omului. Aviz în temeiul art. 27 alin.(1) al Legii cu privire la avocații parlamentari nr. 1349-XIII din 17 octombrie 1997.
<http://www.ombudsman.md/sites/default/files/document/aviz24.pdf> (vizitat la 18.01.2016).

41. Chivriga V., Panaite P. *Serviciile publice de gospodărire comunală în municipii și centre raionale (Raport de performanță)*. Chișinău: ARC, 2013. 88 p.
42. Charrier J-L., Chiriac A. *Codul Convenției Europene a Drepturilor Omului*. Chișinău: Tipografia „Balacron” SRL, 2008. 724 p.
43. Ciugureanu-Mihailuță C., Osmochescu N. *Protecția internațională a drepturilor copilului*. Chișinău: ASEM, 2009. 398 p.
44. Ciugureanu-Mihailuță C. *Drept internațional public (curs universitar)*. Chișinău: PapaPrint, 2013, 336 p.
45. Ciubuc L. *Drepturile Omului*. Teză de dr. în drept. Chișinău, 2006.138 p.
46. Condurachi F. *Ce este UNESCO*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1966.105 p.
47. Consiliul Europei. *800 milioane de europeni*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2002, 116 p.
48. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării. *Raport privind activitatea realizată în 2014*. Chișinău, 2015
<http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=zCNieNSuRoQ%3D&tabid=202&language=ro-RO> (vizita la 19.06.2015).
49. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Ce fel de plîngerii pot fi adresate Consiliului?* <http://egalitate.md/index.php?pag=page&id=844&l=ro> (vizitat la 19.01.2016).
50. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Decizia de inadmisibilitate din 14 ianuarie 2016 în cauza nr.346/15 privind pretinsa discriminare*. http://egalitate.md/media/files/files/decizie_346_15_inadmisibilitate_9191429.pdf (vizitat la 19.01.2016).
51. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Decizia de inadmisibilitate din 29 decembrie 2015 în cauza nr.338/15 privind pretinsa discriminare în accesul la servicii medicale*. http://egalitate.md/media/files/files/decizie_338_15_inadmisibilitate_2546305.pdf (vizitat la 19.01.2016).
52. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *CPPEDAE sărbătorește 2 ani de activitate în domeniul prevenirii și combaterii discriminării*. <http://egalitate.md/index.php?pag=news&id=832&rid=784&l=ro> (vizitat la 19.01.2016).
53. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Decizii*. <http://egalitate.md/index.php?pag=news&id=836&l=ro> (vizitat la 19.01.2016).
54. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Situația persoanelor cu dizabilități în viziunea CPPEDAE*. <http://egalitate.md/index.php?pag=news&id=832&rid=564&l=ro> (vizitat la 19.01.2016).

55. Convenția internațională pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială. Adoptată și deschisă spre semnare de Adunarea Generală a Națiunilor Unite prin Rezoluția 2106(XX) din 21 decembrie 1965. Intrată în vigoare la 4 ianuarie 1969, conform dispozițiilor art.19 Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului nr.707-XII din 10.09.91(în vigoare pentru Republica Moldova din 25 februarie 1993). În: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998, p. 77.
56. Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei, adoptată la 18 decembrie 1979 la New York; adoptată și deschisă spre semnare de Adunarea Generală a Națiunilor Unite prin Rezoluția 34/180 din 18 decembrie 1979. A intrat în vigoare la 3 septembrie 1981, conform dispozițiilor art.27(1). Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului nr.87/XIII din 28.04.1994. În: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998, p. 114.
57. Convenția împotriva torturii și altor pedepse ori tratamente cu cruzime, inumane sau degradante, adoptată la 10 decembrie 1948 la New York, în vigoare din 26 iunie 1987. Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.473-XIII din 31.05.1995 (în vigoare pentru Republica Moldova din 28 decembrie 1995). În: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998, p. 129-145.
58. Convenția internațională cu privire la drepturile copilului, adoptată la 20 noiembrie 1989 la New York, în vigoare din 20 septembrie 1990. Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.408-XII din 12.12.90 (în vigoare pentru Republica Moldova din 25 februarie 1993). În: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998, p. 51-73.
59. Convenția privind discriminarea în domeniul ocupării forței de muncă și exercitării profesiei nr.111 din 25.06.58, ratificată prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.593-XIII din 26.09.1995. În: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1999, p. 53.
60. Convenția UNESCO împotriva Discriminării în Educație din 14 decembrie 1960, în vigoare din 22 mai 1962, conform dispozițiilor art.14. Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului nr.707-XII din 10.09.91 (în vigoare pentru Republica Moldova din 17 iunie 1993). În: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998, p. 105.
61. Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, adoptată la Roma la 04 noiembrie 1950, în vigoare din 3 septembrie 1953 (ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr.1298-XIII din 24.01.1997), în vigoare

pentru Republica Moldova din 12 septembrie 1997. Tratatul internațional la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998, p. 341-359.

62. Convenția cu privire la privilegii și imunitățile Organizației Națiunilor Unite. Nr. 1946 din 13.12.1946. În: Tratatul Internațional nr.8 din 01.01.1999.

<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=356486> (vizitat la 16.05.2015).

63. Convenția europeană pentru prevenirea torturii și a pedepselor sau tratamentelor inumane sau degradante, adoptată la Strasbourg la 26 noiembrie 1987, ratificată prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.1238-XIII din 09.07.97 (în vigoare pentru Republica Moldova din 1 februarie 1998). În: Tratatul internațional la care Republica Moldova este parte (1990-1998), Volumul I. Chișinău, 1998, p. 331.

64. Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29 iulie 1994, a intrat în vigoare la 27 august 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1994, nr.1. http://lex.justice.md/document_rom.php?id=44B9F30E:7AC17731 (vizitat la 12.03.2015).

65. Codul penal al Republicii Moldova. Nr.985 din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 14.04.2009, nr.72-74. <http://lex.justice.md/md/331268/> (vizitat la 14.04.2015).

66. Codul de procedură penală al Republicii Moldova. Nr.122 din 14.03.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 07.06.2003, nr.104-110. <http://lex.justice.md/md/326970/> (vizitat la 14.04.2015).

67. Codul civil al Republicii Moldova. Nr.1107 din 06.06.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.06.2002, nr.82-86. <http://lex.justice.md/md/325085/> (vizitat la 14.04.2015).

68. Codul de procedură civilă al Republicii Moldova. Nr.225 din 30.05.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 12.06.2003, nr.111-115. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=331818&lang=1> (vizita la 16.04.2015).

69. Codul contravențional al Republicii Moldova. Nr.218 din 24.10.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 16.01.2009, nr.3-6. <http://lex.justice.md/md/330333/> (vizitat la 19.04.2015).

70. Codul muncii al Republicii Moldova. Nr.154 din 28.03.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 20.07.2003, nr.159-162. <http://lex.justice.md/md/326757/> (vizitat la 19.07.2015).

71. Codul familiei al Republicii Moldova. Nr.1316 din 26.10.200. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 26.04.2001, nr.47-48. <http://lex.justice.md/md/286119/> (vizitat la 13.01.2016).

72. Codul audiovizualului Republicii Moldova. Nr. 260 din 27.07.2006. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 18.08.2006, nr. 131-132.
http://lex.justice.md/document_rom.php?id=041D82D8:3A07C731 (vizitat la 13.01.2016).
73. Codul electoral al Republicii Moldova. Nr.1381 din 21.11.1997 În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 08.12.1997, nr.81. <http://lex.justice.md/md/312765/> (vizita la 12.11.2015).
74. Codul educației al Republicii Moldova. Nr.152 din 17.07.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 24.10.2014, nr.319-324. <http://lex.justice.md/md/355156/> (vizitat la 21.08.2015).
75. Codul fiscal al Republicii Moldova. Nr. 1163-XIII din 24.04.1997. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 18.09.1997 nr.62/522. <http://lex.justice.md/md/326971/> (vizitat la 12.12.2015).
76. Craiovan I. *Metodologie juridică*. București: Universul juridic, 2005. 256 p.
77. Crasnobaev A. *Protecția dreptului fundamental al omului la un mediu înconjurător sănătos*. Teză de dr. în drept. Chișinău, 2015. 185 p.
78. Cun Neagoe A.M. *Dizabilitatea, o problemă de drepturile omului*. În: Drepturile omului, 2014, nr.1, p. 7-19.
79. Deleanu I. *Drept constituțional și instituții politice*. București: Lumina Lex, 1991. 447 p.
80. Decizia Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității din 30.12.2014 în cauza 176/14 (*V.S. v. Judecătoria Centru și Curtea de Apel Chișinău*) privind discriminarea pe criteriu de dizabilitate în acces la justiție și lipsa acomodării rezonabile. http://egalitate.md/media/files/files/decizie_176_14_2356598.pdf (vizitat la 18.01.2016).
81. *Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948*, Rezoluția Adunării Generale a ONU, nr.217 A(III). Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998, p. 11-18.
82. *Declarația cu privire la suveranitatea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*, Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.148-XII din 23 iunie 1990, Veștile Sovietului Suprem, 1990, nr. 8.
83. *Declarația de independență a Republicii Moldova*, Legea Republicii Moldova nr.691-XII din 27 august 1991, În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1991, nr.11-12, art.103, 118.
84. Dexonline.<https://dexonline.ro/definitie/specific> (vizitat la 12.02.2016).
85. Dilion M. *Raport Holistic: Monitorizarea drepturilor persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova*. Chișinău: Asociația „Motivație” din Moldova, 2014. 38 p.
86. Directiva 2000/43/CE din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:32000L0043> (vizitat la 30.05.2015).

87. Drăganu T. *Dreptul constitutional și instituții politice (tratament elementar)*. Vol.II. București: Lumina Lex,1998. 361p.
88. *Drepturile persoanelor cu dizabilități*. Oficiul avocatului Poporului Chișinău, 2015. http://www.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/952_brosura-pliant_pers_cu_dizabilitati_tipar.pdf (vizitat la 19.01.2016).
89. Extras din registrul de stat al interpreților și traducătorilor autorizați actualizat la 07.04.2015 http://justice.gov.md/public/files/file/persoane_authorized/traducatori/extras_din_registrul_de_stat_al_interpretilor_si_traducatorilor_actualizat_07.04.15.pdf (vizitat la 08.06.2015).
90. Fenomenul discriminării în Republica Moldova: Percepția cetățeanului. Sondaj sociologic. CBS-AXA Chișinău, 2014. 76 p. http://egalitate.md/media/files/files/sondaj_sociologic_fenomenul_discriminarii_ain_republica_moldova-percepaiacetaeanului_3832326.pdf (vizitat la 29.12.2015).
91. Gavrilă L. ș.a. *Incluziunea persoanelor cu dizabilități în câmpul muncii – realități și perspective*. În: Monitorul Social, 2012, nr.16, p. 7-52.
92. Gâlcea I. *Tratatele Uniunii Europene (comentarii și explicații)*. București: Editura C.H.Beck, 2012. 549 p.
93. Gomien D. *Ghid al Convenției Europene pentru Drepturile Omului*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 162 p.
94. Guceac I. *Statul și poliția*. Chișinău: Cartier,1997, 109 p.
95. Guttman F. *Dizabilitatea ca o condiție determinantă a sărăciei*. În: Revista Română de Sociologie, București, 2011, nr.3-4, p. 249-256.
96. Guțuleac V. *Drept administrativ*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2013. 600 p.
97. Ghimp A. ș.a. *Dreptul securității sociale*. București: All Beck, 1998. 487 p.
98. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului-tip privind organizarea și funcționarea Serviciului social „Locuință protejată” și a standardelor minime de calitate. Nr. 711 din 09.08.2010. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 17.08.2010, nr. 148-149. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=335694> (vizitat la 28.12.2014).
99. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului - tip privind organizarea și funcționarea Serviciului social „Casă comunitară”. Nr. 936 din 08.10.2010. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 15.10.2010, nr. 202-205. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=336340> (vizitat la 28.12.2014).
100. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea Serviciului social „Asistență personală” și a standardelor minime de

calitate. Nr. 314 din 23.05.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 01.06.2012, nr. 104-108 (în vigoare din 01.01.2013).

<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=343395> (vizitat la 28.12.2014).

101. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului -cadru privind organizarea și funcționarea Serviciului social „Echipă Mobilă” și a standardelor minime de calitate. Nr. 722 din 22.09.2011. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 30.09.2011, nr. 160-163. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=340345> (vizitat la 28.12.2014).

102. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea Serviciului social „Respiro”. Nr. 413 din 14.06.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.06.2012, nr. 126-129.

<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=343701> (vizitat la 28.12.2014).

103. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la determinarea dizabilității și a capacității de muncă. Nr. 65 din 23.01.2013. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 25.01.2013, nr.18-21. <http://lex.justice.md/md/346508/> (vizitat la 19.01.2015).

104. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Programului de reformare a serviciilor publice pentru anii 2012-2015. Nr. 797 din 26.10.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 02.11.2012, nr.229-233.

<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=345215> (vizitat la 25.05.2015).

105. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea Biroului comun de informații și servicii. Nr. 661 din 30.08.2013. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 06.09.2013, nr.191-197

<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=349471> (vizitat la 25.05.2015).

106. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Programului de reformare a serviciilor publice pentru anii 2014-2016. Nr. 122 din 18.02.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 21.02.2014, nr.43-46. <http://lex.justice.md/md/351705/> (vizitat la 25.05.2015)

107. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului privind prestarea serviciilor de comunicare prin utilizarea limbajului mimico-gestual/limbajul semnelor cu ajutorul interpretului. Nr.333 din 14.05.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 23.05.2014, nr. 120-126.

<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=353016&lang=1> (vizitat la 25.05.2015).

108. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Programului unic al asigurării obligatorii de asistență medicală. Nr.1387 din 10.12.2007. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 21.12.2007, nr.198-202/1443. http://cnam.md/editorDir/file/Hotariri/hg_1387_din_10_12_2007_program_unic.pdf (vizitat la 26.05.2015).

109. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea modificărilor și completărilor ce se operează în Programul unic al asigurării obligatorii de asistență medicală. Nr.184 din 29.03.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 03.04.2012, nr.64. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326302&lang=1> (vizitat la 26.05.2015).

110. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Regulamentului-cadru al Serviciului de îngrijire socială la domiciliu și a standardelor minime de calitate. Nr.1034 din 31.12.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 16.01.2015, nr.1-10. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=356264> (vizitat la 29.05.2015).

111. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Programului național privind crearea sistemului integrat de servicii sociale pe anii 2008-2012. Nr.1523 din 31.12.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 20.01.2009, nr.7-9. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=333822&lang=1> (vizitat la 29.05.2015).

112. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului cu privire la modul de evidență și distribuire a biletelor de reabilitare/recuperare acordate persoanelor în vîrstă și celor cu dizabilități. Nr. 372 din 06.05.2010. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 14.05.2010, nr.72-74. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=334576> (vizitat la 29.05.2015).

113. Hotărîrea Guvernului nr. 691 din 17.11.2009 pentru aprobarea Regulamentului privind organizarea și funcționarea Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei, structurii și efectivului-limită ale aparatului central al acestuia. Nr. 691 din 17.11.2009. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.166-168 din 20.11.2009. <http://lex.justice.md/md/332740/> (vizitat la 13.03.2015).

114. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Planului de acțiuni privind implementarea măsurilor de asigurare a accesibilității persoanelor cu dizabilități la

infrastructura socială. Nr. 599 din 13.08.2013. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 23.08.2013, nr.182-185.

<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=349254> (vizitat la 18.01.2016).

115. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului sanitar privind dotarea și exploatarea farmaciilor și depozitelor farmaceutice. Nr. 504 din 12.07.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 20.07.2012, nr.149-154. <http://lex.justice.md/md/344104/> (vizitat la 19.07.2015).

116. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Reglementării tehnice „Stabilirea condițiilor de plasare pe piață a ascensoarelor. Nr.1252 din 10.11.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 21.11.2008, nr.208-209. <http://lex.justice.md/md/362849/> (vizitat la 19.07.2015).

117. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Regulamentului general de urbanism. Nr.5 din 05.01.1998. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 26.02.1998, nr.14. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=302550&lang=1> (vizitat la 12.03.2015).

118. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Regulamentului transportului auto de călători și bagaje. Nr.854 din 28.07.2006. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 08.08.2006, nr.910. <http://lex.justice.md/md/316972/> (vizitat la 12.03.2015).

119. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova privind aprobarea cu privire la aprobarea Programului de dezvoltare a educației inclusive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020. Nr.523 din 11.07.2011. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 15.07.2011, nr.114-116. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=339343&lang=1> (vizitat la 07.02.2015).

120. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova privind aprobarea Strategiei pentru protecția copilului pe anii 2014-2020. Nr.434 din 10.06.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 20.06.2014, nr.160-166. <http://lex.justice.md/md/353459/> (vizitat la 06.02.2015).

121. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului privind redirecționarea resurselor financiare în cadrul reformării instituțiilor rezidențiale. Nr. 351 din 29.05.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 08.06.2012, nr.113-118. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=343471&lang=1> (vizitat la 19.07.2015).

122. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică și Serviciul raional/municipale asistență psihopedagogică. Nr.732 din

- 16.09.2013.În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 20.09.2013, nr.206-211. <http://lex.justice.md/md/349661/> (vizitat la 19.07.2015).
123. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului cu privire la modul de asigurare a unor categorii de cetățeni cu mijloace ajutoare tehnice. Nr.567 din 26.07.2011. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 05.08.2011, nr. 642. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=339650&lang=1> (vizitat la 09.06.2015).
124. Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova cu privire la compensarea cheltuielilor de deservire cu transport a persoanelor cu dizabilități ale aparatului locomotor. Nr.1268 din 21.11.2007. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 30.11.2007, nr. 184-187. <http://lex.justice.md/md/326061/> (vizitat la 09.06.2015).
125. Hotărîrea Curții Constituționale a Republicii Moldova pentru controlul constituționalității al unor prevederi ale articolului 32 alin.(4) lit.j) din Legea nr.162-XVI din 22 iulie 2005 cu privire la statutul militarilor <http://lex.justice.md/md/345394/> (vizitat la 01.05.2015).
126. Hotărîrea Curții Constituționale privind interpretarea unor prevederi ale art.4 din Constituția Republicii Moldova. Nr.55 din 14 octombrie 1999. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 28.10.1999, nr.118-119/64.
127. Hotărîrea Curții Constituționale a Republicii Moldova pentru controlul constituționalității articolului 21 alin. (5) lit.e) din Legea nr. 52 din 3 aprilie 2014 cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul) (neexaminarea cererilor depuse de către persoanele incapabile) (Sesizarea nr. 42a/2014). Nr. 27 din 13.11.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 13.11.2014, nr.352-357.
128. Informații privind beneficiarii de pensii, alocații sociale de stat și indemnizații adresate familiilor cu copii, aflați la evidența Casei Naționale de Asigurări Sociale la situația de la 01.10.2014 <http://www.cnas.md/libview.php?l=ro&idc=244&id=2828> (vizitat la 31.05.2014).
129. Ionescu C. *Dreptul constituțional și instituții politice (Vol. II)*. București: Lumina Lex, 1997. 399 p.
130. Iucal C. *Consultarea raportului alternativ la implementarea Convenției ONU privind drepturile persoanele cu dizabilități*, 02 martie 2015 <http://www.civic.md/stiri-ong/27489-prima-intilnire-de-consultare-a-raportului-alternativ-privind-implimentarea-conventiei-onu-privind-drepturile-persoanele-cu-dizabilitati.html> (vizitat la 17.06.2015).
131. Înțelegerea dizabilității – ghid de bune practici. ETTAD – 134653-UK-GRUNDTVIG-GMP. <http://ro.ettad.eu/Intelegerea%20dizabilitatii.pdf> (vizitat la 20.01.2015).

132. Keystone Human Services International Moldova Association. *Servicii sociale de locuințe protejate*. <http://www.keystonemoldova.md/ro/what-we-do/supported-living.php> (vizitat la 07.06.2015).
133. Keystone Human Services International Moldova Association. *Servicii de Asistență Personală*. <http://www.keystonemoldova.md/ro/what-we-do/personal-assistance.php> (vizitat la 07.06.2015).
134. Keystone Human Services International Moldova Association. *Servicii sociale de echipă Mobilă*. <http://www.keystonemoldova.md/ro/what-we-do/mobile-teams.php> (vizitat la 07.06.2015).
135. Keystone Human Services International Moldova Association <http://keystonemoldova.md/ro/who-we-are/> (vizitat la 12.05.2015).
136. Legea Republicii Moldova pentru ratificarea Convenției Organizației Națiunilor Unite privind drepturile persoanelor cu dizabilități. Nr. 166 din 09.07.2010. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 23.07.2010, nr. 126-128. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=335376> (vizitat la 12.03.2015).
137. Legea Republicii Moldova pentru modificarea și completarea unor acte legislative. Nr. 306 din 26.12.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 08.02.2013, nr.27-30. <http://lex.justice.md/md/346652/> (vizitat la 21.03.2015).
138. Legea Republicii Moldova privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Nr. 60 din 30.03.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 27.07.2012, nr.155-159. <http://lex.justice.md/md/344149/> (vizitat 30.12.2014).
139. Legea Republicii Moldova privind organizarea judecătorească. Nr.514 din 06.07.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 19.10.1995, nr.58. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&id=312839> (vizitat 11.11.2015).
140. Legea Republicii Moldova privind statutul ofițerului de urmărire penală. Nr.333 din 10.11.2006. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.12.2006, nr.195-198. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=319077> (vizitat 08.09.2015).
141. Legea Republicii Moldova privind partidele politice. Nr.294 din 21.12.2007. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 29.02.2008, nr.42-44. <http://lex.justice.md/md/327053%2520/> (vizitat 16.07.2015).
142. Legea Republicii Moldova cu privire la asociațiile obștești. Nr.837 din 17.05.1996. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 02.10.2007, nr.153-156. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&id=325424> (vizitat 12.01.2016).

143. Legea Republicii Moldova privind întrunirile. Nr.26 din 22.02.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.04.2008, nr.80. <http://lex.justice.md/md/327693/> (vizitat 13.01.2016).
144. Legea Republicii Moldova cu privire la funcția publică și statutul funcționarului public. Nr.158 din 04.07.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 23.12.2008, nr.230-232. <http://lex.justice.md/md/330050/> (vizitat la 12.01.2016).
145. Legea Republicii Moldova privind ocuparea forței de muncă și protecția socială a persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă. Nr. 102 din 13.03.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 15.04.2003, nr.70-72. http://lex.justice.md/document_rom.php?id=2EBC3ACD:03933854 (vizitat la 13.01.2016).
146. Legea Republicii Moldova salarizării. Nr. 847 din 14.02.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 11.04.2002, nr.50-52. http://lex.justice.md/document_rom.php?id=7E593B1D:B617DDCA (vizitat 13.01.2016).
147. Legea Republicii Moldova cu privire la asigurarea egalității de șanse între femei și bărbați. Nr. 5 din 09.02.2006. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 24.03.2006, nr.47-50. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=315674&lang=1> (vizitat la 13.01.2016).
148. Legea Republicii Moldova cu privire la asigurarea egalității, nr. 121 din 25.05.2012: În Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 29.05.2012, nr.103. <http://lex.justice.md/md/343361/> (vizitat la 13.01.2016).
149. Legea Republicii Moldova nr. 298 din 21.12.2012 cu privire la activitatea Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. Nr.298 din 21.12.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 05.03.2015, nr.48. <http://lex.justice.md/md/346943/> (vizitat la 13.01.2016).
150. Legea Republicii Moldova privind pensiile de asigurări sociale de stat. Nr. 156 din 14.10.1998. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 17.12.1998, nr.111-113. http://lex.justice.md/document_rom.php?id=859FE1B9:69EC6998 (vizitat 28.12.2014).
151. Legea Republicii Moldova privind alocațiile sociale de stat pentru unele categorii de cetățeni. Nr. 499 din 14.07.1999. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 30.09.1999, nr.106-108. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=311676> (vizitat 28.12.2014).
152. Legea Republicii Moldova cu privire la protecția socială suplimentară a unor categorii de populație. Nr. 121 din 03.05.2001. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 08.05.2001, nr.51. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=312744> (vizitat 28.12.2014).

153. Legea Republicii Moldova cu privire la ajutorul social. Nr. 133 din 13.06.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 30.09.2008, nr.625. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=329197&lang=1> (vizitat 28.12.2014).
154. Legea asistenței sociale. Nr. 547 din 25.12.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 12.03.2004, nr.42-44. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312847&lang=1> (vizitat 28.12.2014).
155. Legea Republicii Moldova privind cantinele de ajutor social. Nr. 81 din 28.02.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 11.04.2003, nr.67-69. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=312879> (vizitat 28.12.2014).
156. Legea Republicii Moldova privind pregătirea cetățenilor pentru apărarea Patriei. Nr.1254 din 18.07.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 10.10.2002, nr. 137-138. <http://lex.justice.md/md/312749/> (vizitat la 28.12.2014).
157. Legea Republicii Moldova cu privire la statutul judecătorului. Nr.544 din 20.07.1995 În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 15.08.2002, nr.117-119. <http://lex.justice.md/md/312845/> (vizitat la 29.12.2014).
158. Legea Republicii Moldova ocrotirii sănătății. Nr. 411 din 28.03.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.06.1995, nr.34. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312823&lang=1> (vizitat 14.12.2014).
159. Legea Republicii Moldova privind sănătatea mentală. Nr. 1402 din 16.12.1997. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 21.05.1998, nr.44-46. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312970&lang=1> (vizitat 14.12.2014).
160. Legea Republicii Moldova cu privire la drepturile și responsabilitățile pacientului. Nr. 263 din 27.10.2005. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 30.12.2005, nr.176-181. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=313060> (vizitat 14.12.2014).
161. Legea Republicii Moldova privind supravegherea de stat a sănătății publice. Nr. 10 din 03.02.2009. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 03.04.2009, nr.67. <http://lex.justice.md/md/331169/> (vizitat 13.09.2014).
162. Legea Republicii Moldova cu privire la asigurarea obligatorie de asistență medical. Nr. 1585 din 27.02.1998. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 30.04.1998, nr. 38-39. <http://lex.justice.md/md/311622/> (vizitat 13.09.2014).

163. Legea Republicii Moldova cu privire la serviciile sociale. Nr.123 din 18.06.2010. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 03.09.2010, nr. 155-158. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=335808&lang=1> (vizitat 13.08.2014).
164. Legea Republicii Moldova bugetului de stat pentru anul 2015. Nr.72 din 12.04.2015 În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 28.04.2015 nr.102-104. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&id=358190> (vizitat 13.02.2016).
165. Legea Republicii Moldova cu privire la Guvern. Nr.64 din 31.05.1990. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 26.09.2002, nr. 131-133. <http://lex.justice.md/md/312895/> (vizitat 13.02.2016).
166. Legea Republicii Moldova privind descentralizarea administrativă. Nr. 435 din 28.12.2006. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, din 02.03.2007, nr. 29-31. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=321387&lang=1> (vizitat la 13.02.2016).
167. Legea Republicii Moldova pentru punerea în aplicare a Titlului III al Codului fiscal. Nr. 1417 din 17.12.1997. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 25.03.2005, nr.000. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&id=313290> (vizitat la 12.04.2016).
168. Legea Republicii Moldova pentru ratificarea Acordului de Asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de altă parte. Nr.112 din 02.07.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 18.07.2014, nr.185-199. <http://lex.justice.md/md/353829/> (vizitat la 03.09.2015).
169. Legea Republicii Moldova pentru ratificarea parțială a Cartei sociale europene revizuite. Nr.484 din 28.09.2001. În: Monitorul Oficial, 26.10.2001, nr.130. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=312836> (vizitat la 12.03.2015).
170. Legea Republicii Moldova pentru adoptarea Regulamentului Parlamentului. Nr.797-XIII din 02.04.1996 În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 19.12.1996,nr.81-82/765. <http://lex.justice.md/md/322831/> (vizitat la 19.09.2015).
171. Legea Republicii Moldova cu privire la activitatea Poliției și statutul polițistului. Nr.320 din 27.12.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 01.03.2013 nr.42-47. <http://lex.justice.md/md/346886/> (vizitat la 23.09.2015).
172. Legea Republicii Moldova cu privire la Procuratură. Nr. 294 din 25.12.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 25.12.2008 nr.294. <http://lex.justice.md/md/331011/> (vizitat la 12.01.2016).

173. Legea Republicii Moldova cu privire la asistența juridică garantată de stat. Nr.198 din 26.07.2007. În: Monitorul Oficial, 05.10.2007, nr.157-160. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=325350&lang=1> (vizitat la 11.07.2016).
174. Legea Republicii Moldova cu privire la Curtea Constituțională. Nr. 317 din 13.12.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 07.02.1995, nr.8. <http://lex.justice.md/md/311650/> (vizita la 18.03.2016).
175. Legea Republicii Moldova privind codul jurisdicției constituționale. Nr. 502 din 16.06.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 28.09.1995, nr.53-54. <http://lex.justice.md/md/311677/> (vizitat la 18.01.2016).
176. Legea Republicii Moldova cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanului). Nr.52 din 03.04.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 09.05.2014 nr. 110-114. <http://lex.justice.md/md/352794/> (vizita la 01.03.2016).
177. Legea Republicii Moldova cu privire la fundații. Nr.581 din 30.07.1999. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, din 28.10.1999, nr. 118-156. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=311692&lang=1> (vizitat la 12.03.2016).
178. Legea Republicii Moldova cu privire la filantropie și sponsorizare. Nr.1420 din 31.10.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 31.12.2002, nr. 185. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312770&lang=1> (vizitat la 12.03.2016).
179. Legea Republicii Moldova privind administrația publică locală. Nr.436 din 28.12.2006. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 09.03.2007,nr.32-35. http://lex.justice.md/document_rom.php?id=C8E304A4:037190E8 (vizitat la 12.03.2016)
180. Manda C. ș.a. *Ombudsmanul (instituție fundamentală a statului de drept)* București: Lumina Lex, 1997. 248 p.
181. *Manual de drept european privind nediscriminarea*. Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene, Consiliul Europei, Luxemburg: Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene, 2011. 162 p.
182. Manea L. *Protecția socială a persoanelor cu handicap*. București: Șansa, 2000. 351 p.
183. Manea L. *Dizabilitatea ca factor de risc privind accesul la serviciile de educație*. În: Calitatea vieții, 2006, nr.1-2, p. 41-50.
184. Marea Cameră. Cauza Centrului de Resurse Juridice în numele lui Valentin Cîmpeanu c. României (Cererea nr. 47848/08),Strasbourg 17 iulie 2014. <https://fiatiustitia.upm.ro/wp-content/uploads/2014/08/Desc%C4%83rca%C8%9Bi-Cauza-Valentin-C%C3%A2mpeanu-c.->

[Rom%C3%A2niei-Traducere-%C3%AEn-limba-rom%C3%A2n%C4%83.pdf](#) (vizitat la 21.06.2015).

185. Masă rotundă pe tema respectării dreptului la vot a persoanelor cu nevoi speciale în organizarea Oficiului Avocatului Poporului <http://www.ombudsman.md/ro/content/masa-rotunda-la-tema-respectarii-dreptului-la-vot-persoanelor-cu-nevoi-speciale-organizarea> (vizitat la 21.05.2015).

186. Mărgineanu L. *Rolul și statutul juridic al autorităților administrației publice locale în soluționarea problemelor copiilor aflați în dificultate*. Teză de doctor în drept. Chișinău, 2007. 186 p.

187. Media Statement. Misiunea Înaltului Comisar ONU pentru Drepturile Omului Navi Pillay, în Republica Moldova. 04 noiembrie 2011. http://www.ohchr.org/Documents/Press/PRVisitMoldovaHC_4Nov2011_romanian.pdf (vizitat 11.06.2015).

188. Meșter V. *Dreptul la capacitate juridică al persoanelor cu dizabilități. Studiu comparativ al legislației Republicii Moldova și standardelor internaționale în domeniu*. Chișinău: CAJPD, 2013. 59 p.

189. Miga-Beștelegiu R. *Organizații internaționale interguvernamentale*. București: All Beck, 2000. 304 p.

190. Micu D. *Garantarea drepturilor omului*. București: All Beck, 1998. 285 p.

191. Muraru I. Constantinescu M. *Studii constituționale*. București, 1995. 288 p.

192. Muraru I., Constantinescu M. *Curtea Constituțională a României*. București: Editura Albatros, 1997. 191 p.

193. Mocanu V. *Servicii publice locale: problematici, recomandări*. Chișinău: Editura TISH, 2003. 24 p.

194. Moroianu Zlătescu I. *Drepturile omului – un sistem în evoluție*. București: Editura I.R.D.O., 2008. 256 p.

195. Nedelcu E. *Sociologie, concepte, teorii fundamentate*. Ediția a II-a (revizuită și adăugită). București: Editura Universitară, 2009, 198 p.

196. Ordinul Ministrului Sănătății Republicii Moldova cu privire la organizarea trimiterii la expertizare pentru determinarea dizabilității și capacității de muncă. Nr.165 din 21.02.2013 <http://old.ms.md/files/13845-165.pdf> (vizitat la 19.01.2015).

197. Ordinul comun al ministrului Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova și ministrului Sănătății al Republicii Moldova și ministrului Educației al Republicii Moldova cu privire la aprobarea criteriilor de determinare a dizabilității la copii în vârstă de până la 18 ani. Nr. 13/71/41 din 28.01.2013.

http://www.ms.gov.md/sites/default/files/legislatie/ordinul_nr._13_71_41_din_28.01.2013.pdf (vizitat la 20.01.2015).

198. Ordinul comun al ministrului Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova și ministrului Sănătății al Republicii Moldova cu privire la aprobarea criteriilor de determinare a dizabilității și capacității de muncă la persoanele adulte. Nr.12/70 din 28.01.2013. <http://www.ms.gov.md/sites/default/files/legislatie/fdd.pdf> (vizitat la 20.01.2015).

199. Ordinul ministrului Sănătății privind aprobarea Normelor metodologice de aplicare în anul 2013 a Programului unic al asigurării obligatorii de asistență medicală. Nr.1239/253 din 10.12.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 28.12.2012, nr. 273-279.

200. Ordinul ministrului Sănătății al Republicii Moldova nr.432 din 25.05.2011 cu privire la organizarea și funcționarea Serviciului reabilitare medicală și medicină fizică din Republica Moldova.

http://www.ms.gov.md/sites/default/files/legislatie/ordinul_nr._432_din_25.05.2011.pdf (vizitat la 12.06.2015).

201. Organizația Internațională a Muncii. Teleneshti: 1991. 12 p.

202. *Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice*, adoptat la 16 decembrie 1966 la New York. Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998. p. 30-51.

203. *Pactul Internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale*, adoptat la 16 decembrie 1966 la New York, a intrat în vigoare la 03 ianuarie 1967. Republica Moldova a aderat la acesta prin Hotărîrea Parlamentului nr.217-XII din 28.07.90 (în vigoare pentru Republica Moldova din 26 aprilie 1993). Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Volumul I. Chișinău, 1998. p.18.

204. Parlamentul Republicii Moldova

<http://www.parlament.md/StructuraParlamentului/Comisiipermanente/tabid/84/language/ro-RO/Default.aspx> (vizitat la 11.05.2015).

205. Pavlencu M. *Cadrul normativ național în domeniul prevenirii, constatării și eliminării formelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități*. În Revista științifico-practică *Legea și viața*, septembrie, 2015, p. 28-34.

206. Pavlencu M. *Discriminarea și egalitatea din perspectiva persoanelor cu dizabilități*. În: Revista națională de drept, nr.10, 2015, p. 83-87.

207. Pavlencu M. *Formele de discriminare a persoanelor cu dizabilități*. În: Revista științifico-practică *Legea și viața*, noiembrie, 2015, p. 34-37.

208. Pavlencu M. *Protecția socială a persoanelor cu dizabilități*. În: Международный научно-практический правовой журнал *Закон и жизнь*, decembrie, 2015, p. 41-47

209. Pavlencu M. *Rolul Avocatului Poporului (Ombudsmanul) în protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării*. În: Международный научно-практический правовой журнал Закон и жизнь, noiembrie, 2015, p. 52-54.
210. Pavlencu M. *Protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități la nivel european*. În: Revista națională de drept, nr.9, 2015, p.18-23.
211. Pavlencu M. *Descrierea procedurii de contestare a faptelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități la CEDO*. În: Volumul II din Culegerea comunicărilor participanților la Conferința științifică internațională „Interacțiunea dreptului intern cu dreptul internațional: provocări și soluții”, desfășurată la 14 noiembrie 2014, manifestare dedicată celei de-a 70-a aniversare a dlui profesor universitar Nicolae Osmochescu. Chișinău, 2015, p. 314-322.
212. Pavlencu M. *Rolul poliției în protejarea drepturilor persoanelor cu dizabilități*. În materialele Conferinței naționale cu participare internațională *Devianță și criminalitate. Evoluție, Tendințe și Perspective – DECRET*, Ediția I, desfășurată în cadrul Universității George Bacovia din Bacău, România, la data de 19-20 noiembrie 2015. București: Universul Juridic, 2016, p. 251-256
213. Pântea V. *Dreptul organizațiilor internaționale (curs universitar)*. Chișinău: USM, 2001. 95 p.
214. Planul anual de acțiuni al Ministerului Muncii Protecției Sociale și Familiei pentru anul 2015, aprobat prin hotărârea Consiliului Colegial al Ministerului Muncii Protecției Sociale și Familiei din 26.03.2015 http://mpsfc.gov.md/file/2015/Planul_Anual_al_MMPSF_2015.pdf (vizitat la 18.05.2015).
215. Plămădeală M. *Dizabilitatea ca o condiție determinantă a sărăciei*. Conferința științifică cu participare internațională 13-14 februarie 2013 (Relația sărăcie-persoane în dificultate: aspecte psiho-sociale). Chișinău: UPS „I. Creangă”, 2013. 179 p.
216. Persoanele cu dizabilități intelectuale: Recunoașterea egală în fața legii. Ziarul de Gardă <http://www.zdg.md/editia-print/social/persoanele-cu-dizabilitati-intelectuale-recunoasterea-egala-in-fata-legii> (vizitat la 10.06.2015).
217. Percepțiile populației din Republica Moldova privind fenomenul discriminării (studiu sociologic). Fundația Soros-Moldova. Chișinău: Cartier, 2011. 96 p.
218. Popescu N. *Non-discriminarea prin prisma principiului fundamental de drept al egalității*. Teză de dr. în drept. Chișinău, 2010. 108 p.
219. Popescu C.L. *Protecția internațională a drepturilor omului – surse, instituții, proceduri*. București. All Beck, 2000, 352 p.
220. Popescu A., Jinga I. *Organizații europene și euroatlantice*. București: Lumina Lex, 2001. 195 p.

221. Potînga A., Costachi Gh. *Asigurarea drepturilor omului în lume*. Chişinău: Epigraf, 2003. 608 p.
222. Primul Raport de alternativă asupra Convenţiei ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilităţi. <http://www.civic.md/evenimente/30664-primul-raport-de-alternativa-asupra-conventiei-onu-privind-drepturile-persoanelor-cu-dizabilitati.html> (vizitat la 09.01.2016).
223. Racu A. ş.a. *Asistenţa Socială a persoanelor cu dizabilităţi*. Chişinău: Pontos, 2007. 300 p. (pag.40).
224. Racu A. ş.a. *Pedagogie specială*. Chişinău: Tipografia Centrală, 2012. 316 p.
225. Racu A., Racu S. *Dicţionar enciclopedic de psihopedagogie specială*. Chişinău: Tipografia Centrală, 2013. 312 p.
226. Racu A., Danii A. *Psihopedagogie specială (sinteze)*. Chişinău: Tipografia Centrală, 2007. 128 p.
227. Racu S. ş. a. *Drepturile omului şi problema dizabilităţilor (Reglementări internaţionale şi naţionale privind drepturile omului, destinate persoanelor cu dizabilităţi şi familiilor acestora)*. Chişinău: Serbia, 2011. 280 p.
228. Raportul social anual 2014. Ministerul Muncii, Protecţiei Sociale şi Familiei al Republicii Moldova. Chişinău, 2015.
<http://mmps.f.gov.md/sites/default/files/document/attachments/rsa2014ro.pdf> (vizitat la 28.12.2015).
229. Raportul anual de activitate al Ministerului Muncii, Protecţiei Sociale şi Familiei pentru anul 2014. Chişinău, 2015. 177 p.
<http://www.mmps.f.gov.md/sites/default/files/document/attachments/raport-mmps.f-2014.pdf> (vizitat la 14.01.2016).
230. Raport de alternativă pentru Comitetul ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilităţi. Republica Moldova, 2015. 36 p.
http://www.advocacy.md/sites/newadvocacy/files/Proiect_Raport_alternativa_CDPD_consultari_publice%20%281%29.pdf%20%20%202.pdf (vizitat la 18.01.2016).
231. Raport tematic: Evaluarea impactului serviciilor sociale asupra integrării în comunitate a persoanelor cu dizabilităţi. Chişinău: Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova, Oficiul Avocatului Poporului, 2014. 24 p.
232. Raport privind protecţia socială a persoanelor cu dizabilităţi şi implementarea pe parcursul anului 2011 a Planului de acţiuni al Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilităţi (2010-2013). http://www.mmps.f.gov.md/file/rapoarte/raport_dizabilitati.pdf (vizitat 17.03.2015).
233. Raport privind activitatea instituţiilor rezidenţiale pentru persoanele cu dizabilităţi mintale din
Republica
Moldova.

http://www.somato.md/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=53&Itemid=48
(vizitat la 05.06.2015).

234. Raportul inițial de stat al Republicii Moldova (prezentat conform art. 35 al Convenției). Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova privind implementarea Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități.

http://particip.gov.md/public/documente/139/ro_539_Raport-initial-privind-implementarea-Conventiei-ONU-privind-drepturile-persoanelor-cu-dizabilitati.pdf (vizitat la 23.04.2016).

235. Raport privind exercitarea jurisdicției constituționale în anul 2014. Curtea Constituțională a Republicii Moldova. Chișinău: Arc, 2015. 160 p.

236. Raport privind executarea jurisdicției constituționale în anul 2012. Chișinău: Tipografia „Europress”, 2012. 112 p.

237. Raport tematic: Monitorizarea respectării drepturilor persoanelor cu dizabilități care sunt deținute în penitenciare. Oficiul Avocatului Poporului. Chișinău, 2015.
http://www.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/diz_pen1.pdf (vizitat la 18.01.2016).

238. Raport tematic: Monitorizarea nivelului de trai al familiilor în care există persoane cu dizabilități severe, ce necesită îngrijiri din partea unei terțe persoane. Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova Chișinău, 2013.
http://www.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/raport_temat.pdf (vizitat la 19.01.2016).

239. Raport Mondial privind Dizabilitatea. Organizația Mondială a Sănătății. București: Vizual Promotion SRL, 2012 327 p.
http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/44575/20/9789730135978_rum.pdf (vizitat la 17.05.2015).

240. Reid K. *Ghidul specialistului în Convenția Europeană a Drepturilor Omului*. Chișinău: Cartier, 2012. 672 p.

241. Revenco B. ș.a. *Dreptul Uniunii Europene*. Seria ghiduri (Cartea II). Chișinău: „Nova-Imprim” SRL, 2010. 390 p.

242. Romandaș N. ș.a. *Dreptul protecției sociale*. Chișinău: Foxtrot, 2011. 384 p.

243. Rousseau J.-J. *Discursul asupra inegalității sociale dintre oameni*. București: Editura Științifică, 1958. 200 p.

244. Scăunaș S. *Dreptul internațional al drepturilor omului*. București: All Beck, 2003. 232 p.

245. Selejan-Guțan B., Crăciunean L.-M. *Drept Internațional public*. București: Editura Hamangiu, 2008. 284 p.

246. Selejan-Gușan B. *Protecția europeană a drepturilor omului*. Ediția a 3-a. București: Editura C.H.Beck, 2007. 301 p.
247. Secrieru S. *Parlamentul Republicii Moldova: organul reprezentativ al poporului și unica autoritate legislativă* (monografie). Chișinău: Colegiul de Poliție „Dimitrie Cantemir”, 2001. 100 p.
248. Solovei R. *Educație incluzivă. Ghid metodologic pentru instituțiile de învățământ primar și secundar general*. Chișinău, 2013. 172 p.
249. Strategia națională de dezvoltare a Republicii Moldova 2012-2020 (Moldova 2020). http://particip.gov.md/public/files/strategia/Moldova_2020_proiect.pdf (vizitat la 18.04.2015).
250. Strategia de dezvoltare a cercetării-inovării pînă în 2020. http://asm.md/galerie/StrategieCI_13112012_final-1.pdf (vizitat la 18.04.2015).
251. Studiu cu privire la nevoile persoanelor cu dizabilități și resursele disponibile la nivelul celor două comunități. Baia Mare. <http://www.assoc.ro/wp-content/uploads/2015/10/POSDRU-54702-Studiu-cu-privire-la-nevoile-persoanelor-cu-dizabilit%C4%83%C5%A3i-%C8%99i-resursele-disponibile-la-nivelul-celor-dou%C4%83-comunit%C4%83%C8%9Bi.pdf> (vizitat la 28.12.2015).
252. Suceveanu N., Buiuc S., *Dreptul instituțional al Uniunii Europene (suport de curs)*. Chișinău: CEP USM, 2012. 182 p.
253. Vătăman D. *Organizații europene și euroatlantice*. București: Lumina Lex, 2008. 527 p.
254. Vătăman D. *Organizații europene și euroatlantice*. București: Editura C.H.Beck, 2009. 678 p.
255. Vătăman D. *Drept instituțional al Uniunii Europene (curs universitar)*. București: Universul Juridic, 2011, 297 p.
256. Verza E. *Psihopedagogie specială*. București: Bacovia, 1994. 129 p.
257. Visniec Matei. O nouă dictatură – gîndirea politică corectă <http://www.romanialibera.ro/opinii/comentarii/o-noua-dictatura---gandirea-politica-corecta--84632> (vizitat la 22.04.2016).
258. Vrânceanu M., Pelivan V. *Incluziunea socio-educatională a copiilor cu dizabilități în grădinițele de copii (Ghid)*. Criuleni: Asociația Obștească „Femeia și Copilul – Protecție și Sprijin”, 2011. 308 p.
259. Versiune consolidată a Tratatului privind Funcționarea Uniunii Europene. http://www.apubb.ro/wp-content/uploads/2011/02/Tratat_functionare_UE_consolidat.pdf (vizitat la 17.06.2015).
260. Vlăsceanu L. *Sociologie*. Iași: Polirom, 2011. 931 p.

261. Zaporojan V. *Protecția drepturilor fundamentale în justiția constituțională a Republicii Moldova*. Teză de dr. în drept. Chișinău, 2007. 165 p. 95.
262. Zugravu Gh. *Manual anti-discriminare pentru judecători*. Chișinău: Oficiul coordonatorului rezident ONU, 2014. 122 p.
263. Zaharia L. Majoritatea posturilor de televiziune discriminează persoanele cu deficiențe de auz. <http://www.api.md/news/view/ro-majoritatea-posturilor-de-televiziune-discrimineaz-persoanele-cu-deficiene-de-auz-597> (vizitat la 07.06.2015).

B. Referințe bibliografice în limba rusă

264. Баглай М.В. *Конституционное право Российской Федерации*. Москва, 1999. 776 с.
265. Гарафова Д.И. *Права лиц ограничеными возможностями (обзор практики Европейского Союза)*. В: Научно-практический журнал «Политика, государство и право» 2014. № 4. <http://politika.snauka.ru/2014/04/1608> (vizitat la 13.11.2014).
266. Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций. *Резолюция A/RES/37/53 Осуществление Всемирной программы действий в отношении инвалидов*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/430/39/IMG/NR043039.pdf?OpenElement> (vizitat la 12.03.2016).
267. Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций. *Резолюция № 48/141, Верховный Комиссар ООН по Поощрению и защите всех прав человека*, 20 декабря 1993 г. <https://www1.umn.edu/humanrts/russian/Rresunhchr1993.html> (vizita la 12.03.2016).
268. Доклады Генерального секретаря ООН Генеральной Ассамблее ООН (по сессиям). <http://www.un.org/ru/sg/reports.shtml#ga> (vizitat la 16.05.2016).
269. Жаворонков Р.Н. *Правовое регулирование труда и социального обеспечения инвалидов в Российской Федерации*. Дисс. канд. юрид. наук. Москва, 2014. 495 с.
270. Иванов Г. И. *Права человека*. Москва: Издательство деловой учебной литературы, 2004. 352 с.
271. Игнатенко Г.В. и др. *Международное право* (3-е изд.). Москва: Норма, 2005. 624 с.
272. Игнатенко Г.В. и др. *Международное право*. 2-е изд. Москва: Норма, 2002. 592 с.
273. Инвалидность. От социальной изоляции – к равенству: осуществление прав инвалидов: руководство для парламентариев: Международная конвенция о правах инвалидов и Факультативный протокол к ней. Женева: ООН, 2007. 156 с.
274. Комитет по экономическим, социальным культурным правам. Рассмотрение докладов, представленных государствами-участниками в соответствии со статьями 16 и 17

Пакта. Заключительные замечания Комитета по экономическим, социальным и культурным правам. Республика Молдова.

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E/C.12/MDA/CO/2&Lang=En (vizitat la 10.01.2016).

275. Ларицкая М.Л. *Права лиц ограниченными возможностями и механизмы их защиты на международном, европейском и российском уровнях*. В: Вестник Томского государственного университета, 2013, № 373, с. 104-107.

276. Лукашева Е.А. и др. *Права человека*. Москва: Норма, 2000. 573 с.

277. Лукашева Е.А. и др. *Права человека*. Москва: Норма, 2004. 576с.

278. Лукашук И.И. *Международное право*. Особенная часть. Изд. 2-а. Москва: БЕК, 2000, 456 с.

279. Лыхина Т. *Права инвалидов: проблемы международно-правового регулирования и международные обязательства Российской Федерации*. Дисс. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2011. 173 с.

280. Организация Объединенных Наций, Экономический и Социальный Совет, Комиссия по Правам Человека. Доклад Управления Верховного комиссара по правам человека E/CN.4/2004/7415 December 2003. Ход осуществления рекомендаций, содержащихся в исследовании по правам человека инвалидов.

http://www2.ohchr.org/english/issues/disability/docs/E.CN.4.2004.74_ru.doc (vizitat la 12.03.2016).

281. Организация Объединенных Наций, Экономический и Социальный Совет, Комиссия по Правам Человека. Шестьдесят первая сессия Пункт 14 d) предварительной повестки дня. Доклад Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека о ходе осуществления рекомендаций, содержащихся в исследовании по правам человека инвалидов.

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Hlf6yUHdfOYJ:www2.ohchr.org/english/issues/disability/docs/E.CN.4.2005.82_ru.doc+&cd=2&hl=en&ct=clnk (vizitat la 12.03.2016).

282. Организация Объединенных Наций, Генеральная Ассамблея A/HRC/7/61 16 January 2008, Комиссия по Правам Человека. Седьмая сессия пункт 2 предварительной повестки дня. Тематическое исследование Управления Верховного комиссара по правам человека Организации Объединенных Наций в целях повышения уровня информированности о Конвенции о правах инвалидов.

http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/10session/A.HRC.10.48_ru.pdf (vizitat la 12.03.2016).

283. Организация Объединенных Наций, Генеральная Ассамблея, Комиссия по Правам Человека, пункты 2 и 3 повестки дня. Ежегодный доклад Организации Объединенных Наций Верховного комиссара по правам человека и доклады Управления Верховного комиссара и Генерального секретаря. Тематическое исследование Управления Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека по вопросу о роли международного сотрудничества в поддержке национальных усилий по реализации прав инвалидов. http://www2.ohchr.org/SPdocs/Issues/Disability/A.HRC.16.38_ru.doc (vizitat la 12.03.2016).

284. Организация Объединенных Наций, Генеральная Ассамблея, Комиссия по Правам Человека, двадцать вторая сессия, пункты 2 и 3 повестки дня. Ежегодный доклад Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека и доклады Управления Верховного комиссара и Генерального секретаря поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие. <http://www.refworld.org.ru/publisher,UNHRC,,511cce522,0.html> (vizitat la 12.03.2016).

285. Организация Объединенных Наций по вопросам Образования, Науки и Культуры. Международная конференция по образованию, сорок восьмая сессия. Женева 25-28 ноября 2008. *«ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ПУТЬ В БУДУЩЕЕ»*. <http://www.narfu.ru/upload/iblock/d62/mezhdunarodnaya-konferentsiya-po-obrazovaniyu.pdf> (vizitat la 12.03.2016).

286. Организация Объединенных Наций. Комитет по правам человека. Сообщение № 1752/2008. Решение, принятое Комитетом на своей сто четвертой сессии, 12–30 марта 2012 год. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G12/432/73/PDF/G1243273.pdf?OpenElement>. (vizitat la 12.05.2016).

287. Организация Объединенных Наций. Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин Пятьдесят седьмая сессия 10–28 февраля 2014 года. Сообщение № 34/2011 Мнения, принятые Комитетом на его пятьдесят седьмой сессии 10–28 февраля 2014 года. Р.П.Б. против Филиппин. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/006/75/PDF/N1400675.pdf?OpenElement> (vizitat la 24.05.2016).

288. Организация Объединенных Наций. Компиляция руководящих принципов в отношении формы и содержания докладов, приставляемых государствами - участниками международных договоров по правам человека HRI/GEN/2/Rev.6 31 June 2009. <https://documents-dds->

[ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/428/31/PDF/G0942831.pdf?OpenElement](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/428/31/PDF/G0942831.pdf?OpenElement) (vizitat la 24.05.2016).

289. Организация Объединенных Наций. Комитет по правам инвалидов, вторая сессия Женева, 19–23 октября 2009. Руководящие принципы относительно документа по конкретному договору, который должен представляться государствами-участниками согласно статье 35, пункт 1, Конвенции о правах инвалидов. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/463/83/PDF/G0946383.pdf?OpenElement> (vizitat la 23.05.2016).

290. Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 9 апреля 2014 года, A/RES/68/268. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/55/PDF/N1345555.pdf?OpenElement> (vizitat la 23.05.2016).

291. Организация Объединенных Наций. Права человека. Управление Верховного Комисара. http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=4&DocTypeID=5 (vizitat la 23.05.2016).

292. Организация Объединенных Наций, Комитет по правам инвалидов. Заключительные замечания по первоначальному докладу Чешской Республики CRPD/C/CZE/CO/1. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/098/70/PDF/G1509870.pdf?OpenElement> (vizitat la 23.05.2016).

293. Организация Объединенных Наций, Комитет по правам инвалидов. Замечание общего порядка № 1 (2014), CRPD/C/GC/1. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/22/PDF/G1403122.pdf?OpenElement> (vizitat la 23.05.2016).

294. Организация Объединенных Наций, Комитет по правам инвалидов. Замечание общего порядка № 2 (2014), CRPD/C/GC/2. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/15/PDF/G1403315.pdf?OpenElement> (vizitat la 23.05.2016).

295. Организация Объединенных Наций, Права человека, Управление верховного комиссара, Комитет по правам инвалидов. Практика рассмотрения индивидуальных дел. <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/CRPD/Pages/Jurisprudence.aspx> (vizitat la 23.03.2015).

296. Организация Объединенных Наций. Комитет по правам инвалидов. Сообщение № 3/2011, CRPD/C/7/D/3/2011.

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G12/428/51/PDF/G1242851.pdf?OpenElement> (vizitat la 23.04.2016).

297. Организация Объединенных Наций, Права человека, Управление верховного комиссара, Комитет по правам инвалидов. Практика рассмотрения индивидуальных дел. Сильвия Ниушти, Петер Такач и Тамаш Фазекаш против Венгрии CRPD/C/9/D/1/2010. <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/CRPD/Pages/Jurisprudence.aspx> (vizitat la 12.03.2016).

298. Организация Объединенных Наций, Комитет по правам инвалидов сообщение № 5/2011. Соображения, принятые Комитетом на его двенадцатой сессии (15 сентября – 3 октября 2014 года) CRPD/C/12/D/5/2011. <file:///C:/Users/Vitalie/Downloads/G1421694.pdf> (vizitat la 23.05.2016).

299. Послание Генерального директора ЮНЕСКО г-жи Ирины Боковой по случаю Международного дня инвалидов 3 декабря 2012 г. http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/message_dg_pwd_day_ru.pdf (vizitat la 12.03.2016).

300. Пономарёва О.П. *Правовая основа положения людей с ограниченными возможностями в Германии*. В: Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, серия «Юридические науки» Том. 27 (66), 2014, № 2, с. 114-122.

301. Радаев В.В. *Экономическая социология*. Курс лекций. Москва: Аспект прес., 2000, 368 с.

302. Совет по Правам Человека. Институциональное строительство Совета по правам человека Организации Объединенных Наций. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:NiIUDuw6Iq0J:ap.ohchr.org/documents/R/HRC/resolutions/A_HRC_RES_5_1.doc+&cd=1&hl=en&ct=clnk (vizitat 12.03.2016).

303. Ткаченко В.С. *Общество и проблемы инвалидности*: моногр. Ставрополь: Сервисшкола, 2006. 296 с.

304. Ушаков И.В. *Конституционно-правовые гарантии права на образование детей с ограниченными возможностями здоровья и детей-инвалидов в условиях социального, правового государства*. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Москва, 2015, 27 р.

305. Экономический и Социальный Совет, резолюция 1990/26 Создание равных возможностей для инвалидов. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/692/58/IMG/NR069258.pdf?OpenElement> (vizitat la 16.05.2016).

306. Яковлева Е.Р. *Поощрение права инвалидов в международном праве*. Дисс. канд. юрид. наук. Москва, 2015. 269 с.

C. Referințe bibliografice în limba engleză și franceză

307. Calhoun C. ș.a. *Sociology. United States of America*: MC Graw/Hill, Inc. 1994. 651 p.

308. Case of Shtukaturv v. Russia (Application no. 44009/05). Judgement Strasbourg 27 march 2008. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-85611#{\"itemid\":\[\"001-85611\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-85611#{\) (vizitat la 10.06.2015).

309. Coser L. ș.a. *Introduction to Sociology*. Second edition. United States of America, Florida, orlando: HBJ, 1987. 662 p.

310. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 5, Persons with disabilities (Eleventh session, 1994), U.N. Doc E/1995/22 at 19 (1995), reprinted in *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies*, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.6 at 24 (2003). <https://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/epcomm5e.htm> (vizitat la 05.01.2016).

311. Comité des droits des personnes handicapées. <http://www.humanrights.ch/fr/droits-humains-internationaux/onu-organes/crpd/> (vizitat la 16.06.2015).

312. Comisiun na hEireann um Chearta an Duine agus Comhionannas. Irish human rights and equality commission. Economic social and cultural rights. <http://www.ihrec.ie/international/icescr.html> (vizitat la 05.01.2016).

313. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități, adoptată la 13 decembrie 2006 de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite, a fost deschisă pentru semnare la 30 martie 2007 și semnată de Republica Moldova la 30 martie 2007, ratificată prin Legea nr. 166 din 09.07.2010. <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml#top> (vizitat la 16.05.2015).

314. Convention nr. 159 du BIT sur la réadaptation professionnelle et l'emploi des personnes handicapées et la Recommandation nr. 168. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_106327.pdf (vizitat 16.05.2015).

315. Constitution of the International Labour Organisation and selected texts. <http://www.ilo.org/public/english/bureau/leg/download/constitution.pdf> (vizitat la 11.05.2015).

316. Conseil de L'Europe. Comité des Ministeres. Recommandation N° R (99) 4 du Comité des Ministres du Conseil de l'Europe sur les principes concernant la protection juridique des majeurs incapables(adoptée par le Comité des Ministres le 23 février 1999, lors de la 660 e réunion des Délégués des Ministres). <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=407189&Site=CM> (vizitat la 09.06.2015).

317. Council of Europe Commissioner for Human Rights and Anna Nilsson, „*Who Gets to Decide? Right to Legal Capacity for Persons with Intellectual and Psychosocial Disabilities*” (2012) (Issue Paper, 20 February 2012); Mental Disability Advocacy Centre, *Out of Sight: Human Rights in Psychiatric Hospitals and Social Care Institutions in Croatia* (Report, October 2011) 14. 36 p.
318. Council of Europe. Committee of Ministers. Recommendation № (92) 6 of the committee of ministers to member states on a coherent policy for people with disabilities (adopted by the Committee of ministers on 09.04.1992 at the 474 thmeeting of the Ministers Deputes). <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2398057&SecMode=1&DocId=602414&Usage=2>. (vizitat la 28.12.2014).
319. Council resolution on promoting the employment and social integration of people with disabilities. 2003, nr.C175/01. <http://www.impreuna.info/wp-content/uploads/2013/02/14-2003employmentsocialintegration.pdf> (vizitat la 28.12.2014).
320. Council resolution on equal opportunities for pupils and students with disabilities in education and training. 2003, nr.C134/04. <http://www.impreuna.info/wp-content/uploads/2013/02/15-Council-Resolution-C134-04-2003.pdf> (vizitat la 28.12.2014).
321. Council resolution on „eAccessibility” – improving the acces of people with disabilities to the knowledge based society. 2003, nr.C39/03. <http://www.impreuna.info/wp-content/uploads/2013/02/16-2003eaccessibility.pdf> (vizitat la 28.12.2014).
322. CRPD/C/12/D/10/2013. Ms. S.C. vs. Brazil. https://www.google.com/?gws_rd=ssl#q=CRPD%2FC%2F12%2FD%2F10%2F2013+Ms.+S.C.+vs.+Brazil + (vizitat la 08.01.2016).
323. Council directive 2004/113/EC of 13 december 2004, implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32004L0113> (vizitat la 27.05.2015).
324. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0043> (vizitat la 12.04.2015).
325. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:en:PDF> (vizitat la 12.02.2015).
326. Council of Europe, European Committee of Social Rights. Activity Report 2015. 150 p. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805ab9c7> (vizitat la 25.05.2016).

327. Council of Europe. Additional protocol to the European Social Charter providing for a system of collective complaints. Strasbourg, 9.XI.1995 <http://www.refworld.org/docid/3ae6b37e0.html> (vizitat la 23.05.2016).
328. Council of Europe. Protocol amending the European Social Charter Turin, 21.X.1991. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007bd24> (vizitat la 23.05.2016).
329. Cour européenne des droits de l'homme (Chamber) affaire Van Raalte c. Pays-Bas (Requête no 20060/92) ARRÊT STRASBOURG 21 février 1997 En l'affaire Van Raalte c. Pays-Bas. <http://www.juricaf.org/arret/CONSEILDELEUROPE-COUREUROPEENNEDES DroitsDELHOMME-19970221-2006092> (vizitat la 11.01.2016.)
330. Cour européenne des droits de l'homme (Chambre) affaire Rasmussen c. Danemark (Requête no 8777/79) ARRÊT STRASBOURG 28 novembre 1984. http://www.rtdh.eu/pdf/19841128_rasmussen_c_danemark.pdf (vizitat la 11.01.2016).
331. Cour Européenne des Droits de l'Homme. Affaire H.L. c. ROYAUME-UNI (Requête no 45508/99), arrêt Strasbourg 05 octobre 2004. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-66759#{"itemid":\["001-66759"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-66759#{) (vizitat la 21.06.2015).
332. Cour Européenne des Droits de l'Homme. ARRÊT DANS L'AFFAIRE CHASSAGNOU ET AUTRES c. FRANCE. <http://www.senat.fr/europe/chassagnoucompress.html> (vizitat la 11.01.2016).
333. Cour Européenne des Droits de l'Homme. Affaire Farcaș c. Roumanie (Requête no 32596/04), arrêt Strasbourg 14 septembre 2010. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-100880#{"itemid":\["001-100880"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-100880#{) (vizitat la 17.06.2015).
334. Cour Européenne des Droits de l'Homme. Affaire Răzvan Mihai Gheorghina contre la Roumanie (Requête no 42219/07), arrêt Strasbourg 6 mars 2012. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109832#{"itemid":\["001-109832"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109832#{) (vizitat la 26.06.2015).
335. Cour Européenne des Droits de l'Homme. Affaire Glass c. Royaume-Uni (requête no 61827/00), arrêt Strasbourg 09.03.2004. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-954004-983152#{"itemid":\["003-954004-983152"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-954004-983152#{) (vizitat la 22.06.2015).
336. Case of Pretty v. The United Kingdom [European Court of Human Rights], Application no. 2346/02, Strasbourg, April 29, 2002. http://www.nightingalealliance.org/pdf/pretty_v_uk.pdf (vizitat la 11.01.2016).

337. Case of Price v. The United Kingdom. Application no. 33394/96. Jugement Strasbourg 10 July 2001 [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59565#{\"itemid\":\[\"001-59565\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59565#{\) (vizitat la 30.05.2015).
338. Centre Interfédéral pour l'égalité des chances. L'évaluation par le Comité des droits des personnes handicapées de l'ONU: chronologie <http://www.diversite.be/levaluation-par-le-comite-des-droits-des-personnes-handicapees-de-lonu-chronologie> (vizitat la 17.06.2015).
339. Charpetier J. *Institutions Internationales*, 12-e édition. Paris: éditions Dalloz. 125 p.
340. David M. *Sociology*, Exploring the Architecture of Everyday Life (fourth edition). London: Pine Forge Pres, 2002. 537 p.
341. Declaration on Social Progress and Development Proclaimed by General Assembly resolution 2542 (XXIV) of 11 December 1969.
<http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/progress.pdf> (vizitat la 06.01.2015).
342. Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons. Proclaimed by General Assembly resolution 2856 (XXVI) of 20 December 1971.
<http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/declaration%20of%20rights%20on%20mental%20retarded.pdf> (vizitat la 06.01.2015).
343. Declaration on the Rights of Disabled Persons. Proclaimed by General Assembly resolution 3447 (XXX) of 09 December 1975.
<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightsOfDisabledPersons.aspx> (vizitat la 07.01.2015).
344. Directive 2006/54/CE du Parlement du Parlement Européen et du conseil du 5 juillet 2006 relative à la mise en œuvre du principe de l'égalité des chances et de l'égalité de traitement entre hommes et femmes en matière d'emploi et de travail (refonte). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:32006L0054> (vizitat la 27.05.2015).
345. Directive 2003/109/CE du Conseil du 25 novembre 2003, relative au statut des ressortissants de pays tiers résidents de longue durée.
http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_a_sylum_immigration/123034_fr.htm (vizitat la 20.06.2015).
346. Directive 2003/86/CE du Conseil du 22 septembre 2003 relative au droit au regroupement familial.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0086:fr:HTML> (vizitat la 20.06.2014).
347. Dirk Jarré M. *Conseil international de l'Action sociale*. În: Séminaire „Le rôle de de ONG dans la transition vers une société démocratique. Conseil de l'Europe. Bucarest, 23-25 juin 1994, p. 22-25.

348. Economic and Social Council resolution 1993/20.
<http://www.radioradicale.it/exagora/resolution-1993-20> (*vizitat la 12.03.2016*).
349. European social charter. Turin, 18.X.1961.
<http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank//CoE-ITA-RPT-2667-EN-European%20Social%20Charter.pdf> (*vizitat la 12.05.2015*).
350. European Court of Human Rights. Case of Jasinskis v. Latvia (Application no. 45744/08), judgement Strasbourg 21 december 2010.
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-102393#{"itemid":\["001-102393"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-102393#{) (*vizitat la 21.06.2015*).
351. European Court of Human Rights. Case of D.D. v. Lithuania (Application no. 13469/06), judgement Strasbourg 14 february 2012.
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109091#{"itemid":\["001-109091"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109091#{). (*vizitat la 26.06.2015*).
352. European Court of Humans Rights. Case of Thlimmenos v. Greece (*Application no. 34369/97. JUDGMENT* Strasbourg 6 April 2000.
[http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"appno":\["34369/97"\],"itemid":\["001-58561"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (*vizitat la 11.01.2016*).
353. European Court of Human Rights. Case of Ivinović c. Croatie (Application no. 13006/13), judgement Strasbourg 18 September 2014.
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-146393#{"itemid":\["001-146393"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-146393#{). (*vizitat la 19.06.2015*).
354. European Court of Human Rights. Case of Lashin v. Russia (Application no. 33117/02), judgement Strasbourg 22 january 2013.
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-116020#{"itemid":\["001-116020"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-116020#{) (*vizitat la 22.06.2015*).
355. Education Personnes handicapées.
<http://www.unesco.org/new/fr/education/themes/strengthening-education-systems/inclusive-education/people-with-disabilities/> (*vizitat la 16.06.2015*).
356. Fixing the broken promise of education for all. Findings from the Global Initiative on Out-of-School Children. UNESCO-UIS 2015.
<http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/oosci-global-report-en.pdf> (*vizitat la 12.06.2016*).
357. Fiche d'information n° 16 (Rev.1) - Le Comité des droits économiques, sociaux et culturels.
<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet16Rev.1fr.pdf> (*vizitat la 11.06.2015*).

358. Gerard Quinn and Theresia Degener. *Human Rights and Disability. The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability*. United Nations: New York and Geneva, 2002. 297 p.
<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HRDisabilityen.pdf> (vizitat la 12.03.2016).
359. Human rights of persons with disabilities. C.H.R. res. 1998/31, ESCOR Supp. (No. 3) at 117, U.N. Doc. E/CN.4/1998/31 (1998). <https://www1.umn.edu/humanrts/UN/1998/Res031.html> (vizitat la 12.03.2016).
360. Human Rights Council. Resolution adopted by the Human Rights Council 26/20 Special Rapporteur on the rights of persons with disabilities.
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Fch9Y0sq1qUJ:www.ohchr.org/Documents/HRBodies/SP/CallApplications/HRC27/A.HRC.RES.26.20.doc+&cd=1&hl=en&ct=clnk> (vizitat la 12.03.2016).
361. Human Rights Council twenty-eighth session. Agenda item 3 Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development, 25 march 2015. http://ap.ohchr.org/documents/dpage_f.aspx?s=95 (vizitat la 10.06.2015).
362. United Nations/Human Rights/Office of the Hight Commissioner. Human Rights Council.
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Disability/Pages/HRC.aspx> (vizitat la 12.03.2016).
363. UNESCO Constitution.
http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (vizitat la 12.03.2016).
364. ILO Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention (No. 159) and Recommendation (No. 168)/ United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. International Labour Organization 2008. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_103529.pdf (vizitat la 16.04.2015).
365. Inter-American Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Persons with Disabilities. <http://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/disability.asp> (vizitat la 25.04.2016).
366. International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH).
<http://www.aihw.gov.au/WorkArea/DownloadAsset.aspx?id=6442455478> (vizitat la 19.01.2015).
367. International Justice Resource Center. Human rights committee reviews 7 states ' records on civil and political rights. June 29, 2015. <http://www.ijrcenter.org/2015/06/29/human-rights-committee-reviews-7-states-records-on-civil-and-political-rights/> (vizitat la 05.01.2016).

368. International covenant on civil and political rights. CONSIDERATION OF REPORTS SUBMITTED BY STATES PARTIES UNDER ARTICLE 40 OF THE COVENANT. Concluding observations of the Human Rights Committee REPUBLIC OF Moldova, 12-30 october 2009.
http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/MDA/CO/2&Lang=En (vizitat la 10.01.2016).
369. Janet E. ş.a. *Human Rights. Yes! (Action and Advocacy on the Rights of Persons with Disabilities)*, second edition. Minnesota, 2012. 487 p.
370. Les Pactes internationaux de 1966. Le Comité des droits économiques, sociaux et culturels. <http://www.humanium.org/fr/normes/pactes-internationaux-1966/> (vizitat la 11.06.2015).
371. Lés E. *Les ONG et la société civile*. În: Conférence „ONG et société civile – Le rôle de organisations non gouvernementales dans la promotion de la cohésion sociale et dans le renforcement de la société civile en Europe. Conseil de l’Europe. Vilnius, 23-24 novembre 1995, p. 32-35.
372. Macionis J., *Sociology*. Tenth edition, New Jersey, Upper Saddler River, 2005. 701 p.
373. Managing disability in the workplace. International Labour Office Geneva, 2002. http://www.businessanddisability.org/images/pdf/code_practice.pdf (vizitat la 20.03.2016).
374. Office of the high commissioner for human rights. Human rights of persons with disabilities. Commission on Human Rights resolution 2003/49. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FmwovCCupGMJ:ap.ohchr.org/documents/E/CHR/resolutions/E-CN_4-RES-2003-49.doc+&cd=2&hl=en&ct=clnk (vizitat la 12.03.2016).
375. Official Journal of the European Union L 373/37, 21.12.2004. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0113> (vizitat la 12.04.2015).
376. O’Reilly A. *The right to decent work of persons with disabilities*. Geneva: ILO Publications, 2007. 151 p.
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_091349.pdf (vizitat la 12.03.2016).
377. Peter M. Blau. *Inequality and Heterogeneity a primitive theory of social structure*. New York: THE FREE PRESS, 1977. 307 p.
378. Rapport mondial sur le handicap. Organisation mondiale de la santé. http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/summary_fr.pdf (vizitat 16.06.2015).
379. Rimmerman A. *Social inclusion of people with disabilities (national and international perspectives)*. Cambridge Law and Policy Series, 2014. 212 p.
380. Robertson I. *Sociology* (thierd edition). New Your: Worth Publishers Inc, 1987. 713 p.

381. Rosenblum K.E., Travis T.M. *The meaning of difference, american constructions of race, sex and gender, social clas, sexual orientation, and disability* (sixth edition). New York: The McGraw-Hill Companies, 2012. 408 p.
382. Recommendation towards full social inclusion of people with disabilities. 2003, nr.1592. <http://www.impreuna.info/legislatie/documente-internationale/> (vizitat la 28.12.2014).
383. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the deinstitutionalization and community living of children with disabilities. 2010, nr.2. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1580285> (vizitat la 28.12.2014).
384. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the education and social inclusion of children and young people whit autism spectrum disorders. 2009, nr.9. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1526657> (vizitat la 28.12.2014).
385. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on achieving full participation through Universal Desing. 2009, nr.8 <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1526681&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383> (vizitat la 28.12.2014).
386. Recommandation (no 99) sur l'adaptation et la réadaptation professionnelles des invalides, 1955. http://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R099 (vizitat la 16.06.2015).
387. Resolution 2002/26 ECOSOC. Further promotion of equalization of opportunities by, for and with persons with disabilities and protection of their human rights. <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-26.pdf> (vizitat la 12.03.2016).
388. Resolution 2004/15 ECOSOC. Further promotion of equalization of opportunities by, for and with persons with disabilities, and protection of the human rights of persons with disabilities. <https://www.un.org/ecosoc/sites/www.un.org.ecosoc/files/documents/2004/resolution-2004-15.pdf> (vizitat la 12.03.2016).
389. Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina. <https://www.opensocietyfoundations.org/litigation/sejdic-and-finci-v-bosnia-and-herzegovina> (vizitat la 11.01.2016).
390. Stein M. A. *Disability human rights*. <http://www.hpod.org/pdf/disability-hr-stein.pdf> (vizitat la 20.05.2016).
391. The Convention of the Rights of Persons with Disabilities. Training guid. Profiisional trening series No. 19. United Nations Human Rights office of the Hight Commissioner. New York and Geneva, 2014. 154 p.
392. The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities. <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm> (vizitat la 14.01.2015).

393. The European Court of Human Rights. Case of Burden v. The United Kingdom, application no.13378/05. Judgement Strasbourg 29 april 2008.

[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-86146#{"itemid":\["001-86146"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-86146#{) (*vizitat la 29.05.2015*).

394. The European Court of Human Rights. Case of Glor v. Switzerland. Judgement. Stasbourg 30.04.2009. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92525#{"itemid":\["001-92525"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92525#{) (*vizitat la 28.05.2015*).

395. The representative organisation of persons with disabilities in Europe. Facts and figures about disability http://www.edf-feph.org/Page_Generale.asp?DocID=12534&id=1&langue=EN (*vizitat la 17.05.2015*).

396. United Nations, General Assembly. A/RES/49/153, 94th plenary meeting 23 December 1994. <http://www.un.org/documents/ga/res/49/a49r153.htm> (*vizitat la 12.03.2016*).

397. United Nations, General Assembly. Seventieth session Item 73 (b) of the provisional agenda. Promotion and protection of human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms. Rights of persons with disabilities. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/297&referer=http://www.ohchr.org/EN/newyork/Pages/GA70thSession.aspx&Lang=E (*vizitat la 12.02.2016*).

398. United Nations. Resolution adopted by the General Assembly 31/123. International Year of Disabled Persons. <http://www.un-documents.net/a31r123.htm> (*vizitat la 12.03.2016*).

399. United Nations, General Assembly. Thirty-second session. Agenda item 82. Resolution adopted by the General Assembly 32/133. International Year of Disabled Persons. <http://www.un-documents.net/a32r133.htm> (*vizitat la 12.03.2016*).

400. United Nations/ General Assembly. A/RES/60/251 Human Rights Council. http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/A.RES.60.251_En.pdf (*vizitat la 21.02.2016*).

401. United Nations/ General Assembly/Report of the Secretary-General. Realization of the Millennium Development Goals and other internationally agreed development goals for persons with disabilities: a disability-inclusive development agenda towards 2015 and beyond. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/483/61/PDF/N1448361.pdf?OpenElement> (*vizitat la 12.03.2016*).

402. United Nations /General Assembly, sixty-seventh session Item 70 (a) of the provisional agenda. Promotion and protection of human rights: implementation of human rights instruments. Report of the Secretary-General. Status of the Convention on the Rights of Persons with

Disabilities and the Optional Protocol thereto. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/458/47/PDF/N1245847.pdf?OpenElement> (vizitat la 12.03.2016).

403. United Nations Human Rights, office of the High Commissioner. Committee on the rights of persons with disabilities. General Comments. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/GC.aspx> (vizitat la 23.05.2016).

404. United Nation. Treaty collection. Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities New York, 13 December 2006, Status AS AT : 24-05-2016 05:04:48 EDT. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15-a&chapter=4&lang=en (vizitat la 24.05.2016).

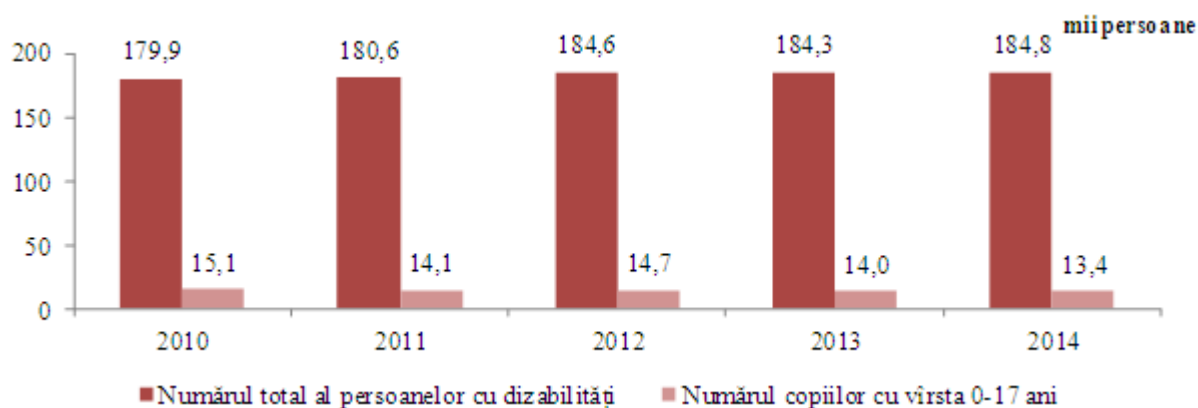
405. Vrabie G. *Le constitutionnalisme européen - phénomène complexe intégrateur*. În: Buletinul științific nr.17, Universitatea „Mihail Kogălniceanu” Iași: Cugetarea, 2008, p. 5-21.

406. World Programme of Action concerning Disabled Persons the General Assembly. A/Res/37/52, 3 december 1982. <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r052.htm> (vizitat la 12.01.2015).

ANEXE

Anexa nr. 1

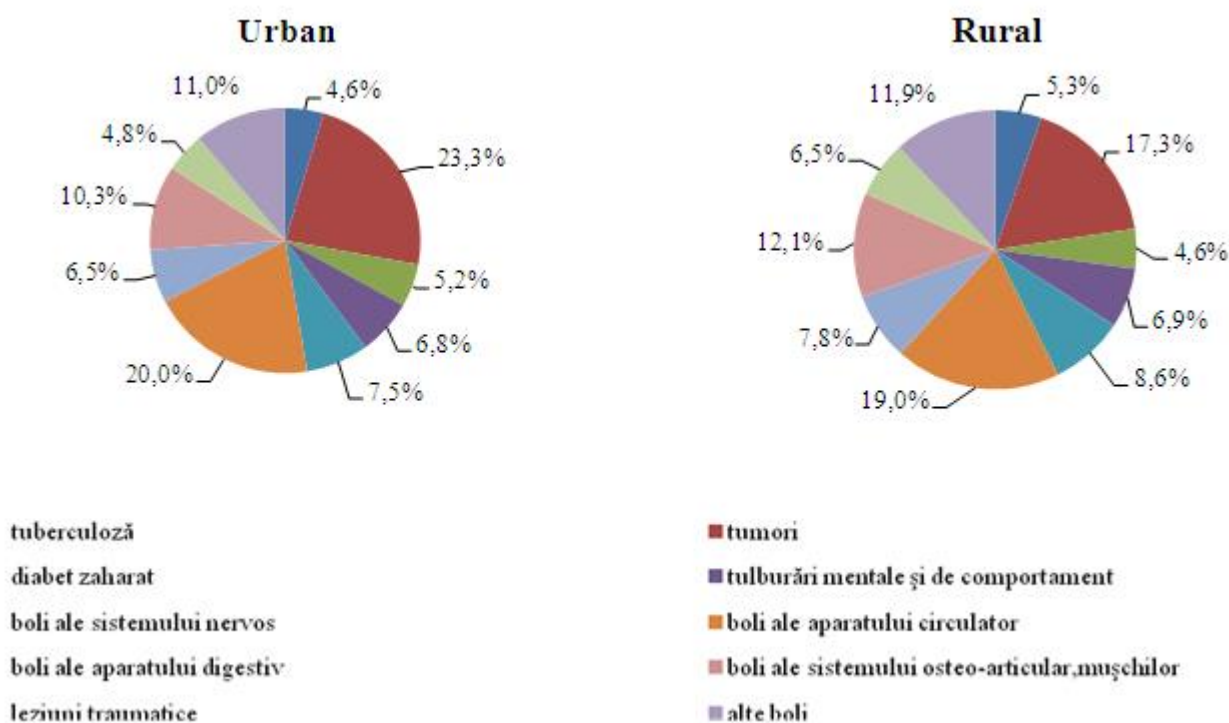
Numărul estimat al persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova, 2010-2014

Din total persoane cu dizabilități, 183,9 mii persoane sunt la evidența organelor asigurării sociale de stat, iar circa 0,9 mii persoane sunt persoane cu dizabilități aflate în evidența organelor de forță.

Anexa nr. 2

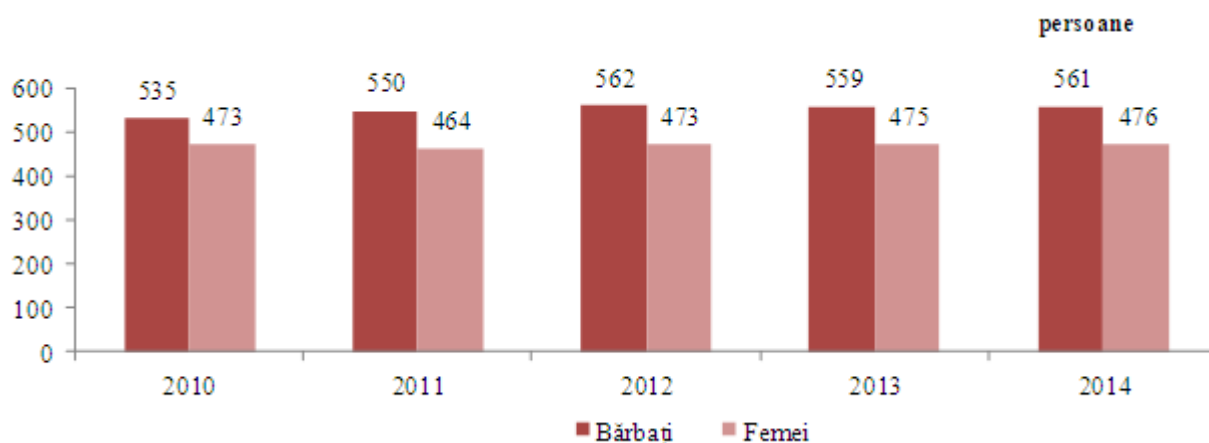
Distribuția persoanelor cu dizabilitate primară după maladii și mediu de reședință în anul 2014

În anul 2014, constatăm că printre maladiile care determină gradul de dizabilitate severă în proporție de 43,2 la sută sunt tumorile, 18,2 la sută din cazuri sunt determinate de bolile aparatului circulator, după care urmează bolile aparatului digestiv. Dizabilitatea accentuată este acordată preponderent persoanelor care suferă de boli ale aparatului circulator și tumori, care însă au o proporție mai mică comparativ cu dizabilitatea severă. În cazul dizabilității medii în topul afecțiunilor se plasează bolile aparatului circulator, tumorile și bolile sistemului nervos. În categoria alte boli sunt incluse boli ca tuberculoza, bolile ochiului și anexelor, bolile aparatului respirator, care însă ocupă o pondere mai mică în structura dizabilității.

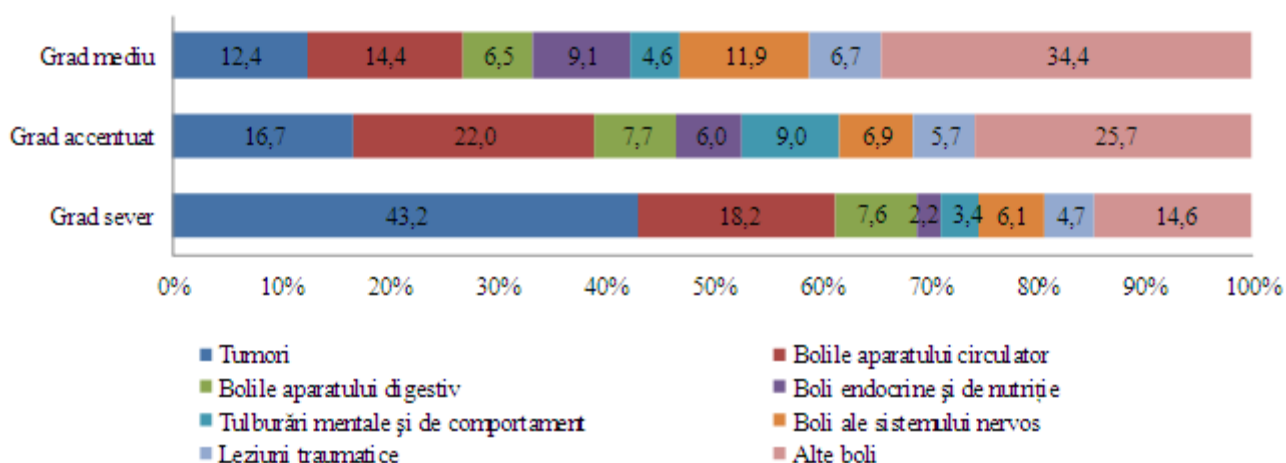
Anexa nr. 3

Rata dizabilității totale pe sexe, persoane la 10 mii locuitori, 2010-2014

Anexa nr. 4

Structura dizabilității primare după grade și forme de boală în anul 2014

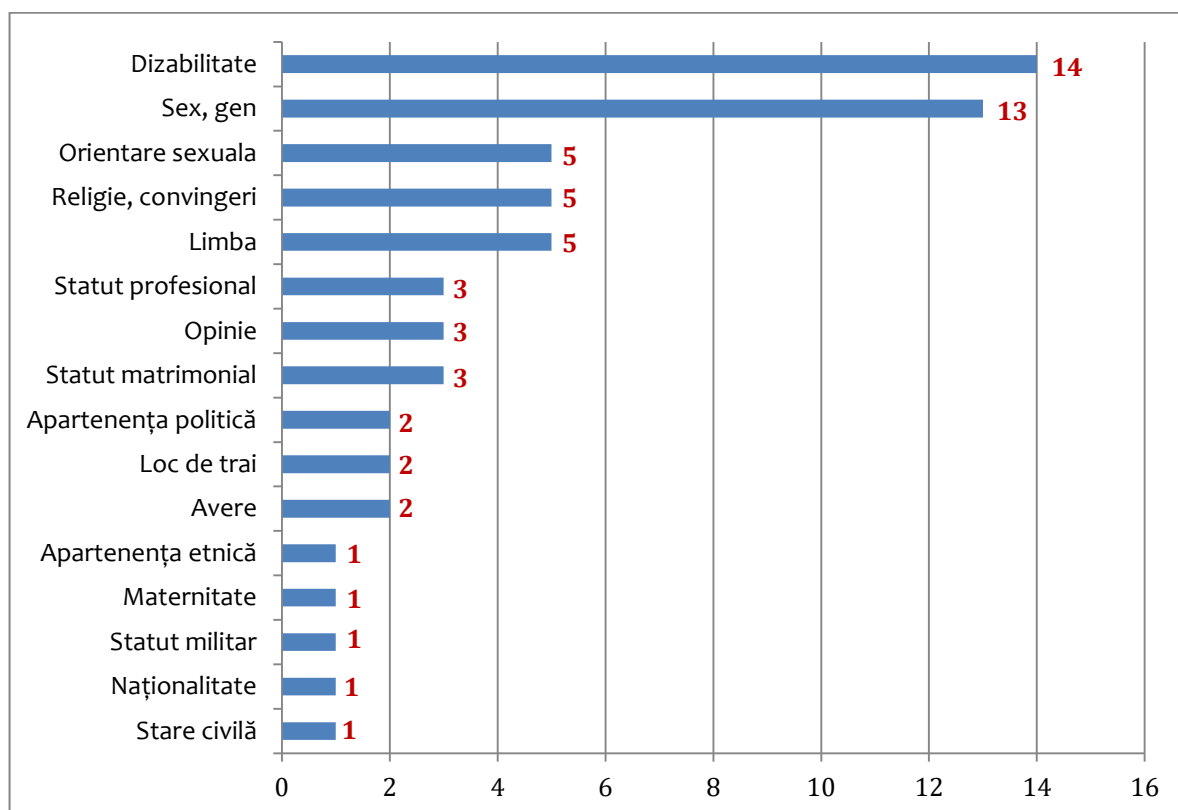
Anexa nr. 5

Evoluția numărului de beneficiari pe unele tipuri de servicii sociale specializate, 2013-2014

	2013		2014	
	Total servicii dezvoltate	Numărul de beneficiari	Total servicii dezvoltate	Numărul de beneficiari
Echipe mobile	16	481	18	396
Locuință protejată	3	10	9	34
Casa comunitară	6	32	11	72
Respiro	5	102	5	177

În anul 2014, au beneficiat de serviciile centrelor de zi pentru copii cu dizabilități 1071 copii, 91 copii au beneficiat de serviciile centrelor de plasament pentru copii în situații de risc și 96 copii de cele ale centrelor mixte.

Criteriile de discriminare identificate prin deciziile Consiliului

PARLAMENTUL REPUBLICII MOLDOVA

Comisia drepturile omului și relații interetnice

MD-2073, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt 105

www.parlament.md

H. Iurcu 2016

CDO nr. *20/106-168*

**Domnului Pavel FILIP,
Prim-ministru al Republicii Moldova**

✓ Copia: Doamnei Mariana Pavlencu,
Chișinău, str. Calea Ieșilor 49 A, ap. 45

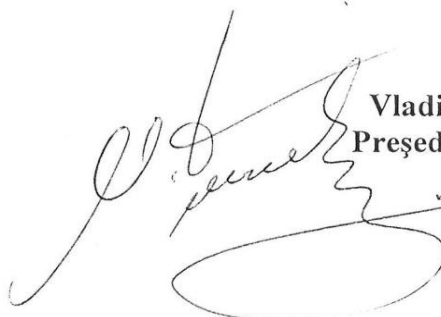
Stimate Domnule Prim-ministru,

Recent în Comisie a parvenit o scrisoare din partea doamnei Mariana Pavlencu, doctorand la Academia "Ștefan cel Mare" a MAI, în care descrie mai multe sugestii, propuneri referitor la perfecționarea legislației în vederea prevenirii, constatării și eliminării formelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități.

Avem convingerea că perfecționarea legislației în materie este binevenită și poate contribui la îmbunătățirea mecanismului juridic de protecție a persoanelor cu dizabilități.

Reieșind din cele expuse, rog, împreună cu ministerele de resort, să decideți oportunitatea intervenției legislative corespunzătoare.

Cu respect,

**Vladimir ȚURCAN,
Președintele Comisiei**

MINISTERUL JUSTIȚIEI
AL REPUBLICII MOLDOVA

str. 31 August 1989, nr. 82
MD- 2012, mun. Chișinău,
tel.: 0 22 23 47 95, fax: 0 22
23 47 97

www.justice.gov.md

01.08./6 nr. 03/9327

Guvernul Republicii Moldova

✓ Doctorand Academia „Ștefan cel Mare”

a Ministerului Afacerilor Interne, Dna Mariana Pavlenco

adresa: Chișinău, str. Calea Ieșilor 49 A, ap. 45

În vederea realizării scrisorii Guvernului Republicii Moldova nr. 03-03-278 din 29 iunie 2016 cu referire la examinarea propunerilor Dnei Mariana Pavlenco *vis-a-vis* de perfecționarea legislației în vederea prevenirii, constatării și eliminării formelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități, comunicăm următoarele.

În conformitate cu prevederile Titlului II, art. 3, p.7 din Planul național de acțiuni pentru implementarea Acordului de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană în perioada 2014-2016, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 808 din 07.10.2014, Ministerul Justiției este responsabil de realizarea următoarei acțiuni: *„Recunoașterea capacității juridice pentru persoanele cu dizabilități și înlocuirea tutelei pentru adulți prin modele alternative de suport în luarea deciziilor (racordarea cadrului legislativ național la prevederile articolului 12 din Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități).”*.

Astfel, în vederea realizării acțiunii *sus-menționate*, prin Ordinul Ministrului Justiției nr. 519 din 3 decembrie 2013 a fost creat Grupul de lucru pentru modificarea și completarea Codului civil. Drept urmare a activității acestuia, a fost elaborat și promovat proiectul Legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative, care prevede reformarea instituției capacității persoanei fizice astfel încât legislația națională să fie adusă în concordanță cu prevederile art. 12 din Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități din 13 decembrie 2006, obligație asumată prin ratificarea acestei Convenții. Proiectul a fost aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 782 din 22 iunie 2016, fiind înregistrat în Parlament cu nr. 292 din 27 iunie 2016.

În contextul celor expuse supra, relevăm că am luat cunoștință de propunerile prezentate de Dna Mariana Pavlenco și urmează să ținem cont de acestea la eventualele modificări a proiectului de Lege precitat.

Viceministru

Nicolae Eșanu

Ex. Cristian Elena, tel. 022 20 14 27

**MINISTERUL
MUNCII, PROTECȚIEI
SOCIALE ȘI FAMILIEI
AL REPUBLICII MOLDOVA**

**MINISTRY
OF LABOUR, SOCIAL
PROTECTION AND FAMILY
OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA**

MD-2009, Chișinău, str. Vasile Alecsandri, 1
Tel. + 373 22269301; Fax. + 373 22269310
e-mail: office@mmpsf.gov.md
www.mmpsf.gov.md

I, Vasile Alecsandri street, Chisinau, MD-2009
Tel. + 373 22269301; Fax. + 373 22269310
e-mail: office@mmpsf.gov.md
www.mmpsf.gov.md

04.08.16 nr. 2973
La nr.03-03-278 din 29 iunie 2016

✓ **Dnei Mariana Pavlencu,**
mun. Chișinău, str. Calea Ieșilor 49 A, ap.45

La indicația Guvernului nr. 03-03-278 din 29 iunie 2016, privind examinarea adresării Dumneavoastră către Dl Vladimir ȚURCAN, președintele Comisiei pentru drepturile omului și relații interetnice, Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei conform competențelor funcționale comunică următoarele:

Republica Moldova a ratificat Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități, prin Legea nr. 166-XVIII din 09.07.2010, demonstrând interes și asumarea responsabilității privind elaborarea și promovarea politicilor în domeniul protecției drepturilor persoanelor cu dizabilități și incluziunii sociale a acestora. Ratificarea Convenției a condiționat reforma în domeniul dizabilității, prin promovarea unui nou concept de abordare a dizabilității și a persoanelor cu dizabilități.

Conform noii accepțiuni, persoanele cu dizabilități sunt abordate nu doar prin prisma protecției sociale și a stării de sănătate, ci în primul rând, din perspectiva drepturilor omului și a incluziunii sociale a acestora. Obiectivul general al Convenției este de a promova, proteja și asigura exercitarea deplină și egală de către toate persoanele cu dizabilități a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, precum și de a promova respectarea demnității inerente a acestora.

Statutul Republicii Moldova, de Stat-Parte a Convenției desemnează obiective clar definite în domeniul protecției persoanelor cu dizabilități atât la nivel de elaborare și promovare a politicilor sectoriale, cât și în vederea ajustării legislației naționale în vigoare la prevederile celei internaționale.

Odată cu ratificarea Convenției, politicile naționale au fost orientate întru consolidarea obiectivelor strategice în domeniul dizabilității și întru promovarea unor programe, strategii și inițiative coerente, în concordanță cu standardele europene și internaționale.

Primul pas în acest sens l-a constituit elaborarea și promovarea Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități (2010-2013), adoptată de Parlament

prin Legea nr. 169-XVIII din 09.07.2010. Strategia definește reformarea politicii statului în domeniul dizabilității și cuprinde liniile directoare de activități pe care diferiți actori publici și privați urmează să le realizeze pentru a elimina orice bariere și obstacole cu care ar putea să se confrunte persoanele cu dizabilități.

În contextul celor enunțate mai sus, putem menționa și Legea nr. 60 din 30.03.2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, care prevede un cadru structural reformat referitor la protecția și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Astfel, legea nominalizată prevede asigurarea drepturilor persoanelor cu dizabilități în egală măsură cu alți cetățeni la: protecție socială, asistență medicală, reabilitare, educație, muncă, viață publică, mediul fizic, transport, tehnologii și sisteme informaționale, de comunicare și la alte utilități și servicii la care are acces publicul larg. Prevederile legii reglementează cadrul legal favorabil pentru dezvoltarea serviciilor sociale comunitare pentru persoanele cu dizabilități, presupune mecanisme de colaborare și conlucrare dintre instituțiile responsabile de incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități și stabilește orientarea sistemului de protecție socială a persoanelor cu dizabilități.

În scopul ajustării cadrului legal existent la prevederile Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități și ale Legii nr. 60 din 30.03.2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, în anul 2013, a elaborat și promovat proiectul de lege pentru modificarea și completarea unor acte legislative, care a fost adoptat de către Parlament la 07.05.2015 (Legea nr.87 din 07.05.2015). Legea prevede modificarea și completarea a circa 50 de acte legislative, inclusiv prevede substituirea terminologiei învechite cu cea nouă aprobată prin Legea privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, nr. 60/2012 (de exemplu substituirea noțiunilor de "invalid", "handicap" cu noțiunile noi "persoane cu dizabilități", "dizabiliate"). Proiectul de lege prevede, inclusiv, modificarea și completarea legislației în vigoare în scopul asigurării persoanelor cu dizabilități lipsite de capacitatea de exercițiu a dreptului la vot, la contestarea deciziei instanțelor de judecată privind declararea incapacității lor, dreptului de a constitui și a fi membri ai asociațiilor obștești. Legea nu a fost promulgată de către Președintele Republicii Moldova și a fost remisă Parlamentului spre reexaminare.

Totodată menționăm că, în contextual implementării și realizării cu succes a actelor naționale și internaționale la care Republica Moldova este parte în domeniul protecției sociale a persoanelor cu dizabilități, este necesară implicarea tuturor autorităților publice centrale și locale, precum și a societății civile.

Cu respect,

Viceministru

Anastasia OCERETNÎ

Ex: L. Herța, tel.: 022-269-367

Ministerul Afacerilor Interne al Republicii Moldova
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova
Academia „Ștefan cel Mare”

MD-2009, mun. Chișinău, str. Gh. Asachi, 21 tel: 72-39-59, 255798, fax: 73-89-94
email: academy@police.md, academia@mai.gov.md, dipost: acad@baza.mi

Nr. A/ 4 - 852 „09” 09 2016

ADEVERINȚĂ

Prin prezenta se confirmă că rezultatele cercetărilor efectuate în cadrul tezei de doctor a dnei Pavlencu Mariana, intitulată „*Protecția juridică a persoanelor cu dizabilități: cazul Republicii Moldova*”, sunt utilizate în procesul de studii al Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al RM în calitate de material științific suplimentar pentru prelegeri și dezbateri în cadrul seminarelor.

Adeverința este eliberată pentru susținerea tezei de doctorat.

Decanul Facultății Drept

PARENIUC Alexandru
dr. în drept, conf.univ.
colonel de poliție

Asociația "MOTIVAȚIE" din Moldova

str. Victoriei 1A, or. Vadul lui Vodă, mun. Chișinău, MD-2046, R. Moldova,
Tel/fax: (+373 22) 66 13 93, 41 71 55,
e-mail: office@motivation-md.org
www.motivation-md.org

Nr. 06-011
Chișinău, 14 iunie 2016

În atenția Consiliului Național pentru Acreditare și Atestare din R.Moldova

Cu titlu de recomandare în susținerea drd. Pavlencu Mariana autor a tezei de doctor *Prevenirea, constatarea și eliminarea formelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități*, ținem să va informăm că lucrarea a fost examinată și este avizată pozitiv.

Considerăm că tema tezei propuse spre cercetare este de o actualitate și o importanță majoră în contextul actual al integrării în societate a persoanelor cu dizabilități. Până la momentul de față acest subiect nu a fost exploatat atât de amănunțit în Republica Moldova. Totodată constatăm că este prima lucrare de acest gen care înglobează mai multe aspecte ce țin de prevenirea, constatarea și eliminarea formelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități prin prisma actelor naționale cât și internaționale ce au fost ratificate de Republica Moldova.

Remarcăm că dna Pavlencu Mariana în lucrarea sa a elucidat un șir de (lacune) neajunsuri a căror optimizare ar duce în mod inevitabil la asigurarea unui nivel de protecție sporit persoanelor cu dizabilități și la încadrarea eficientă a acestei categorii în comunitatea națională.

Aceste fiind spuse, intervenim către Consiliul Național pentru Acreditare și Atestare cu rugămintea de a lua în considerație opinia noastră expusă succind mai sus și să admită teza dnei Pavlencu Mariana spre susținere apreciind-o la justa ei valoare.

Cu respect

Igor Meriacre, Director executiv

Asociația MOTIVAȚIE din Moldova

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice.

Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

data

PAVLENCU Mariana

Semnătura

CURRICULUM VITAE

Date personale

Nume: Pavlencu

Prenume: Mariana

Data și locul nașterii: R.Moldova, Cimișlia, 26 octombrie 1981

Naționalitatea: Republica Moldova

Starea civilă: căsătorită, doi copii

Studii:

2008-2015 – doctorat, Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM

2004-2005 - magistrul în drept, Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM

1999-2004 – licențiat în drept, Academia de Drept din Moldova

Experiența de muncă:

- 2008 – prezent** - lector universitar al Catedrei Drept public și securitatea frontierei a Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al RM
- 2007- 2008** - lector metodist la Catedra Științe socio-umane a Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al RM.
- 2006-2007** - inspector în Serviciul personal al Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al RM,
- 2005-2006** - laborant superior al Serviciului Relații interuniversitare și cooperare internațională din cadrul Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al RM

Merite:

Premii, mențiuni, mulțumiri.

11.12.2015 – menționată cu Insigna „Pentru serviciul impecabil”

12.08.2016 – menționată cu Insigna „Colaborator eminent”

Participari la conferințe, seminare, mese rotunde :

1. Participarea la seminarul internațional de instruire „*Managementul crizelor și al intervențiilor*”, desfășurat în cadrul proiectului austriac „*Cooperarea Polițiilor în comunitatea*

traficului de ființe umane, a traficului de migranți și migrației ilegale”, organizat de Procuratura Generală al R.M., desfășurat în perioada 09-11 octombrie 2007.

2. Participarea la conferința „*Poliția și drepturile omului*”, din 10 decembrie 2007.

3. Participarea la conferința științifico-practică cu genericul „*60 de ani de la adoptarea Declarației Universale privind drepturile omului*”. – 10.12.2008.

4. Participarea la Masa rotundă cu genericul „*Realizări și perspective în cooperarea poliției cu societatea civilă*”. – 10.12.2009.

5. Participarea la conferința „*Realizări și perspective în procesul de protecție a drepturilor omului în R.M*” din 10 decembrie 2009, cu raportul „*Protecția drepturilor fundamentale ale persoanelor cu handicap și asigurarea acestora din partea statului*”.

6. Pavlencu M. „*Probleme ale migrației în perioada recesiunii economice*”. În: Materialele conferinței științifico-practice internaționale „*Probleme de prevenire și combatere a criminalității de către Organele Afacerilor Interne în perioada recesiunii economice*”, 15 octombrie 2009, p.175-180

7. Pavlencu M. „*Criminalitatea internațională și organele abilitate în contracararea acesteia*”. În: materialele conferinței științifice „*Cooperarea internațională a organelor de drept în prevenirea și combaterea criminalității transnaționale* ” din 05 – 06 noiembrie 2009, p.266-271

8. Pavlencu M. „*Dreptul de autor ca mijloc de protecție a valorilor culturale*”. În: Materialele conferinței științifico-practice internaționale „*Protecția juridică a valorilor culturale în RM*”, din 21-22 septembrie 2007, p.282-285

Articole în reviste științifice:

1. Pavlencu M. „*Ordinea de drept – condiție prioritară pentru instituirea statului de drept*”. În: Analele Științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI, Ediția X, Chișinău 2010, p.185-189

2. Pavlencu M. „*Relațiile dintre societatea civilă și instituțiile de stat*”. În: Analele Științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI, Ediția IX, Chișinău 2009, p.50-52

3. Pavlencu M. „*Izvoarele dreptului la etapa contemporană în Republica Moldova*”. În: Analele Științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI, Ediția VII, Chișinău 2007, p.116-120

4. Pavlencu M. „*Noțiunea și clasificarea izvoarelor de drept*”. În: Analele Științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI, Ediția VI, Chișinău 2006, p.180-185

5. Pavlencu M. *Protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități la nivel european*. Publicat în co-autorat cu dr.hab., prof.univ. Teodor Cârnaț. În: Revista Națională de Drept, nr.9, 2015, p.18-23, 1,0 c.a.
6. Pavlencu M. *Discriminarea și egalitatea din perspectiva persoanelor cu dizabilități*. În: Revista Națională de Drept, nr.10, 2015, p. 83-87, 0,63 c.a.
7. Pavlencu M. *Cadrul normativ național în domeniul prevenirii, constatării și eliminării formelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități*. În: Revista științifico-practică Legea și Viața, septembrie, 2015, p.28-34, 0,83, c.a.
8. Pavlencu M. *Formele de discriminare a persoanelor cu dizabilități*. În: Revista științifico-practică Legea și Viața, noiembrie, 2015, p.43-47, 0,44, c.a.
9. Pavlencu M. *Rolul Avocatului Poporului (Ombudsmanul) în protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități împotriva discriminării*. În: Международный научно-практический правовой журнал Закон и Жизнь, noiembrie, 2015, p. 52-54, 0,39, c.a.
10. Pavlencu M. *Protecția socială a persoanelor cu dizabilități*. În: Международный научно-практический правовой журнал Закон и Жизнь, decembrie, 2015, p.41-47, 0,77, c.a.
11. Pavlencu M. *Descrierea procedurii de contestare a faptelor de discriminare a persoanelor cu dizabilități la CEDO*. În: Volumul II din Culegerea comunicărilor participanților la Conferința științifică internațională „Interacțiunea dreptului intern cu dreptul internațional: provocări și soluții”, desfășurată la 14 noiembrie 2014, manifestare dedicată celei de-a 70-a aniversare a dlui profesor universitar Nicolae Osmochescu, Chișinău, 2015, p.314-322, 0,64, c.a.
12. Pavlencu M. *Rolul poliției în protejarea drepturilor persoanelor cu dizabilitati*. În: materialele Conferinței naționale cu participare internațională: *Devianță și criminalitate. Evoluție, Tendințe și Perspective – DECRET*, desfășurată în cadrul Universității George Bacovia din Bacău, România, la data de 19-20 noiembrie 2015, Universul Juridic București, 2016, p. 251-256, 0,35 c.a.
13. Pavlencu M. *Dizabilitate versus persoane cu nevoi speciale*. Publicat în co-autorat cu dr.hab., prof.univ. Teodor Cârnaț. În: Revista Națională de Drept, nr.6, 2016, p.10-15, 0,77 c.a.

Cunoașterea limbilor:

limba de stat: moldovenească – excelent

limbi străine: rusă- foarte bine

engleza – bine

franceza– bine

Date de contact:

e-mail: catedra@mail.ru

tel: 067366683